ÚJ FOLYAM V. 4. SZÁM BUDAPEST, 1996. ÁPRILIS ÁRA: 144 FT

MAGYAR SZEMLE

ANDORKA RUDOLF: ÖNÉRDEK VAGY ERKÖLCS?, I.; NEMESKÜRTY ISTVÁN: O'SVÁTH LÁSZLÓ ÉS A M. KIR. BELÜGYMINISZTÉRIUM; MIKLÓSSY ENDRE: NIETZSCHE ANTIKRISZTUSA; BUJI FERENC: EGY GYERMEKRAJZ KOZMOGÓNIÁJA; ORVOS-SZIMPOZION: AZ ÉLET ÁRA; MÓROCZ ZSOLT: NÉMETH LÁSZLÓ ÉVFORDULÓJÁN; BÖSZÖRMÉNYI MIKLÓS: TÉNYEZŐK A TBC ÚJRAÉLEDÉSÉBEN; SZÁVAI JÁNOS: ANTALL JÓZSEF, A KÜLPOLITIKUS, I.

SZERKESZTŐI ÜZENETEK

A MAGYAR SZEMLE ÉS A BUDAPEST BUSINESS KLUB kerekasztal-beszélgetéssel egybekötött támogatói vacsorát rendezett március 13-án a Ramada Hotelben. A zártkörű beszélgetés — „Merre tartson Magyarország" — részvevői voltak: NEMESKÜRTY István író, KÁDÁR Béla, az Országgyűlés Költségvetési Bizottságának elnöke, PUNGOR Ernő akadémikus, a Bay Zoltán Kutatásfejlesztési Alapítvány elnöke, CSURGAY Árpád akadémikus, GRANASZTÓI György, a Magyar Szemle Alapítvány igazgatója, ENTZ Géza, a Pro Professione Alapítvány igazgatója, MARTONYI János ügyvéd, volt államtitkár. A beszélgetést KODOLÁNYI Gyula főszerkesztő vezette, a vacsora díszvendége volt MÁDL Ferenc akadémikus, a Magyar Polgári Együttműködés elnöke, CSÓTI György országgyűlési képviselő, RUBOVSZKY András, a Gellért Szálló igazgatója és BETEGH Sándor, a Ramada Hotel igazgatója. Ezúton is szeretnénk megköszönni a szereplők és a részvevők közreműködését és adományait. Az elhangzott kiselőadások közül szeretnénk néhányat lapunkban közzétenni.

HOGYAN JUT —JUTHAT— ÉRVÉNYRE az erkölcs és a nem anyagi érték a piacgazdaságot működtető társadalmakban? Ez a kérdés ma elevenünkbe vág; de Nyugaton sem ad rá oly egyszerű választ a társadalom és a tudomány. A témakörrel három írásban foglalkozunk; elsőnek ANDORKA Rudolf, következő számainkban pedig EGEDY Gergely és BOD Péter Ákos írásait közöljük.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY SZÁMLASZÁMA: 11707024–20332033. Az Alapítvány támogatására befizetett összegek az APEH engedélye alapján az adóalapból levonhatók, befizetésüket igazoljuk. Aki Alapítványunkat legalább 5.000 forinttal támogatja, az a *Magyar Szemle* egy éves előfizetését és könyvajándékot kap.

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁRSÁGI ÓRÁK: hétfőtől péntekig, 11–15^{h}

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: KODOLÁNYI Gyula: péntek, 12–13^{h}; CZAKÓ Gábor: kedd, 11–12^{h}; BANGA Ferenc: kedd, 11–12^{h}; MAGYAR Bertalan: csütörtök, 10–13^{h}; VÁCZI Gábor: kedd, 10–14^{h}

A FOLYÓIRAT MEGJELENÉSÉT A BATTHYÁNY LAJOS ALAPÍTVÁNY, A GARANCIA BIZTOSÍTÓ RT. ÉS A WESTEL 900 GSM TÁMOGATJA

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY IGAZGATÓSÁGA: **ANTALL György András, Dr. BALOGH János, BOD Péter Ákos, CZAKÓ Gábor, GRANASZTÓI György (elnök), JESZENSZKY Géza, KODOLÁNYI Gyula, MAGYAR Péter, SZABADOS György**

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *KODOLÁNYI GYULA*

Szerkesztőbizottság: *BORBÁNDI GYULA, CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, KINDLER JÓZSEF, MELLÁR TAMÁS, MOLNÁR GUSZTÁV, SZABADOS GYÖRGY, SZŐCS GÉZA, DR. VARGA CSABA*

Szerkesztőség: *BANGA FERENC, CZAKÓ GÁBOR, IZINGER ANNA, MAGYAR BERTALAN, VÁCZI GÁBOR*

Szerkesztőségi titkár: *ARANY EMILIA*

ÚJ FOLYAM V. 4. SZÁM *BUDAPEST* *1996. ÁPRILIS*

CZAKÓ GÁBOR	*QUASI*	*339*
ANDORKA RUDOLF	*ÖNÉRDEK, VAGY ERKÖLCS? INDIVIDUUM, VAGY KÖZÖSSÉG?, I.*	*341*
NEMESKÜRTY ISTVÁN	*O'SVÁTH LÁSZLÓ ÉS AZ. M. KIR. BELÜGYMINISZTÉRIUM*	*350*
SZÁVAI JÁNOS	*ANTALL JÓZSEF, A KÜLPOLITIKUS, I.*	*357*
GALGÓCZI ZSUZSA (szerk.)	*AZ ÉLET ÁRA — MEGŐRIZNI AZ ÉRTÉKEKET*	*371*
BÖSZÖRMÉNYI MIKLÓS	*TÁRSADALMI TÉNYEZŐK SZEREPE A TBC ÚJRAÉLEDÉSÉBEN*	*379*
RUZSA GYÖRGY	*OROSZ BRONZ IKONOK*	*389*
BUJI FERENC	*EGY GYERMEKRAJZ KOZMOGÓNIÁJA*	*393*
MIKLÓSSY ENDRE	*NIETZSCHE ANTIKRISZTUSA*	*411*
HIDVÉGI MÁTÉ	*KÖNYVEKBŐL TÖRMELÉK, HULLÓ FALAKBÓL KÖNYV*	*433*
MÓROCZ ZSOLT	*ARC A HOMÁLYBÓL (95 ÉVE SZÜLETETT NÉMETH LÁSZLÓ)*	*438*
PETHŐ TIBOR	*KÖZEL-KELET ÉS A TÁVOL-KELET*	*442*

SZÁMUNK SZERZŐI

ANDORKA **Rudolf** (1931, Budapest): szociológus. 1991-től a BKE rektora. Az MTA Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottságának elnöke. 1995-től a Páneurópai Unió Magyar Egyesületének alelnöke. Kutatási területe: társadalmi rétegződés és mobilitás, faluszociológia, időmérleg és életmód, deviáns viselkedés, a gyermekszám társadalmi tényezői.

BÖSZÖRMÉNYI Miklós (1914, Budapest): orvosi tanulmányait Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte. 1939 óta a budakeszi Erzsébet Királyné tüdőszanatóriumban dolgozik. 1948: osztályvezető főorvos, 1957-1970: igazgató-főorvos. 1968 óta az orvostudományok doktora. Állami Díj (1970), Budapest Főváros Pro Urbe díja (1974).

BUJI Ferenc (1962, Nyíregyháza): a Nyíregyházi Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárának vezetője. Kutatási területe: az egyén és a társadalom viszonya egy principiális eredetű és szakrális jellegű világrendben.

CZAKÓ Gábor (1942, Decs): a *Magyar Szemle* szerkesztője.

HIDVÉGI Máté: a kémiai tudomány kandidátusa, egyetemi docens. Az Európai Tudományos és Művészeti Akadémia (Salzburg) rendes tagja.

GALGÓCZI Zsuzsa (1960, Budapest): gyógypedagógus, újságíró, író.

MIKLÓSSY Endre (1942, Bercel): építészmérnök. A KTM Területpolitikai Főosztályának vezetője. Szakterülete a városfejlesztés.

MÓROCZ Zsolt (1956, Celldömölk): történelem-könyvtár szakos tanár, szellemi szabadfoglalkozású.

NEMESKÜRTY István (1925, Budapest): filmtörténész, író, az irodalomtudományok kandidátusa, a MTA Színház- és Filmtudományi Bizottságának tagja. Az ELTE BTK-n szerzett magyar-olasz művelődéstörténészi oklevelet. Tanár, a Magvető Kiadó szerkesztője, a MAFILM 4., majd a Budapest Filmstúdió vezetője. 1984: A Magyar Filmintézet igazgatója; 1990 január-április: a Magyar Televízió elnöke. Balázs Béla-díj (1971), József Attila-díj (1979), SZOT-díj (1983), Bugát Pál-emlékérem (1978), Széchenyi-díj (1992).

PETHŐ Tibor (1918, Budapest): az édesapja, PETHŐ Sándor által alapított *Magyar Nemzet* szerkesztőbizottságának elnöke, lapunk külpolitikai szemleírója.

RUZSA György (1947, Budapest): a művészettudományok kandidátusa, az ELTE Művészettörténet Tanszékének docense. Fő kutatási területe a bizánci művészet.

SZÁVAI János (1940, Budapest): irodalomtörténész, műfordító. 1975-79-ig az ELTE BTK világirodalmi tanszékének adjunktusa, 1979-89-ig docense, 1989-90-ig egyetemi tanára, 1986-90-ig tanszékvezető. 1990-94-ig párizsi nagykövet, egyben UNESCO-nagykövet. 1994-ben a Sorbonne vendégprofesszora. 1986: az irodalomtudományok doktora.

E SZÁMUNK ILLUSZTRÁCIÓI: Ruzsa György: *Orosz bronz ikonok* c. cikkéhez (foto: ÁGOSTON Júlia és a szerző). Buji Ferenc: *Egy gyermekrajz kozmogóniája* c. cikkéhez PERGER Éva rajzai (repro: a szerző).

QUASI

A SZAKRÁLIS ÉS A VALLÁSI KOROK EMBERE még ismerte a bölcsességet: ami úgyis elvész, azt oda kell adni. Például az életet. Ezért volt számára egy az áldozat és a kultusz, a kultusz és a kultúra, kultúra és az élet, élet és lét. A Gazdaságkor gyermeke okosabb és műveltebb, éppen ezért ilyesmiről nincs tudomása. Filozófiája racionális és csak a megfogható körében mozog, ennekokáért a halált elveti: ti. naponta tapasztalja, hogy mindíg más hal meg. Számít rá, hogy őreá ez a dolog nem vonatkozik, ő kivétel lesz, valamit majd akkor is kitalál, hogy megússza. Addig is azt sütötte ki, hogy megfordítja az áldozatot: nem adja magát se Istenért, se hazáért, se másokért, hanem inkább ezeket égeti el önnön javáért. Továbbá: szétválasztja a kultuszt a kultúrától, a kultúráját a civilizációjától, szavait a tetteitől. Ettől persze a dolog olyan hogyhívjákos lett. Olyasféle, mint az ebéd helyett hamburger, a farostlemez mahagóni bevonattal, mint a diszkózene, vagy a szentmise mjúzikelben elnyomatva, vagy a tévésorozat. Mint a quasibeszéd. Mint amikor jár a szánk azért, hogy ne legyen csönd, mert elviselhetetlen volna(!), és mégse szóljunk semmit.

Beszéljünk, mondjuk, Amerikáról. Netán a politikáról? A divatról? Hogy az ilyen szoknya, az olyan hajszín, a körmök legyenek mekkorák, a rúzs pedig. Vagy a foci. Hogy milyen a bekk, a csatár, a kapus. A bíró. Les volt-e a gól? Pár tíz esztendeje ilyen beszéd közben az ember nyugodtan ülhetett a székben bepamacsolva, a borbély kezében borotva, és lehetett csevegni, súlytalanul és érdektelenül; a sorsról minden szó gondosan leválasztva, hisz az volna nevetséges, aki a focit, vagy a Kék Együttest komolyan venné. Lehettünk mi a zöldek drukkere, a borbély a liléké. Bátran.

Ennek vége. Nincsenek semmiségek, másszóval az élet tétje csupa *semmi*-ség lett. Amióta az élet maga is kezdett *quasi* lenni és a tévéműsorhoz igazodni, melyben dzsokik és bánóbandik mászkálnak kopogás és köszönés nélkül és telebingók csilingelnek pacsirta helyett, azóta aknamező lett a focipálya, a divatszalon, a koncertterem, a vendéglő. Ha nem Istenért, hazáért, családért, akkor fordítva megítélt taccsokért, trikómintákért kell meghalni. Jönnek és elveszik az életet valakik, akik kilátástalan szeretetlenségükben őrjöngenek, vagy egyszerűen sitty. Elmúlik, elhervad az élet észrevétlen és oktalan, mint a szamóca bimbója, mely a kertben átvészelte a telet a hó alatt, de a hideg kiszívta összes energiáit és nem fog kinyílni. Elfeketedik, leszárad, mintha soha nem létezett volna.

CZAKÓ Gábor

ISTENSZÜLŐ OLTALMA (18. SZÁZAD)

ÖNÉRDEK VAGY ERKÖLCS? INDIVIDUUM VAGY KÖZÖSSÉG?

A liberális és a kommunitárius társadalomfilozófusok vitája, I.

KÜLÖNLEGES FELFOGÁS LÁTSZIK ELTERJEDNI a magyarországi tömegkommunikációnak és értelmiségnek nem jelentéktelen részében és talán a társadalom többi rétegében is. Hogy ne saját szavaimmal jellemezzem, hivatkozom egy friss olvasmányélményemre. A *Magyar Nemzet* 1996. január 5-i számában JAVORNICZKY István és BALASSA Péter beszélgetnek a magyar értelmiség és általában a magyar társadalom intellektuális és erkölcsi állapotáról:

> Balassa Péter: „A szolidaritás értékei deklaráltan le vannak sajnálva, efféle dolgokra nincs pénz. Deklaráltan az az érték, hogy öregem, az a tiéd, amit kikaparsz, könyökölj, legyél szemét".
>
> Javorniczky István: „Úgy tetszik, ez a rideg valóság. Mondhatja valaki, hogy szeretnék én erkölcsös lenni, meg együttérző, de ha nem törődöm a saját jövőmmel, a perifériára csúszom, mert — és itt zárul be a kör — nincs társadalmi szolidaritás, engem sem véd meg senki".

A két beszélgetőpartner elkeseredése érthető. Magam is osztom álláspontjukat. Valóban megdöbbentő, hogy a piacgazdaságra és a demokráciára való áttéréssel párhuzamosan ilyen szemlélet terjedt el, s fenyeget uralkodóvá válni, ami szerint az önérdeket kell követni, önzőnek kell lenni, az erkölcsi értékekről és normákról meg kell feledkezni, továbbá csak az egyén sikere, érvényesülése fontos, minden közösségi szolidaritás elavult.

Ebben a tanulmányban azt szeretném bemutatni, hogy bár ez a szemlélet kétségtelenül elterjedt Amerikában és Nyugat-Európában, onnan vettük át, mégis: 1. létezik ezzel ellentétes álláspont is, amely az értékek, az erkölcs és a közösségek fontosságát hirdeti, 2. ezekről az alternatívákról igen alapos filozófiai vita bontakozott ki a liberális individualizmus és a kommunitarizmus (közösségiség) társadalomfilozófiai irányzatai között, és ha ez a vita több kérdést hagyott is nyitva, mint amennyit megnyugtatóan meg tudott eddig válaszolni, arra mindenképpen felhívja a figyelmet, hogy a modern társadalmak alapvető dilemmáival ál-

lunk szemben, amelyekben kerülni kell a vulgárfilozófia leegyszerűsítő és némelykor demagógiába süllyedő megoldásait.

LIBERTARIZMUS: CSAK AZ EGYÉN ÖNÉRDEKE SZÁMÍT

KÉTSÉGTELENÜL SZÉLES KÖRBEN LÉTEZIK Nyugaton az a felfogás, amely szerint csak az egyén és csak az egyéni érdek fontos, az embert csakis saját önzése vezesse, sem erkölcsi szabályokkal, sem embertársaival nem kell, sőt nem szabad törődnie. Kitűnően írta le azt a magatartást Tom WOLFE (1987) *Hiúságok máglyája* című regényében. A főhőst csak a pénz és saját élvezete irányítja, feleségével, szeretőjével, a társadalom többi tagjával és erkölcsi normákkal eszébe sem jut törődni, és mindezt azzal az öntudattal teszi, hogy ez az igazán korszerű magatartás. A szerző nyilvánvalóan nagyon kritikus ezzel a felfogással szemben, és a regény történetét a főhős elbukásával fejezi be, érzékeltetve, hogy ez a magatartás nem szükségképpen vezet a sikerhez, és biztosan nem vezet az egyéni boldogsághoz.

Elnevezhetnénk ezt a felfogást vulgáris liberálisnak, mert az igen sokféle liberális gondolkodásnak csak egy nagyon szélsőséges és leegyszerűsített változata. Itt mégis a *libertarizmus* elnevezést választottam, amelyet főleg az amerikai szakirodalomban szoktak a liberalizmustól megkülönböztetve használni. Lényege, hogy a szabadság nem egyszerűen a legfőbb érték, hanem az egyedüli érték az emberi társadalomban. M. WALZER (1980), e felfogásnak egyik első bírálója, így jellemezte:

> „A teljes felszabadítás bizarr, de nem logikátlan példái sötét jövőképet sugallnak. Elképzelek egy emberi lényt, aki mindentől megvált, megszabadult a szülőktől, a házastársától, a gyermekeitől, amint pornográf mutatványokat figyel egy sötét színházban, tagja egyik vagy másik furcsa kultusznak (ez talán egyetlen tagsága), amelyet egy vagy két hónapon belül valószínűleg elhagy, hogy egy még furcsább kultuszhoz csatlakozzék. Valóban szabad ez az ember?"

A libertarizmus kétségtelenül hivatkozhat bizonyos hagyományokra, szerintem ugyan nagyrészt félreértett hagyományokra a társadalomtudományokban. Az első és fő hivatkozás Bernard MANDEVILLE *A méhek* meséje avagy magánvétek-közhaszon című 18. század eleji munkája. Ebben — a korabeli angol morálfilozófusokkal vitatkozva — azt állította, hogy a magánbűnök, az önző célokból elkövetett cselekedetek gyakran hasznot hoznak a köznek. Ennek a lényegében pamfletként írott munkának a mondanivalója — a korabeli intellektuális környezetből kiszakítva és leegyszerűsítve — felhasználható minden erkölcstelen cselekedet igazolására.

Adam SMITH, a közgazdaságtan „alapító atyja" nevezetes kijelentésére is sokszor hivatkoznak, miszerint nem a pék jóindulatától, hanem önzésétől, nyereségre való törekvésétől várhatja az

ember, hogy minden reggel friss péksütemény lesz az asztalán. Arról azonban meg szoktak feledkezni, hogy *A nemzetek jóléte* előtt tizenhét évvel megírta *Az erkölcsi érzelmek elméletét*, amelyben éppen azt hangsúlyozta, hogy a gazdaság és a társadalom jó működéséhez erkölcsi elvek érvényesülése szükséges. Ezek a felvilágosodáskori filozófia nagy értékein, a *szabadságon, egyenlő-ségen, testvériségen* és mindenekelőtt az *igazságosságon* alapulnak. Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert a libertariánus irányzat képviselői elutasítják, károsnak tartják az igazságosság követelményként való megfogalmazását gazdaságban és társadalomban.

Az utóbbi álláspontnak egyik legkövetkezetesebb képviselője HAYEK (1995). Szerinte a társadalmi igazságosság teljesen üres és értelmetlen fogalom. Az emberek sohasem tudnának megegyezni, hogyan kellene igazságosan elosztani a jövedelmeket (Hayek, 1982). Minden ilyen beavatkozás, következésképpen minden, a szegénypolitikán túlmenő szociálpolitika eltorzítja a piac működését, de ami ennél is veszélyesebb, totalitarizmushoz vezet, „út a szolgasághoz" (Hayek, 1944). Hayek filozófiája a liberalizmusnak színvonalas, de szélsőséges változata. Ő maga is radikális liberalizmusnak nevezte.

A libertariánus nézetek legszélsőségesebb megfogalmazását NOZICK (1974) munkájában olvashatjuk. Szerinte csak minimális államra van szükség. Különösképpen indokolatlan, hogy az állam apparátusával egyes állampolgárokat más állampolgárok megsegítésére kényszerítsen. A jövedelmek újraelosztására nincs szükség, ha az eredeti jövedelemszerzés igazságos volt, tehát ha a korlátozatlan piacon keresztül valósult meg.

Ide sorolhatjuk DOWNS (1957, 1990) nagyhatású közgazdaságtani elméletét a politikáról is. Eszerint: a politikusok és a pártok a demokráciában nem előre kidolgozott politikai programokat akarnak megvalósítani, hanem nyerni akarnak a választásokon, hogy hatalomra jussanak. Az állampolgárok hasonlóképpen nem elvekből és értékekből indulnak ki, hanem gazdasági érdekeikből, amikor eldöntik, hogy melyik pártot támogatják.

EZEK A NÉZETEK és a nyugati társadalmakban való elterjedésük az ellenvélemények egész sorát váltották ki, és az utolsó években a közgazdászok egyre szélesebb körében mutatkozik nagy érdeklődés a gazdaságetikai kérdések iránt (KINDLER, ZSOLNAY , 1993a, 1993b), a világ vezető közgazdaságtudományi egyetemein és menedzserképző intézményeiben tanítják ezt a tárgyat, és maguk a standard közgazdaságtan könyvek is egyre gyakrabban említik meg, hogy a vállalatoknak a nyereség maximalizálása mellett más céljaik is kell hogy legyenek, többek között szociális céljaik (DUBBS, 1993).

Bár a libertarizmust vagy — ahogy mások nevezni szokták — a liberális individualista nézeteket bírálók nagyon eltérő intellektuális háttérrel rendelkezek, szocialisták ugyanúgy vannak közöttük, mint konzervatívok, lazán mégis csoportosultak és

többé-kevésbé mindegyikük elfogadja a kommunitárius megnevezést, amivel azt fejezik ki, hogy a közösségeket fontosaknak tartják. Q. SIKKNER (1994) szerint a libertarizmus elveinek általános alkalmazása esetén alacsonyszintű polgárháború alakulna ki a modern társadalmakban. BELLAH és szerzőtársai (1985) szerint ha a társadalomból való kiszakadás túlságosan radikális, akkor maga az élet veszíti el az értelmét. MAC INTYRE (1985) egyenesen „új sötét kor" eljöveteléről beszél annak következtében, hogy a modern társadalmakban a moralitás nyelvezete súlyos összevisszaságba süllyedt, lényege széttöredezett és részben teljesen lepusztult. ETZIONI (1988) szerint ha a neoklasszikus közgazdaságtani tanításokat nem csak modellnek tekintjük, hanem a valóság hűséges leírásaként fogadjuk el, és azoknak megfelelően viselkedünk az üzleti életben, akkor a piacgazdaság alapjait ássuk alá, mert az éppen a normatív alátámasztástól függ, amely a bizalmat, együttműködést, becsületességet tartja fönn a gazdasági életben.

ÚGY GONDOLOM, hogy ezekkel a bírálatokkal teljesen egyet lehet érteni. A neoklasszikus közgazdaságtan, amely abból az axiómából indul ki, hogy a gazdasági élet szereplői hasznuk maximalizálására törekszenek, hasznos didaktikai eszköz a gazdaság működésének bevezetés jellegű megértéséhez. De a legnagyobb hiba lenne azt képzelni, hogy a gazdaság valóban a neoklasszikus modelleknek megfelelően működik, és még súlyosabb következményekkel jár, ha elhisszük, hogy a haszonmaximalizálási axióma útmutatást adhat arra, hogyan kell a valóságos gazdasági és társadalmi életben viselkedni. Ebben az esetben ugyanis minden áldozatvállalás, segítségnyújtás, értékekhez és elvekhez való ragaszkodás értelmetlennek tűnik föl, a mindennapok szintjén ugyanúgy, mint a nagy történelmi döntési helyzetekben. Hogy csak a közelmúlt magyar történelméből említsek példát: a fent libertariánusnak nevezett felfogás értelmében NAGY Imre, BIB" István és mások kitartása erkölcsi és politikai elvek mellett, szolidaritása a magyar nemzet iránt és az ezzel járó halálbüntetés, illetve hosszú börtönbüntetés vállalása teljesen ésszerűtlen volt. Az olvasóra bízom annak elképzelését, milyen lett volna az emberiség eddigi történelme, ha senki sem állt volna ki elvekért, és senki sem vállalt volna áldozatot közösségéért.

KOMMUNITARIZMUS: AZ ERKÖLCS ÉS A KÖZÖSSÉGEK JELENTŐSÉGE AZ EMBER ÉS A TÁRSADALOM SZÁMÁRA

A libertariánus nézetekkel szemben a kommunitáriusok valójában csak a társadalomtudományokban kezdettől fogva megtalálható meggyőződést fogalmazták meg, nevezetesen hogy normák, közöttük erkölcsi normák nélkül az emberi társadalmak működésképtelenek, és hogy az ember természeténél fogva társadalmi lény, közösségekhez való tartozás nélkül szinte életkép-

telen. A szociológia emberképe, a *homo sociologicus* abból indul ki, hogy az egyén — viselkedésében — a környező társadalom normáit igyekszik követni, értékeknek megfelelően jár el, amelyeket környezetétől sajátít el a szocializáció folyamatában. A demokrácia elméletének pedig közhelyszerű tézise, hogy a demokratikus politikai intézmények csak akkor képesek megfelelően működni, ha a politikai élet szereplői elkötelezettek a demokrácia értékei iránt, és ha megtartják a demokratikus politikának nem csak írott, hanem íratlan játékszabályait is. Az utolsó években azonban néhány újfajta elméleti magyarázat született meg az erkölcs és a közösségek fontosságáról.

Max WEBER tétele a protestáns etika és a modern piacgazdaság kifejlődése közötti kapcsolatról egyes részletkérdésekben lehet téves (például egyes katolikus vallású területeken is korán kifejlődött a kapitalizmus), de az a nagyon lényeges felismerése, hogy a gazdasági élet szereplőinek bizonyos etikai elveket kell követniük (becsületeseknek, intenzív munkára készeknek kell lenniük, a nyereség túlnyomó részét be kell ruházniuk, nem költhetik fényűző fogyasztásra) ahhoz, hogy a piacgazdaság jól működjék, ma is egyértelműen érvényes. Max Weber másik fontos megállapítása, hogy a gazdasági élet szereplői között bizonyos fokú — legalább gyenge — szolidaritás szükséges, nem kezelhetik egymást megsemmisíthető ellenségként (LINDENBERG, 1988). HIRSCH (1977) a gazdasági növekedés társadalmi korlátairól írott könyvében szintén azt emelte ki, hogy a piac hatékony működéséhez bizonyos társadalmi moralitásra van szükség. Európában és Amerikában ezt a morális megalapozást a kapitalizmus számára a kapitalizmus előtti korszakok erkölcsi normái, elsősorban a keresztény morál adta. Ugyanakkor a piacgazdaság ma az individualizmus uralkodóvá válásán keresztül éppen azokat az erkölcsi alapokat gyengít, rombolja, amelyeknek sikerét köszönhette.

A MODERN INTÉZMÉNYI KÖZGAZDASAGTAN egyik legeredetibb újítása a tranzakciós vagy ügyleti költségek fogalmának bevezetése. Ezeken azokat a költségeket értik, amelyek egy gazdasági szerződés, ügylet létrehozásához és teljesítéséhez szükségesek (WILLIAMSON 1987.) Minél magasabb szintű a bizalom az ügyletek szereplői között egymás iránt, annál kisebbek ezek a tranzakciós költségek, mert annál kevesebb gondot és kiadást kell arra fordítani, hogy az ügylet megkötéséhez szükséges információk megbízhatóságát ellenőrizzék, a szerződést jogi biztosítékokkal körülbástyázzák és teljesítését kikényszerítsék. A bizalom alapja nyilvánvalóan az, hogy megbízhatok ügyfelem becsületességében, igazmondásában, lelkiismeretes teljesítésében. (Etzioni, 1988).

A bizalom fontosságának érzékeltetésére két, a mindennapi életben előforduló példát idézek: sokkal egyszerűbb és gördülékenyebb a napi élelmiszer-bevásárlás, ha bízhatok benne, hogy az eladó nem csap be az áru súlyának mérésénél és a pénztáros a tételek árának összeadásánál; sokkal egyszerűbb a városi

közlekedés, ha számíthatok rá, hogy a taxi órája a feltüntetettnek megfelelően számítja a viteldíjat.

TOCQUEVILLE Amerikáról és Franciaországról írott két klasszikus könyvében mutatott rá a *közéleti erkölcs* és a társadalom különböző rétegei közötti *együttműködés* fontosságára a demokratikus polgári *társadalom* jó működése szempontjából. Mondanivalóját úgy lehet összefoglalni, hogy az amerikai társadalom sikerességét a 19. század első felében ezeknek megléte magyarázza, míg a francia társadalom sikertelenségének, az egymást követő forradalmaknak (amelyeknek kevés pozitív következményét látja) oka szerinte az, hogy hiányzik ez a közéleti erkölcs, és a társadalmi osztályok egymástól elszigetelődtek és egymással harcban állnak.

A társadalmi együttműködés és az erkölcsi normák fontosságát kézenfekvően igazolja a szituációs logikai játékok elméletének a „potyautas" viselkedésről szóló gondolatmenete. A „fogoly dilemmája" vagy a „közlegelők tragédiája" helyzetekben ugyanis logikailag levezethető, hogy minden egyes szereplő abban érdekelt, hogy potyautas legyen, mert ebben az esetben nem kell költségeket, áldozatokat vállalnia, de a többiek költségei, áldozatvállalása alapján ő is hozzájut az együttműködéssel elérhető előnyökhöz. Ha azonban mindenki potyautasként viselkedik, akkor nem kerül sor együttműködésre, így mindenki rosszabbul jár, mint ha sikerült volna abban megegyezni, hogy mindenki együttműködik, senki sem viselkedik potyautasként.

Ismét egy mindennapi példa: a városi és közúti közlekedésnek szabályai vannak. Azt lehet mondani, hogy ezeknek ésszerűségét és mindenkire nézve hasznos voltát senki sem vonja komolyan kétségbe. Minden egyes gépkocsivezető mégis állandó kísértésben van, hogy azokat megszegje, mert ha csak ő egyedül szegi meg őket, például csak ő maga hajt a megengedettnél gyorsabban, vagyis ha „potyautasként" viselkedik, akkor nagy valószínűséggel bizonyos előnyökhöz jut, gyorsabban éri el úticélját, de csak minimális veszélyeknek teszi ki magát. Ha azonban sok gépkocsivezető követi ezt a potyautas-stratégiát, akkor mindenkinek, a szabályosan közlekedőknek is erősen megnő a veszélyeztetettsége, sőt bizonyos határon felül a közlekedés egyszerűen lehetetlenné válik.

Hasonló a *közjószág* fogalma. Közjavaknak nevezzük azokat, amelyek fogyasztásából, használatából senkit sem lehet kizárni, tehát amelyekből mindenkinek egyformán haszna van. Előállításukban vagy fenntartásukban azonban gazdaságilag senki sem érdekelt, mert az eredményben nem csak az előállító, hanem mindenki egyformán részesül. Ezért — ha csak egyéni gazdasági érdekek érvényesülnek — a közjavakból kevesebbet állítanak elő, illetve elhanyagolásuk miatt fokozatosan leromlanak, elvesznek. Ahhoz, hogy a közjavak optimális mennyiségben jöjjenek létre, illetve hogy állaguk ne pusztuljon el, valamilyen megegyezésre van szükség a használók között. Ilyen egyezségek legegyszerűb-

ben bizonyos szabályok megtartására vonatkoznak (de magukban foglalhatják a pénzbeli hozzájárulásokat is), tehát végső soron erkölcsi alapúak, továbbá csak akkor jöhetnek létre, ha az érdekeltek valamilyen közösséget alkotnak, felismerik közös érdekeiket, hajlandók közös megoldásokat megbeszélni és elfogadni.

A közjavak legkézenfekvőbb és egyszerűbb példái a tiszta levegő, a szennyezetlen természetes vizek és természeti környezet. A fogalmat ennél sokkal tágabb körre is kiterjeszthetjük. Közjószágként foghatjuk fel a közbiztonságot, az udvarias, civilizált, toleráns társadalmi viselkedést, sőt azt is, ha nincs sokkoló nyomor. Mindannyian szívesebben élünk egy olyan környezetben, ahol éjszaka nyugodtan lehet az utcákon sétálni, a munkahelyen, az utcán, a hivatalokban és boltokban nem kell váratlan agresszivitástól szenvedni, ahol nincsenek hajléktalanok. Egy-egy ember hiába tesz akár nagy erőfeszítéseket ezek érdekében, csak közösségi együttműködéstől és elsősorban bizonyos erkölcsi elvek és normák mindenki általi megtartásától lehet várni, hogy ilyen kívánatos állapotok felé közeledjünk. Egyetértek WALZERREL (1983) abban, hogy mindig minden közösség gondoskodott, vagy megpróbált gondoskodni, legalábbis úgy tett, mintha gondoskodna tagjai alapvetőnek tartott szükségletei kielégítéséről, tehát minden közösség valójában „jóléti állam". Ezt a gondolatmenetet meg is fordíthatjuk, ha az adott közösségben, a mai modern világban a nemzeti társadalomban nincs erős közösségi érzés és ha nem tudnak megegyezni bizonyos erkölcsi elvekben, akkor aligha lehet a társadalom hátrányos helyzetű, szegény, vagy egyéb ok, például fogyatékosság miatt segítségre szoruló tagjairól gondoskodni. Ebben az esetben pedig egymás mellett fognak élni nagyon gazdagok és nyomorultak, hatalmasok és hatalom nélküliek, és az adott nemzeti társadalom közösség-jellege kérdésessé válik.

AMI PEDIG A POLITIKÁT ILLETI, a fent már említett Downs (1991) a közgazdaságtani politikaelméletének harmincéves évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencián tulajdonképpen szögesen ellentétes álláspontra helyezkedett, mint korábban, pontosabban mint azok, akik régi művét nem hasznos elméleti modellnek, hanem a valóság leírásának tekintették. Most ugyanis Downs azt mondta, hogy

> „sokan azt hiszik manapság, hogy a demokrácia jól képes működni akkor is, ha az egyének semmilyen társadalmi értéket sem követnek, csak az önérdeküket... a sikeres demokráciák abszolút döntő fontosságú alkotóeleme azokból a demokratikus intézményeket és viselkedési mintákat alátámasztó értékekből állnak, amelyek az állampolgárok szívében és elméjében élnek".

Downs szerint ezekben a legalapvetőbb értékekben egyetértést lehet létrehozni a társadalom tagjai között. *Két végső társadalmi értéket lát: 1. az egyéni személyiség szentségét, 2. a másokkal való együttműködés kötelességét.* Ezekből a végső értékekből követ-

keznek a demokrácia második szintű értékei: 1. az egyéni szabadság, 2. az alapvető egyenlőség, 3. az állampolgárok részvétele a kormányzásban. Vannak ezen kívül alacsonyabb szintű, de a demokrácia számára hasonlóképpen fontos értékek, mint 1. az önmagunkra való támaszkodás, 2. a mások fölötti hatalom korlátozottsága, 3. a jog uralma, 4. az egyének elsőbbrendűsége a csoportokkal szemben. 5. az eltérő értékek és nézetek tolerálása, 6. a kompromisszumkészség, 7. a verseny és a korlátozott konfliktus hasznossága, 8. az eszmék és információk szabad versenye, 9. a bajba jutottak szociális megsegítése, 10. a demokrácia hatékonyságába vetett hit. Ezeket az értékeket nem csak, sőt nem is elsősorban a filozófia témakörébe tartozóknak tekinti, hanem a konkrét demokrácia működésének empirikus vizsgálatába is bevonni javasolja.

A közösségek politikai fontosságát támasztja alá a *civil társadalom* gondolata is. A civil társadalom fogalma sok évtizedes csipkerózsika-álom után támadt fel az 1980-as években a társadalomtudományokban (MOLNÁR, 1990). Érdekes módon, a fogalom először az akkor még a szocialista rendszerhez tartozó országok vizsgálatában, kritikájában jelent meg. A kiindulópont, azt hiszem, az volt, hogy a totalitárius és autoritárius rendszerek azért képesek uralkodni, mert teljesen atomizálták a társadalmat, összetörték mindazokat az államtól és az uralkodó párttól független intézményeket, szervezeteket, közösségeket, amelyek a család és az állam közötti területen helyezkedtek el. Ezért ezeknek újrafelépítésével lehet a totalitárius és autoritárius diktatúrák ellen védekezni. A rendszerváltás után is fontosnak látom ezt a gondolatot, mert azt fejezi ki, hogy ilyen „közbenső intézmények", — mint a helyi önkormányzatok, pártok, szakszervezetek, egyesületek, egyházak és mindenféle kisebb informális közösségek — nagyon fontosak az állami szintű demokratikus intézményrendszer jó működéséhez.

AZT REMÉLEM, HOGY MEGGYŐZŐEN BIZONYÍTOTTAM, hogy a mai társadalomtudományi világirodalomban igen sokan vannak, akik nem értenek egyet a nálunk eluralkodni látszó libertariánus nézetekkel, hanem úgy látják, hogy erkölcsre és közösségekre nagy szükség van a mai modern társadalmakban is. Ezzel le is zárhatnám írásomat. Azért nem teszem, mert szeretném bemutatni, hogy ezek a kérdések mégsem annyira egyszerűen megválaszolhatóak, mint ahogyan az a fent idézett kommunitárius szerzők műveiből esetleg kitetszhet. Két alapvető problémakör van ugyanis, amelyet a modern társadalmi fejlődés hozott a felszínre. Az egyik az egyén és a közösségek viszonya, az a kérdés, hogy egyáltalán milyen közösségek játszhatnak szerepet és kívánatos, hogy szerepet játsszanak a modern társadalmakban. A másik, hogy lehet-e egyáltalán konszenzust teremteni a modern társadalmakban az erkölcsi normák és az értékek kérdésében, és — ha igen — milyen értékek és erkölcs alapján. *(folytatjuk, jegyzetek a II. rész után)*

ANDORKA Rudolf

SZENT PARASZKEVE (18. SZÁZAD)

SZENT PARASZKEVE (18. SZÁZAD)

O'SVÁTH LÁSZLÓ ÉS A M. KIR. BELÜGYMINISZTÉRIUM

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ BEFEJEZŐDÉSÉNEK fél évszázados évfordulóján a szokásosnál bővebb megemlékezések tárgyalták meg Magyarország akkori sorsát és szerepét. Az önvizsgálat és önbírálat szellemében egyre gyakrabban méltatják egyesületek, sőt néha a kormány tagjai is az akkor a haza és a társadalom érdekében áldozatkészen tényked ett államférfiak jelentőségét. Így méltatta 1992 májusában, születésének századik évfordulóján O'SVÁTH László belügyminisztériumi osztályfőnök munkásságát ANTALL József miniszterelnök.

A közvélemény még mindig tájékozatlan a M. Kir. Belügyminisztérium tevékenységének lényege felől. Még a tájékozottabbak képzeletében is valamiféle rendőr-minisztérium rémlik fel e szó hallatán, visszavetítődvén a múltba az 1948 utáni hatóságok tényked ése.

Természetesen nem tagadható, és nem is szabad tagadni a M. Kir. Belügyminisztérium felügyelete alá tartozó rendőri szervek hajdani vétkeit; de éppoly fontos ennek a társadalom érdekében megszervezett minisztériumnak alaposabb megismerése.

A M. Kir. Belügyminisztérium, különösen, miután a harmincas évek elején megszüntetett Népjóléti Minisztériumot is beléolvasztották, a puszta rendőri jellegű tényked ésnél sokkal szélesebb körű tevékenységet végzett. Megszervezőinek szándéka szerint igazi *Home Office* volt — amint az angolok nevezik belügyminisztériumukat.

Ezt a Home Office-jelleget a Bethlen-kormány belügyminiszterei kezdték kialakítani, főleg a négy és fél éven át tényked ett RAKOVSZKY Iván, öt éven át pedig SCITOVSZKY Béla. A minisztérium társadalmat szolgálni óhajtó célkitűzéseit legkövetkezetesebben és a leghosszabb időn át KERESZTES-FISCHER Ferenc követte, aki megszakítással, összesen tíz éven át volt belügyminiszter, s aki a háború keserves éveiben a Gestapo fogságában fejezte be pályafutását, röviddel szabadulása után pedig életét. Keresztes-Fischer Ferenc a magyar nemzeti függetlenség eszményének vértanúja, s méltó lenne, hogy ezt fél évszázad elmúltával végre elismerjük.

Természetes, hogy Keresztes-Fischer a munkatársait is a maga szándékai szerint válogatta meg. A háborús években három

államtitkára volt: BONCZOS Miklós, az állandó helyettes; TOMCSÁNYI Kálmán, aki 1920 óta megszakítás nélkül felelt a biztonsági ügyekért; és JOHAN Béla orvos, az egészségüggyel foglalkozó munkakör főnöke. Mindhárman helytálltak a vészterhes időkben. Bonczos Miklós nevéhez fűződik az Országos Nép- és Családvédelmi Alap, az ONCSA megszervezése. Az ONCSÁ-t létrehozó 1940. évi 23. törvénycikk házhoz és pénzbeli segélyhez juttatta a mezőgazdasági munkával foglalkozó családokat. Kölcsönöket is folyósított az állam, melynek tíz százalékát az első, húsz százalékát a második, harminc százalékát a harmadik gyermek születése után elengedték — a negyedik gyermek esetén pedig egyáltalán nem kellett a tartozást visszafizetni. Az állam százmillió pengőt fordított az ONCSÁ-ra, és kétéves tanfolyamon szakképzett tisztviselőket állított szolgálatába. Az ONCSA-házak fogalommá váltak. Hogy Bonczos államtitkár mennyire komolyan vette hivatását, ezen belül képviselői mivoltát, arra példa Bethlen Béla emlékirata, aki észak-erdélyi kormánybiztosként volt tanúja, amint egy ellenőrző körútján Bonczos Miklósra bukkant, aki a székelyföldi vasútépítésnél dolgozó csongrádi kubikusokat látogatta meg, lévén ő Csongrád vármegye egyik képviselője. Ellenőrizte ellátásukat, egészségügyi körülményeiket, meghallgatta panaszaikat, s azok megszüntetésére haladéktalanul intézkedett — például a kubikus-lovak takarmányozására központi keretből küldetett abrakot.

Johan Béla államtitkár, 1922-ben az első magyarországi Rockefeller-ösztöndíjas, a szérumtermelés megszervezője, a Zöldkeresztes Mozgalom alapítója. A zöldkeresztes védőnők a csecsemőgondozásra ügyeltek, Johan Béla erről könyvet is írt, *Gyógyul a magyar falu* címen. Bár napjainkban örvendhetne a falu népe ilyen intézkedéseknek, egészségházaknak és ingyenes gyógyszerellátásnak!

A három államtitkár és az egész Belügyminisztérium munkáját hangolta össze az elnöki osztály közvetlenül a miniszternek alárendelt főnöke: O'sváth László. Életútjának ismertetője, SZAKÁLY Sándor így foglalta össze tevékenységét:

> „Fontos feladata volt az egész magyar közigazgatás vezetésére, megszervezésére, felügyeletére történő odafigyelés... (továbbá) a M. Kir. Belügyminisztérium szellemiségének meghatározása, és olyan lendülettel, koncepcióval történő felépítése, amely megfelelt azon elvárásoknak és feltételeknek, amelyek a magyar történelemből és alkotmányból származnak."

MINDEZT PERSZE FILOLÓGIAI ALAPOSSÁGGAL illik bizonyítani. Nem könnyű. A legutóbbi években született néhány hasznos kiadvány, főleg emlékirat a m. kir. miniszterelnökök ténykedéséről — KÁLLAY Miklós és LAKATOS Géza tollából — nem is szólva külügyérek és katonák immár könyvespolcot elfoglaló, jól kiértékelhető emlékezéseiről. Elég, ha a sok között BÁRCZA György, ULLEIN -REVICZKY Antal, KERTÉSZ

István, HENNYEY Gusztáv, NÁRAY Antal, BONDOR Vilmos, LAJTOS Árpád, STOMM Marcell műveire utalok. Belügyminiszter azonban nem szólalt, nyilván nem szólalhatott meg, pedig Rakovszky Iván, Scitovszky Béla 1960-ig, illetve 1959-ig közöttünk élt, itt Magyarországon. A belpolitika összefüggésében szerfölött tanulságos LÁZÁR Andor, 1932 októbere és 1938 márciusa közötti igazságügyminiszter nemrég, 1995-ben kiadott visszaemlékezése. Belügyminisztériumi vonatkozásban két emlékirat tanulságos és hiteles. Ezekből választok példákat, hogy a M. Kir. Belügyminisztériumnak, közelebbről pedig az elnöki osztály vezetőjének érdemei tárgyilagosan értékelhetők legyenek.

MARINA Gyula görög katolikus kanonok, 1939. márciusától Kárpátalja kormánybiztosa, majd a Kárpátaljai Terület kormányzói Biztosának hivatalában 1944-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Osztály vezetője, miniszteri tanácsos, 1977-ben, Torontóban kiadott emlékiratában (*Ruténsors. Kárpátalja végzete*) tanúként bizonyítja, hogy a M. Kir. Belügyminisztérium igazi Home Office-ként képviselte az össztársadalmi érdekeket. Már az figyelemre méltó, hogy a Kárpátalján született, és mindvégig ott élt, ruszinül, oroszul, csehül, szlovákul beszélő magyar papot szemelte ki bizalmasának Keresztes-Fischer Ferenc. Feladatául adta, hogy a bizonyos értelemben szükségszerűen keményen fellépő katonai igazgatással szemben képviselje a „civil" érdekeket. A belügyminiszter érzékeltetni kívánta, hogy az ország határain belül a politikai hatalom nem a honvédelmi, hanem a belügyminiszter kezében van. Mindezt O'sváth László, az Elnöki Osztály főnöke is képviselte. Alig érkezik vissza — a mindössze negyvennyolc órára Budapestre hívott — Marina Gyula szűkebb hazájába, máris mit lát? Egy őrmester vagy száz főnyi polgári ruhás férfit rendszabályoz és készül éppen internálásba vezényelni. Távolabb egy őrnagy szemléli az eseményeket. A kanonok ismerős arcokat lát az összefogottak között; valamennyien ruszin önérzetű, de magyar hazájukhoz ragaszkodó férfiak, főleg tanítók, akiknek „bűne", mint kiderült, az volt, hogy a csehszlovák uralom alatt is tanítottak, tehát „kiszolgálták a rendszert". Marina Gyula az őrnagyhoz lépett, bemutatkozott, megmutatta kinevezését és felszólította az őrnagyot: bocsássa szabadon a csoportot. Mire az őrnagy:

— „A belügyminiszter nem honvédelmi miniszter, én ez utóbbitól kapom az utasításaimat. Végeztem."

A kanonok így válaszolt:

— „Őrnagy úr! Ön Magyarország területén áll. Annak határain belül a közrendet és a békét a belügyminiszter tartja fenn. Kérem, hogy ezeket az embereket, akiknek nagy részét személyesen is ismerem, bocsássa szabadon."

Mivel az őrnagy makacskodott, a kanonok a körzet csendőrparancsnokáért küldött. Tudnivaló, hogy a csendőrség a belügyminiszter alárendeltségében volt. Megérkezett egy csendőrezredes, aki rendreutasította az őrnagyot, és így szólt:

— „Őrnagy úr! E pillanattól kezdve szabadságolom önt. A további intézkedéseket írásban közlöm önnel."...

TANULSÁGOS BETHLEN Béla gróf emlékezése is: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam.* (1989) Bethlen Béla születése óta erdélyi birtokán élt és gazdálkodott. A román megszállás idején is szűkebb pátriájában maradt. Jól ismerte tehát a helyzetet, a problémákat. A lakosság tisztelte és becsülte őt. Ezért lett főispán, illetve kormánybiztos. Főispánként a hajnali autóbusszal utazott székhelyére. Működésének számos megörökítésre méltó mozzanatából kettő kívánkozik ide. Az egyik:

> „1940 december első napjainak egyikén a kora hajnali szürkületben megszeppent fiatal lány kéredzkedett be hozzám. Előadta, hogy ő az almásmálomi román pap lánya; apja érdekében jött, aki napok óta az erdőben bujkál, ázik-fázik, nem mer hazamenni. 1918 és 1940 között sok borsot tört a község túlnyomórészt magyar lakosságának orra alá. Megnyugtattam a leányt és azt izentem apjának, hogy térjen nyugodtan haza. Egyidejűleg a főszolgabíró útján elrendeltem, hogy a román papot senki ne merje bántani. Nem is volt semmi kellemetlensége."

Ez idő tájt történt az is, hogy a román államhoz tartozó Dél-Erdélyből egy román család átszökött magyar területre, családi ügyeit elintézendő. A határőrség elfogta őket.

> „Telefonáltam a belügyminiszternek Budapestre és kértem: hagyjuk őket hazatérni. A belügyminiszter magáévá tette előterjesztésemet és így elrendelhettem szabadon bocsátásukat. Nem győztek hálálkodni."

Bethlen Béla ilyen és hasonló intézkedésekkel teremtette meg a rábízott országrészben a nyugalmat. Intézkedett például egy hadirokkant vak román férfi ügyében, aki az 1914-ben kezdődött háborúban a közös hadsereg katonájaként vesztette el szeme világát, hogy az nyugdíjat kaphasson. Számos, pusztán román mivoltuk miatt munkaszolgálatra vezényelt férfit sikerült mentesítenie, mint írja, a Belügyminisztériummal együttműködve.

A M. Kir. Belügyminisztériumtól távol állott a feudalizmus szelleme, de még inkább a fasizmusé, vagy a nemzeti szocializmusé. Kállay Miklós miniszterelnök írta:

> „Hadd fűzzek néhány megjegyzést a feudalizmus vádjához, mellyel annyiszor illettek bennünket. [Kormányom minisztériumainak vezető egyéniségei] nemzeti eszmétől áthatott, liberálisan gondolkodó, szociálisan érzékeny csoportot alkottak, sokat adtak a becsületre, nem ismerték a korrupciót, sem az anyagiasságot."

A Trianon után felnőtt nemzedék kíméletlen kritikai érzékű tagja, MAKKAI János így vélekedett 1937-ben kiadott könyvében:

> „A trianoni Magyarország társadalma sokkal demokratikusabb összetételű, mint a régi Nagymagyarországé volt. A nagyobb jelentőségű politikai pártok és a kormányok mindig a

> középosztály és a kisgazda társadalom jóvoltából jutnak befolyáshoz... Az élet sokkal demokratikusabb, mint a régi Magyarországon volt." (*A háború utáni Magyarország*)

De még KOZMA Miklós belügyminisztertől is idézhetjük 1918 decemberében, huszártisztként papírra vetett sorait:

> „Nekünk a múlt politikája érthetetlen, majdnem gyermekesnek látszó játék... Nekünk ennek a politikának folytatása nem kell... a háború a szó legnemesebb értelmében hatalmasan demokratizált... A vagyonmegoszlás nem maradhat a régi... A jövőben jobban kell értékelni a tudást és a munkát." (*Az összeomlás*. 1933)

MINDEZT ÍGY EGYÜTT LÁTVA, óhatatlanul fölmerül a gyanakvó gondolat: dehát akkor a zsidótörvény végrehajtó apparátusa? ENDRE Lászlónak és csapatának 1944-es rémuralma? JAROSS Andor 1944 nyári bűnös belügyminiszteri tevékenysége, mely miatt a háború után kivégezték?

Noha a válasz magától értetődő; hogy tudniillik Keresztes-Fischer belügyminisztert és még sok más hazafit 1944 márciusának végén a Gestapo rabul ejtette, maga O'sváth László is rejtőzködni kényszerült, ők tehát vétlenek — mégis a becsület és az igazság kötelez, hogy eltűnődjünk azon: mi vezetett tömegeket a háború utolsó éveiben a szélsőségekhez? A német katonai megszállás külső erőnek, *vis maior*-nak tekinthető; de mi magyarázza a velük önként együttműködő magyarok tetteit, vétkeit? Miért tudta a Belügyminisztérium egyre nehezebben megfékezni a szélsőséges indulatokat?

A már idézett Makkai János 1937-ben világos választ ad:

> „A középosztály és a polgári osztály egyes rétegeiből óriási névtelen és bizonytalan társadalom fejlődött. A munkásoztály és a parasztság is képviselve van ebben a rétegben, amely csak abban egységes, hogy semmije sincs... A kiábrándult marxista éppúgy hozzájuk tartozik, mint a lelke mélyén kommunista entellektüel, a megbántott zsidó, az osztályában elhelyezkedni nem tudó kisgazda vagy keresztény középosztálybeli... A társadalom ezen a (Trianon országcsonkítása miatt előállott) helyzeten jótékonykodással igyekszik enyhíteni. Tiszteletreméltó dolog, de a szociális problémák megoldására semmi estre sem kielégítő."

Ebben a rétegben tenyésztődött ki az egyre agresszívebb Nyilas Mozgalom. Viszont éppen e tény ismeretében kell méltatnunk azok helytállását, akik elveik, becsületük, hazájuk mellett kitartva, üldözést vállalva, megmaradtak a magyar társadalom szolgálatában.

Ilyen férfi O'sváth László. 1915 nyara óta megszakítás nélkül a M. Kir. Belügyminisztérium tisztviselője, végül az elnöki osztály főnöke. Mint köztudott, a Belügyminisztérium 1939 őszétől kezdve a IX. Szociális Osztály keretében folyamatosan megszervezte a hozzánk menekült lengyelek, zsidók, francia és angol hadifoglyok biztonságos ellátását. Ez a kényes ügy O'sváth László döntése alapján került a IX. osztályhoz, idősb ANTALL József

hatáskörébe, nem pedig a rendészeti osztályra, ahol szükségképpen más előírások érvényesültek.

Idősb Antall József, az osztály akkori vezetője írta nyomtatásban eddig közzé nem tett emlékiratában:

> „A Belügyminisztériumban igen nagy szerepet játszott minden jó ügyben, a menekültügy sikerének elősegítésében is O'sváth László miniszteri osztályfőnök, a belügyminiszter legfontosabb munkatársa. O'sváth László nem csak a korrekt emberi magatartás megtestesítője volt, hanem szociális érzésű, mélyen humanista gondolkodású, ízig-vérig magyar ember. Szerény, csendes magatartása igen nagy tisztviselői tapasztalatokat és mély emberi bölcsességet takart... Működésünk feltételeinek megteremtésében meghatározó szerepe volt."

Az 1944 nyári Lakatos-kormányba O'sváth Lászlót szánta belügyminiszterként a kormányzó. O'sváth azonban, látva, hogy tényleges intézkedésekre már nem kerülhetne sor, nem vállalta a megbízást.

Méltó tehát, hogy az igazságnak megfelelően értékeljük és tisztelettel méltassuk mind O'sváth Lászlónak, mind pedig az egykori M. Kir. Belügyminisztériumnak a munkáját. Annál is inkább, mert O'sváth László, és vele együtt csaknem mindenki, aki a német megszállók ellen, az üldözöttek mellett szolgálták a hazát, csaknem oly sorsban részesült, mint a háborús bűnösöknek nyilvánított politikusok. Megdöbbentő, milyen embertelen könyörtelenséggel, mekkora cinizmusssal kergették nyomorba és megaláztatásba ezeket a férfiakat, akik egy demokratikus magyar jövőt szolgáltak! Internálás, börtön, kitelepítés, nyugdíjmegvonás... Így jártak a Felvidéken, Erdélyben és a jugoszláviai területeken maradt hazafiak is, például az idézett Bethlen Béla, aki alighogy visszatért erdélyi hazájába az ostrom után, a román hatóságok máris letartóztatták és 1954-ig börtönben tartották; vagy Marina Gyula, aki üggyel-bajjal tudott csak üldözői elől megmenekülni, és kalandok után Amerikába települni.

O'SVÁTH László 1944 tavaszától kezdve rejtőzködött, majd 1945 februárjában ismét szolgálatba állt. 1946 nyarán bocsátották el állásából. Nyugdíját megvonták, tulajdonát államosították. 1951-ben kitelepítették, egy nyírségi gyógynövénytelepen lett napszámos. Puritán református erkölcse — atyja esperes volt, anyai nagyatyja pedig ref. püspök — a földművelés, kertészkedés és a méhészet kedvelése megkönnyítette a beilleszkedést a száműzetésbe. Fiát bebörtönözték. 1956 után cipőgyári dolgozóként tengette életét. 1970 nyarán halt meg. Kétségbeejtő belegondolni, hogy hányan jártak így; hogy a magyar társadalom, annak akkor vezető rétege mennyire nem tudta, nem akarta megbecsülni a korábban érte küzdőket, kiirtani igyekezvén minden jót és nemest, ami 1945 előtt történt. A magyar történelem, mint tudjuk, 1945-ben kezdődött az akkori hatalom számára.

MOST, hogy O'sváth László állami elismerésben részesül, nevét a Várban a volt Belügyminisztérium falán emléktábla örökíti meg, reménykedhetünk: a társadalom végre meg fogja becsülni az egykor érte küzdőket, azokat, akik egykor becsülettel, szakértelemmel és bátorsággal dolgoztak a jövőnek.

NEMESKÜRTY István

KAZÁNYI ISTENSZÜLŐ (18. SZÁZAD)

ANTALL JÓZSEF, A KÜLPOLITIKUS

I.

A MAGYAR ÁLLAMISÁG KEZDETE ÓTA NYILVÁNVALÓ, hogy minden magyar politika alapja a külpolitika. Az évszázadok során, persze a körülményektől függően mindig más formában, de újra és újra, mindegyre ugyanazok a kérdések vetődnek fel, mint SZENT ISTVÁN, vagy a közelebbi múltban, SZÉCHENYI és DEÁK Ferenc idejében. E kérdések lényege, hogy miféle stratégiai választások teszik lehetővé a nemzeti önállóság megőrzését, vagy pesszimistábban fogalmazva: a magyarság puszta fennmaradását. Minthogy a kérdés mindig egy és ugyanaz, kiélezett helyzetekben a történelmi megközelítés nagyon is indokolt, a külpolitikusnak számba kell vennie a sikeres és a kevésbé sikeres megoldásokat, hogy a tanulságokat beépíthesse tevékenységébe. Így tett ANTALL József is. Ezért járnak hamis úton azok a bírálók, akik a historizálást szemére vetik az Antall-kormánynak: Antall külpolitikai sikereit nagyrészt épp annak köszönhette, hogy évszázados perspektívába helyezte az eseményeket s a tennivalókat, ugyanúgy egyébként, mint a modern Európa megteremtői, a keresztény demokrata Robert SCHUMAN, Alcide DE GASPERI és Konrad ADENAUER, vagy a Franciaországot vert helyzetéből kétszer is kiemelő Charles DE GAULLE.

A sikeres külpolitizálásnak, persze, alapfeltételei vannak. Az egyik ezek közül *a nemzeti érdekek prioritása*, mely magától értetődő, hisz minden nemzet külpolitikáját ez irányitja, mégis szóba kell hozni, mert e prioritás Magyarországon évtizedeken át nem érvényesült, a nemzeti érdekek háttérbe szorultak, a „béketábor" birodalmi érdekei mögé. Történelmünkben nem az első alkalommal egyébként. A másik feltétele a sikerességnek, hogy a külpolitikusnak megfelelő *mozgástér* álljon a rendelkezésére. A középkorban, egészen Mohácsig ez megvolt, azután majdnem teljesen elveszett, s csak részben állott helyre, a török kiűzetése után. A két világháború közti időszakban, minthogy a szuverenitását az ország visszanyerte, elméletileg szabadon mozoghatott és választhatott a magyar külpolitika, de a valóságban mozgásterét erősen behatárolta Magyarországnak a trianoni béke utáni többszörösen hátrányos nemzetközi helyzete.

1991 májusában François MITTERRAND munkaebédre hívta meg Párizsba Antall Józsefet. A francia elnök elsősorban a kezdődő jugoszláv válsággal kapcsolatban kívánta kikérni a magyar miniszterelnök véleményét. A pillanat jelentős: az öt atomhatalom

egyike, a világ gazdaságilag negyedik legerősebb állama kíváncsi az alig egy éve demokratizálódott kishatalom felfogására. Az érdeklődés elsősorban az átalakulást irányító Antall Józsefnek szólott, s egyúttal az új Magyarországnak, mely abban a pillanatban oly tekintélyt vívott ki magának, amit sem lélekszáma, sem gazdasági hatalma, sem katonai ereje nem indokolhatott.

A vendéglátók gépkocsiján a Roissy repülőtérről a város felé tartva Antall József, szokása szerint, előbb röviden kikérdezett a kétoldalú kapcsolatokról, azután arról kezdett beszélni, ami leginkább foglalkoztatta. „Mátyás óta nem volt ilyen kedvező külpolitikai helyzetünk, mondotta, a következő két-három évben ezt feltétlenül ki kell használni."

KÜLPOLITIKAI SZEMPONTBÓL Magyarország helyzete szerencsésen alakult 1989-90-ben. Előzőleg, 1945 és 1989 között, az ország szuverenitása szinte a nullpontra süllyedt, sorozatosan születtek a nemzeti érdekekkel ellentétes, kizárólag a szovjet szempontokat tekintő döntések: mint a Marshall-terv elutasítása 1947-ben, a KGST-hez (1949) majd a Varsói Szerződéshez (1954) történt csatlakozásunk, 1968-ban a csehszlovák reformkom-munista kísérlet katonai leverésében való részvételünk, és — az egész periódus idején mindvégig — a szomszédos államokban élő magyar kisebbségek többszörösen hátrányos helyzetének elhallgatása és nem létezőnek tekintése.

Két jelenség azonban a későbbiek szempontjából kedvezően hatott. Az 1956-os forradalom rendkívüli visszhangot keltett az egész világon, s nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a magyarságról a kalandozások kora óta kialakult két kép közül, melyek azóta váltakozva érvényesülnek, a 20. század eleje óta először, ismét a kedvező kép váljék uralkodóvá[1]. Másrészt a Kádár-rendszer viszonylagos belső liberalizmusa és a piacgazdaság irányába tett szerény lépései nyomán a nyugati médiában, mely sokáig a két világrendszer konvergenciájának elméletét hirdette, Magyaror-szág többnyire mint a birodalom legelviselhetőbb és legreménytelibb országa jelent meg. A nyugat-európai sajtó a hatvanas években rendszeresen értekezett arról, hogy a kapitalizmus szociáldemok-ratizálódása ill. a szocializmus „emberijogosodása" előbb-utóbb a két szisztéma különbségeinek eltűnését fogja majd eredményezni. Jellegzetesek például a párizsi *Le Monde* vezető publicistájának, André FONTAINE-nek e tárgyban írott cikkei. E gondolatkörben csak SZOLZSENYICIN megjelenése hozott jóval később fordulatot. A politikai ellenzék színrelépése 1988-ban, POZSGAY Imre 1989 februári nyilatkozata a többpártrendszer szükségességéről, majd a nyár elején kezdődött Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások tovább erősítették a pozitív képet, így 1989 júliusában a Párizsban tartott G7-csúcsértekezleten a nagyhatalmak először határoztak két közép-kelet-európai állam, méghozzá Lengyelország és Magyaror-szág támogatásáról. A vasfüggöny szimbolikus átvágása augusztusban, majd az NDK-s menekültek

kiengedése szeptember elején ugyanezt a tendenciát folytatta; így ebben az időszakban a lengyelek és a magyarok komoly előnyt szereztek a többi „varsói" országgal szemben. Nem véletlen, hogy 1989-90-ben szinte minden vezető nyugati politikus fontosnak tartotta, hogy megjelenjék Budapesten.

Ebben a kedvező pillanatban került döntési helyzetbe Antall József. 1989. október 21-én választották a Magyar Demokrata Fórum elnökévé, de már a szeptember 18-i Kerekasztal-megállapodás megkötése óta miniszterelnök-jelöltként emlegették. Antall rögtön határozott és nagyon tudatos külpolitikai lépésekkel indított. E határozottságnak és tudatosságnak többféle előzménye is volt: elsősorban hosszú idő óta kialakított és alaposan megérlelt koncepciója, másfelől Nyugat-Európában fenntartott személyes kapcsolatai, melyek révén folyamatosan tájékozódott az események hétteréről, harmadrészt pedig az az ígéretes kapcsolatrendszer, amelyet az MDF egyik alapítója, JOÓ Rudolf vezette külügyi munkacsoporttal együtt az év során kialakított.

Minthogy ezekben a hónapokban közvetlenül vele dolgozhattam, majd 1990 szeptemberétől, mint párizsi nagykövet, részt vettem párizsi tárgyalásain, valamint a francia politikusokkal folytatott budapesti megbeszélésein, közelről figyelhettem meg Antall József tárgyalási módszerét, stílusát, kapcsolatteremtő képességét, s azt is, hogy milyen tekintélyt tudott kivívni magának a legjelentősebb nyugati politikusok körében. Antall, ez már kormányra kerülése előtt látható volt, mindvégig saját kezében tartotta a külpolitika irányítását, ugyanúgy, mint a modern európai politika valamennyi jelentősebb személyisége, így például kortársai közül az általa legtöbbre becsült Margaret THATCHER, vagy François MITTERRAND, akiről viszont sokkal ellentmondásosabb véleménye volt.

BÁR A SORS NAGYON KEVÉS IDŐT ADOTT Antall Józsefnek, ez az alig négy esztendő a történelem kivételes pillanatai közé tartozik. Évtizedeken át érezhettük úgy, hogy megállt az idő, semmi lényeges nem történik. E rövid periódusban viszont annál gyorsabban zajlott minden, sorsfordító események mentek végbe. Magyarország kiszabadult a birodalom öleléséből, visszanyerte szuverenitását, s olyan politikai és gazdasági szisztémát kezdett kiépíteni, mely hasonlatos a nyugat-európai országokéhoz. A mindennapi politikai csatározások során nem vált eléggé világossá, mi is volt mindebben Antall József szerepe. Az alábbiakban megkísérelem bemutatni, hogy én magam hogyan láttam mindezt. Kétfelől közelítve: előbb beszámolok a közelről látott fontosabb eseményekről és arról, hogyan határozta meg ezeket Antall erőteljes személyisége, majd általánosabb síkra érve, megpróbálok felvázolni néhány vonást a külpolitikus Antall portréjához.

A FRANCIA KAPCSOLAT PÉLDÁJA

A Budapestre látogató francia politikusok 1989 elejétől kezdve, hivatalos programjuk mellett, mindig találkoztak az ellenzék képviselőivel is. E találkozókra, ahová valamennyi ellenzéki párt hivatalos volt, Christiane MALITCHENKO nagykövet asszony rezidenciáján került sor. Antall először október 24-én volt jelen, amikor Pierre JOXE akkori belügyminiszter járt Pesten. Joxe az egyik legbefolyásosabb francia politikus volt ebben az időben, az elnök bizalmi embere, s amellett a vezetésben a magyarországi fejlemények követésével megbízott kormánytag. Az előkertre nyíló kis szalonban ott volt a szocdem elnök, PETRASOVITS Anna, a kisgazdákat képviselő RAVASZ Károly, az SZDSZ részéről TAMÁS Gáspár Miklós, a FIDESZ-től ROCKENBAUER Zoltán. A szokásos körbemutatkozás során a mindannyiunk közül legismertebb Tamás Gáspár ragadta magához a szót, elmondta, hogy az ellenzék közös jelöltjeként indul a nemsokára sorra kerülő belvárosi pótválasztáson, s hozzátette, kacsintva egyet a belügyminiszter felé, hogy ebből a választási körzetből már számos magyar miniszterelnök került ki.

Joxe rezzenéstelen arccal hallgatta, mintha nem értené, hogy mit mond. Csak akkor élénkült föl, amikor végre Antallra került sor. Faggatni kezdte a belpolitikai helyzetről, kérdezte, hogyan látja a közelebbi és távolabbi jövőt; ketten beszélgettek, a többiekre szinte ügyet sem vetve. A későbbiekben többször is módomban állott föleleveníteni ezt a pillanatot Pierre Joxe-szal: azt mondta, addig sohasem hallott Antallról, fogalma sem volt ki az, de amikor beszélgetni kezdtek, rögtön megérezte, jelentős emberrel találkozott. Amihez még hozzá kell tenni, hogy Joxe, bár meggyőződéses szocialista s így szemben állott az Antall-képviselte európai politikai eszmerendszerrel, mint reálpolitikus és elkötelezett demokrata minden támogatást megadott mindvégig, míg kormányon volt, az új magyar vezetésnek. Pierre Joxe apja, a gaulle-ista Louis Joxe 1953 és 1955 között Moszkvában volt francia nagykövet. Joxe, mint egy beszélgetésünkben elmondta, egyetemistaként vakációit apjánál töltötte, s hamar kiismerte a Szovjetunió valódi természetét. Így, a baloldaliak közül szinte egyedülállóan, semmiféle illúziót sem táplált a szovjet szocializmus valódi jellegével kapcsolatban.

KÉT HÉTRE RÁ, ugyancsak a francia nagykövetségen, Roland DUMAS külügyminiszterrel, az EK akkori soros elnökével és Jacques DELORS-ral az EK-Bizottság elnökével találkozott Antall József. Időközben Budapestre jött, hogy fölvegye a hivatalos kapcsolatot az MDF-fel, a gaulle-ista párt, az RPR háromtagú küldöttsége[2], melyet azután december 17-én egy magasabb rangú delegáció követett, Alain JUPPÉ főtitkár vezetésével (tagja volt a magyar származású Nicolas SÁRKÖZY is). A megbeszélések a Kossuth-klubban folytak, másnap sajtóértekezleten számolt be Antall

és Juppé a megállapodásokról, délután értelmiségiekkel való találkozó zárta volna a programot, ha közbe nem jön Temesvár; a francia delegáció a magyarokkal együtt ment a Hősök terére, hogy részt vegyen a rögtönzött nagy tüntetésen. Juppé , akiből utóbb külügyminiszter, majd 1995 májusában miniszterelnök lett, s akit a média mint tökéletes, de érzelemmentes komputeragyat jellemez, élete egyik jelentős pillanataként emlegeti budapesti útját[3]. Sokszor hozta szóba, így például, amikor 1994 szeptemberében, a párizsi nagykövetségből való távoztamkor a Quai d´Orsay-n a francia kormány nevében kitüntetett és búcsúztatott; érezte annak idején, mondta közel öt évvel később, hogy történelmi pillanat volt az, s hogy Antall személyében a pillanattal felérő emberrel találkozott.

1990 januárjában látogatott Magyarországra François MITTERRAND elnök, s néhány nappal előtte megjött az új nagykövet is, Pierre BROCHAND. Kettesben mentünk el hozzá, felveendő a kapcsolatot. Emlékszem, az Ó utcai MDF-székházból indultunk Antall öreg, ütött-kopott Ladáján. Előbb a jobboldali ajtót nyitotta ki, beültetett, s csak azután ült ő maga a volán mögé. Kifogástalanul udvarias volt mindig, régimódian, vagy mondhatnám inkább, európai módra. Ez az udvariasság, mely nem csak gesztusokban nyilvánult meg, hanem egész magatartásában, mindig megadta a kedvező alaphangulatot. Így Brochand-nal is rögtön megtalálta a kellő tónust. Arról beszélt, hogy amikor a német hadifogságból szökött franciák 1941-től Magyarországon kerestek és találtak menedéket, apja, idősebb ANTALL József, mint a menekültek ügyével megbízott főtisztviselő, Balatonbogláron helyezte el őket, ahol is teljes szabadságot élveztek. Olyannyira, hogy 1943-ban július 14-én ott emlékeztek meg nemzeti ünnepükről, fölhúzták a nemzeti lobogót, s elénekelték a *Marseillaise*-t, és hogy ezen az ünnepségen tizenegy évesen ő maga is ott volt. A nagykövet, aki addig még sohasem hallott a kétoldalú kapcsolatoknak erről a megható mozzanatáról, egyszer s mindenkorra meg volt nyerve.

1990. január 19-én látogatott Budapestre, népes delegációval MITTERRAND francia elnök. A hivatalos tárgyalásokon kívül (egyébként a beteg NÉMETH Miklós miniszterelnök helyett MED-GYESSY Péter fogadta), találkozott egy népes reggeli keretében az ellenzéki pártok képviselőivel, de előtte még külön tárgyalt Antall Józseffel. Annak, hogy őt kiemelten kezelte, jelzésértéke volt. A francia elnök, feltehetőleg Joxe és a pesti követségi jelentések nyomán, Antallban látta az új magyar demokrácia első vezetőjét. A fél órára tervezett megbeszélés, melyen GRANASZTÓI Györggyel együtt magam is jelen voltam, egyórásra tágult s az új Európa megteremtésének kérdései körül forgott; Antall, de utána Mitterrand is, évezredes perspektívába helyezte a jelen és a jövő Európájának problematikáját. Csak egy kérdésben nem voltak azonos nézeten: Antall a Szovjetunió nyugati határát képzelte az új Európa keleti határának, míg Mitterrand, aki alig három héttel előbb hirdette meg az *európai konföderáció* tervét, azt

fejtegette, hogy Oroszország nélkül semmi sem lehetséges. A találkozó végén Antall átadta a francia elnöknek azt az egyoldalas nyilatkozatot, mely az MDF nézeteit foglalta össze az erdélyi kérdésről.

1990 januárjában Antall hosszabb körutat tett JESZENSZKY Gézával együtt az Egyesült Államokban, majd februárban, az RPR meghívásának eleget téve, Párizsba utazott. Ekkor vette föl a kapcsolatot azokkal a vezető francia politikusokkal, akikkel személyesen addig még nem találkozott, Alain POHER szenátusi elnökkel, Jacques CHIRAC-kal és Valery GISCARD D´ESTAING-nel. Nem sokkal később Németországba utazott a CSU kongresszusára, s találkozott a német vezetőkkel, köztük KOHL kancellárral. A magyar választások előtti rendkívül rövid periódusban ezek az utak pontosan jelezték Antall külpolitikai prioritásait, amit később ő maga euroatlanti irányultságnak nevezett: felfogása szerint az új Magyarországnak szakítania kell negyven éves szövetségi rendszerével, és csatlakoznia a NATO-hoz s az EK-hoz.

Ezeket a ma már közhelynek számító gondolatokat akkor még kimondani sem nagyon lehetett, a legtöbb politikus és politológus óvott „az orosz medve" elleni provokációktól.[4] Antall első lépései már jól láthatólag előkészítik kormányra kerülése utáni nagy akcióit: a KGST és a Varsói Szerződés felszámolásának javaslatát. Magyarország jövendő integrációja, úgy véltem, a NATO esetében főként az Egyesült Államoktól, az EK esetében pedig Németországtól és Franciaországtól fog függeni.

A VÁLASZTÁSOK KÉT FORDULÓJA KÖZT az MDF utolsó választási nagygyűlésére meghívott egy-egy angol, német és francia politikust.[5] Francia résztvevőnek Giscard d´Estaing-t javasoltam, aki akkor még nem tett le arról, hogy újból elnök legyen. Rögtön igent mondott, és hogy aznap délelőtt még Európa parlamenti kötelezettségeinek is eleget tudjon tenni, repülőgépet bérelt, azzal jött Strasbourgból Budapestre, s aztán még este repült vissza Párizsba. A remek hangulatú választási gyűlés után, Giscard szűk körben együtt vacsorázott Antall Józseffel. A fő téma a szovjet politika volt, s a Helsinki-egyezmény egyik főszereplője és a jövendő magyar miniszterelnök nagyon jól megértette egymást.

Ennek az estének volt egy érdekes belpolitikai elágazása. Az április 8-i választásokat megelőzően tévévitát rendeztek a két legerősebb párt elnöke, Antall és KIS János között. Szóba kerültek a nemzetközi kötődések is; Antall joggal büszkélkedett pártja jobbközép kapcsolataival, hiszen az európai konzervatív és néppártokat tömörítő EDU fölvette tagjai közé az MDF-et, őt pedig alelnökévé választotta. Kis János, leplezni próbálván szervezete baloldali eredetét és kötődéseit, a riporter kérdésére az SZDSZ nemzetközi liberális kapcsolatairól beszélt. „Érdekes — riposztozott Antall —, a francia liberális pártszövetség, az UDF elnöke épp tegnap járt Pesten, hogy elősegítse az MDF választási győzelmét."

Miután megkapta kormányalakítási megbízását, de még a kormány megalakulása és beiktatása előtt, Antall rögtön

kezdeményezte, hogy első külföldi útja Bonnba és Párizsba vezessen. Alig öt héttel a kormány hivatalba lépése után létre is jött ez az utazás, melyet az új miniszterelnök, a konkrét kapcsolatfelvétel mellett, szimbolikus jelentőségűnek is szánt: jelezni kívánva, hogy az addig szovjet parancsra működő magyar külpolitikát *európai magyar külpolitika* váltja föl. Antall, mint tudott, nagy híve volt a német orientációnak, jól beszélt németül, hamar baráti viszonyba került Helmuth Kohl kancellárral. De pontosan tudta, hogy Magyarországnak nem szabad, mint a múltban annyiszor, egyetlen szövetségesre tennie, hogy a geopolitikai, s a részben abból fakadó gazdasági adottságok révén stratégiai pozícióban lévő s az újraegyesítéssel csak tovább erősödő Németország befolyását feltétlenül ki kell egyensúlyozni más befolyásokkal. Másfelől, rendszeresen követve O'SVÁTH György révén a brüsszeli EK-központban történteket, tökéletesen tisztában volt azzal is, hogy az Európai Közösség meghatározó eleme a német–francia kettős, és hogy a magyar csatlakozás csakis mindkét hatalom segítségével történhetik meg. A német kapcsolat szinte magától értetődő volt, már a Kádár-rendszer idején is a legerőteljesebb a nyugatiak közül. A francia-magyar kapcsolatot viszont súlyosan megterhelték, és néhány látszat-gesztus ellenére is, rendkívül alacsony szinten tartották az előítéletek: nemcsak magyar, hanem francia részről is. Ugyanis a magyar *Trianon-ressentiment*-nek volt francia megfelelője, méghozzá az a különösen külügyi berkekben makacsul élő nézet, hogy a mindkét világháborúban Franciaországgal ellenséges táborban harcoló Magyarország a hajdani ellenfél, ma pedig rivális, Németország érdekszférájába tartozik, és hogy emiatt nem tartozik a franciák által támogatandó közép-kelet-európai államok csoportjába.

Az 1990. június végi Bonn-Párizs útnak tehát az volt az elsődleges üzenete, hogy az új magyar demokrácia egyenrangú kapcsolatokat kíván kialakítani Nyugat-Európa két legfontosabb hatalmával. A francia vezetők, Mitterrand elnök, Michel ROCARD miniszterelnök és az akkor ellenzékben lévő Jacques Chirac és Valery Giscard d´Estaing, regisztrálták ezt az üzenetet, és be is építették gondolkodásukba; ekkorra datálható a francia külpolitikában az a fordulat, mely átértékelte régiónk országainak megítélését, és a vízumkényszer eltörlésével meg is jelölte, hogy a lengyel–csehszlovák–magyar triónak ad prioritást. (A francia vízumkényszer Romániával és Bulgáriával ma is fennáll.)

HÁROM HÓNAP MÚLVA Antall ismét Párizsba utazott egy politikai díszvacsora főszereplőjeként. A vacsora egyik célja a Batthány Lajos Alapítvány alaptőkéjének megteremtése volt, a másik s fontosabb, a francia politikai és gazdasági élet főszereplőivel való találkozás. Többen le akarták beszélni Antallt a részvételről, mondván, hogy csakis kudarcokra számíthat, a túlságosan drága részvételi díj (5000 illetve 2500 frank) és a francia politikai élet belharcai miatt nagyon kevesen jönnek majd el. Ma-

gukat a szervezőket is meglepte a roppant siker, több mint négyszázan jelentek meg a Grande Arche legfelső emeletén lévő óriási teremben, hogy Antallt meghallgassák, gazdasági vezetőkön kívül az ellenzék három nagyágyúja, Chirac, Giscard és Raymond BARRE, akiket akkor már évek óta nem tudott senki egy helyre összehozni. A szocialisták részéről viszont csak a párt külügyi titkára, Gérard FUCHS volt jelen.

EKKOR MUTATKOZOTT MEG, hogy a magyar-francia kapcsolatokban az imént említett politikai fordulatot gazdasági fordulat is követheti. A rákövetkező három év azután megmutatta, hogy mekkora bizalmi tőkét halmozott föl Párizsban Antall József: a volt KGST országokba érkező francia tőke 50%-a került ebben az időszakban Magyarországra, ugyanannyi, mint a többi ex-kommunista államokba együttvéve! A francia befektetők, mit sem törődve a hagyományos román, lengyel, cseh irányultsággal, nagy többségükben felénk igyekeztek, s ez az arány akár nagyobb is lehetett volna, ha az illetékes magyar intézmények több nyitottságot mutatnak. 1990 és 1994 között a francia befektetők, rácáfolva a közelmúlt hagyományaira, elsősorban Magyarországra igyekeztek (amihez hozzájárult az az ingerült reakció is, melyet a Skoda-privatizáció váltott ki Franciaországban, ui. a Volkswagen győzött a Renault előtt. Ebben az időszakban hazánkba annyi működőtőke érkezett, mint az összes volt KGST-országba együttesen, annak ellenére, hogy néhány nagyobb üzlet nem jött létre (a dél-budapesti metróvonal, a Budapest–Kelebia vasútvonal korszerűsítése, egy erőmű létesítése). Mitterrand elnök már 1990 januárjában kétmilliárd frankos hitelt ajánlott fel, s több privatizáció során (telefonkönyv, MATÁV, repülőgépvásárlás, repülőtér stb.) a francia befektetők vereséget szenvedtek. Ma már megállapítható, hogy a középtávú nemzeti érdekek sokszor nem érvényesültek az adott döntések során, így például ha a MALÉV Boeing gépek helyett Airbusot vásárol, ez felhasználható eszköz lett volna az Ek-tárgyalások során.

A vacsorán tehát, ahol a magyar miniszterelnök a *Le Figaro* külpolitikai főszerkesztőjének kérdéseire válaszolt, a baloldal politikusai nem voltak jelen, viszont másnap délelőtt Michel Rocard miniszterelnök fogadta magyar kollégáját. A Matignonba menet Antall a gépkocsiban azt fejtegette, hogy majd mindenben szót ért Rocard-ral, és hogy egyetértésük azt mutatja, hogy a jobbközép és a balközép felfogása közt sokkal kisebb a különbség, mint bármelyik közép és a politikai szélsőségek között. A beszélgetés, melyen ott volt BOGÁR László külkereskedelmi államtitkár is, olyan jó légkörben zajlott, hogy a két politikus messze túllépte a kijelölt időt. Ez, mint utóbb kiderült, nagy felfordulást okozott; Rocard aznap hivatalos ebédet adott, s a várt vendégek, míg el nem mentünk, nem hajthattak be a miniszterelnökség díszudvarába. A tárgyalásnak egyébként két érdekes mozzanata volt. Antall elmondta, hogy az ország olajtartaléka tizenegy napra elég, Rocard

többször rákérdezett, hogy nem száztizenegy napot akart-e mondani, s mikor megértette, milyen kiszolgáltatott helyzetben van emiatt Magyarország, megígérte segítségét. Azután ő maga hozta szóba az NDK nehézfegyvereket, melyekről néhány nappal azelőtt tárgyaltak a francia-német csúcson, s amelyeket, minthogy a Bundeswehrnek nincs rájuk szüksége, Magyarország igényelhetné, tanácsolta, hogy ingyen vagy olcsón megkapja.

Ebből az ügyből sajnos nem lett semmi, de Rocard baráti jóakarata nyilvánvaló volt. Hasonló szimpátiával követte az Antall-kormány működését, dacára a világnézeti eltéréseknek, a francia kormány több minisztere is, így elsősorban belügy-, majd hadügyminiszterként Pierre Joxe (aki rendkívül eredményes segítséget nyújtott hazánknak, főképp a rendőrségi együttműködés keretében) és az európai miniszter Elisabeth GUIGOU (akinek hivatali szobájában magyarországi SZENT ERZSÉBET naiv művész készítette szobra állott), s az első időszakban maga Mitterrand elnök is.

A taxisblokád idején is ez a szimpátia érvényesült. Az Európa Tanács főtitkára, a Mitterrand-hoz közelálló szocialista párti Catherine LALUMIÈRE táviratot küldött a kórházban fekvő Antall Józsefnek, melyben teljes támogatásáról biztosítja mint törvényes kormányfőt és az alkotmányos demokrácia megtestesítőjét (a magyar sajtó, a *Pesti Hírlap*ot kivéve, nem közölte a távirat szövegét). Ugyancsak a taxisblokád demokráciaellenes voltát állapította meg Lionel STOLÉRU miniszterelnökségi államtitkár, aki azon a hétvégén a francia kormány ügyeletese volt; Stoléru erről nyilatkozni kívánt a Magyar Televíziónak, amely azonban végül is nem szólaltatta meg a francia politikust.

NOVEMBERBEN KERÜLT SOR Párizsban az EBEÉ konferenciájára, ahol a volt kommunista országok először fogadták el, a Párizsi Charta aláírásával, azokat az alapelveket, amelyeken a nyugati típusú demokráciák épülnek. A konferenciánál, mely inkább csak regisztrálta az év során elért eredményeket, érdekesebbek voltak a különtalálkozók. Kettőt kell kiemelni ezek közül: Antall és Mihail GORBACSOV egyórás megbeszélését a szovjet nagykövet rezidenciáján, amely határozottan rácáfol azokra a vádaskodásokra, melyek szerint a magyar miniszterelnök elhanyagolta volna a keleti kapcsolatot, és a magyar–cseh–lengyel csúcstalálkozót. Ezen a megbeszélésen, ahol lengyel részről MAZOWIECZKI miniszterelnök, csehszlovák részről pedig Václav HAVEL elnök és CALFA, akkori miniszterelnök volt jelen, mindvégig Antall tartotta a kezében az irányítást. Ő vetette föl, a 13. századi visegrádi hármas királyi találkozót idézve, a három ország politikai és gazdasági együttműködésének gondolatát, amit partnerei szinte azonnal elfogadtak.

A jelenet sokatmondó, még akkor is, ha a fejlemények azóta csak részben váltották is be az induló visegrádi együttműködés reményeit. Egyértelmű volt, hogy a jelen levő

politikusok között Antall az egyetlen államférfi, aki képes mélyen elemezni a szituációt — a régió biztonsági problematikáját —, s aki felhasználva a történetiséget is, olyan eredeti megoldást javasol, mely valódi perspektívát nyújthat. Benne volt ebben a kezdeményezésben az a felismerés is, hogy a közép-európai államok, melyek biztonsági és gazdasági problémáikra megoldást csakis az Európai Közösségtől várhatnak, az integráció irányába mozdulva több segítséget remélhetnek az akkor már harminchárom éve integrációjukkal küszködő nyugat-európai államoktól, mint megosztva és egymással nyíltan versengve.

AZ A DEZINTEGRÁCIÓS FOLYAMAT, mely 1991-ben régiónkban (a Szovjetunióban, Csehszlovákiában és Jugoszláviában) óriási lendületet kapott, az első szakaszban felértékelte a francia külpolitikusok szemében hazánk szerepét. A Külügyminisztérium folyamatosan tájékozódott, rajtam mint nagyköveten keresztül, a magyar miniszterelnök helyzetértékeléséről, 1991 áprilisában kezdeményezte egy francia-magyar barátsági szerződés megkötését, majd májusban került sor a már említett munkaebédre az Elysée palotában, a külügy- és pénzügyminiszterek, valamint a diplomáciai főtanácsadók, Pierre MOREL és KODOLÁNYI Gyula jelenlétében. Mitterrand is, Antall is egy új formát öltő föderáció fenntartásában gondolkozott, s a magyar miniszterelnök jugoszláv kollégája, a horvát MARKOVIC támogatásának szükségességére hívta föl a figyelmet. „Igen, egy új TITÓRAvolna szükségünk", mondta váratlanul Mitterrand, de látva a megdöbbent arcokat, köztük Dumas külügyminiszterét is, rögtön korrigálta önmagát: „egy új Titóra, aki nem kommunista." Ezek a különös reakciók már sejtetni engedték, hogy a francia kormány nem a legszerencsésebben fogja kezelni a már akkor fegyveres konfliktussal fenyegető jugoszláv válságot.

A magyar kormány és különösen Antall József iránti megbecsülésnek két másik jele is volt a jugoszláv válsággal kapcsolatban. Pár hónappal a Mitterrand–Antall ebédet megelőzően, az 1991 februári kalasnyikov-botrány idején, amikor a jugoszláv propagandagépezet, a szovjet sajtó és a magyar ellenzék egyszerre támadta a kormányt, a francia Külügyminisztérium felajánlotta segítségét a magyar kormánynak. 1992-ben pedig, amikor először vetődött fel az ENSZ-csapatok Jugoszláviába küldése, Pierre Joxe hadügyminiszter azt szerette volna, ha a francia kéksisakosok a magyarlakta zónákban állomásoznak, ezzel is hozzá kívánva járulni a kétoldalú kapcsolatok elmélyítéséhez.

Sajnos, ez a terv Butrosz GHALI ENSZ-főtitkár ellenállásán megbukott.

A barátsági szerződés aláírására 1991 szeptemberében került sor, ez volt Antall miniszterelnökként immár negyedik, de sajnos utolsó párizsi látogatása. Franciaország az év elején döntött úgy, hogy valamennyi új demokráciával szerződést köt; első volt a sorban Lengyelország, másodiknak szánták Magyarországot. Az

ajánlatnak, ugyanúgy mint Antall 1990 júniusi útjának, gesztusértéke volt. A sorrend (utánunk következett Csehszlovákia, s csak azután Románia és Bulgária) azt kívánta jelezni, hogy a Quai d´Orsay szakít régebbi beidegzéseivel, és új preferencia-sorrendet állít föl a közép-kelet-európai térségben. Egy finom szemantikai jelzés is érkezett ezzel kapcsolatban, melyre Jacques FAURÉ aligazgató külön is felhívta a figyelmemet; a szerződés francia címe, *Traité d´entente et d´amitié* azért foglalta magába a világháborúra emlékeztető *antant* szót, hogy jelezze, immár Magyarország a Quai d´Orsay szemében nem az, ami nyolc évtizeden át volt: a nyugati szövetségesek ellenfele.

A szerződés elkészülte és aláírása azonban nem ment zavartalanul. Egyrészt a magyar külügyminisztérium, amely sohasem volt képes megérteni a francia kapcsolat fontosságát, húztahalasztotta az előkészületeket, más barátsági szerződéseket kívánt időben előre venni, úgy hogy végül a miniszterelnök közbeavatkozására volt szükség ahhoz, hogy a döntés megszülessék és a szövegezési munkálatok elinduljanak. A május végi párizsi tárgyalásokra elkészült magyar szövegjavaslat hosszú volt, de hiányzott belőle számos lényeges pont, így például a kisebbségi probléma; ezt, javaslatomra, a francia tárgyalópartnerek minden vita nélkül belefoglalták a végleges szövegbe, amelynek mintájául a lengyel-francia szerződés szolgált.

A SZERZŐDÉS ALÁÍRÁSÁRA VÉGÜL IS 1991. szeptember 11-én került sor az Elysée-palotában. A két állam politikai rendszerének különbsége miatt (Franciaországban ugyanis az elnök, Magyarországon a miniszterelnök jogosult aláírni a nemzetközi szerződéseket) úgy döntöttek, hogy a barátsági szerződést a két külügyminiszter, Roland Dumas és Jeszenszky Géza írja alá a francia elnök, illetve a magyar miniszterelnök jelenlétében. Jelentősége azáltal haladja meg az ugyanazon időszakban más nyugati demokráciákkal kötött szerződésekét, hogy a középkor óta ez volt az első alkalom, hogy a francia és a magyar állam egyenrangú félként tárgyalt egymással, maga a szerződés pedig az első a két nép történetében. Antall törekvései így meghozták eredményüket, az együttműködési és barátsági szerződés kodifikálta az alig másfél év alatt létrehozott új minőségű kapcsolatot. Joggal mondhatta a magyar miniszterelnök abban a videóra vett nyilatkozatában, mely 1992. május 18-án hangzott el a Pont Neuf Alapítvány Közép-Európa Fesztiváljának megnyitóján, hogy a magyar-francia kapcsolatok a történelem során még sohasem voltak olyan jók, mint napjainkban, a 90-es évek elején.

Az egyezmény aláírásával egy időben került sor Párizsban az Európai Demokratikus Unió pártjainak kongresszusára. A vendéglátó, RPR-elnöki minőségében, Jacques Chirac volt. Antall és Chirac közt kitűnő személyes kapcsolat alakult ki, felfogásuk sokban egyezett, Antall őt tartotta a legtöbbre a francia politikusok közül: egy budapesti beszélgetésünk során, 1992 áprilisában kife-

jtette véleményét minden vezető francia politikusról: első helyre tette Chiracot, utána Rocard-t, majd Giscard d'Estaing-t.

A következő csúcsszintű találkozóra 1993. november 8-án került volna sor Párizsban, ezt azonban Antall kölni gyógykezelése miatt el kellett halasztani, s 1994 februárjában már BOROSS Péter képviselte Párizsban az új Magyarországot. Az a tény, hogy több mint két éven át nem került sor a legelső vezetők közti találkozóra (kivéve néhány rövid megbeszélést egy-egy nemzetközi konferencián), paradox módon, éppen a kapcsolatok magasabb szintre kerüléséből adódott; a keretek adva lévén, az adott időszakot inkább a szakminiszterek találkozói jellemezték, akik közül a Budapestre látogatókat Antall minden alkalommal maga is fogadta.

Chirac iránti bizalma akkor sem rendült meg, amikor a jelenlegi francia elnök a legrosszabbul állt a közvélemény-kutatásokban és már-már eltűnni látszott a süllyesztőben. 1993 szeptemberében Budapest adott otthont az EDU kongresszusának: Helmuth Kohl, Jacques Chirac, az osztrák MOCK, a svéd BILDT voltak a legjelentősebb vendégek. Antall hosszan tárgyalt külön is Chirac-kal. A fő téma a jugoszláv helyzet volt. Chirac elmondta, az általa elképzelt megoldások közül egy sem látszik reményteljesnek, s a magyar miniszterelnök tanácsát kérte. Antall úgy vélekedett, csak a határozott, összehangolt és kemény fellépés hozhat eredményt; közel két évvel később, elnökké választásakor, Chirac hasonló álláspontal lépett fel a nyugati szövetségen belül.

UGYANEBBEN AZ IDŐSZAKBAN FOGADTA Antall Budapesten a francia védelmi minisztert, François LÉOTARD -t. Szóba került (mint a francia politikusokkal való tárgyalások során annyiszor) a második világháború során Magyarországra menekült francia hadifoglyok története. Léotard, aki még sohasem hallott a magyar-francia kapcsolatoknak erről a szép fejezetéről, annyira föllelkesült, hogy kijelentette: a francia hadifoglyokért oly sokat tett idősebb Antall József nevét emléktábla kellene őrizze Párizsban. Léotard úgy tervezte, hogy a táblaavatásra a miniszterelnök párizsi látogatásakor kerül sor. Antall József azonban december 12-én meghalt, s Léotard, aki mint a kormány második embere, a temetésen képviselte Franciaországot, azt javasolta, a készülő emléktábla immár a két Antall, Franciaország két nagy barátjának emlékét őrizze.

Antall franciaországi népszerűségét és óriási tekintélyét jelzik azok a kondoleáló levelek, amelyeket halála után Jacques Chirac, Valery Giscard d´Estaing, Pierre Joxe, Raymond Barre, Michel Rocard és Jean-Marie LUSTIGER, Párizs érseke a gyászolókhoz intézett. Barre és Lustiger hozzám intézett kézírásos levélben fejezte ki a magyar kormány és a gyászoló család iránti együttérzését, Rocard és Giscard pedig néhány kézirásos mondattal egészítette ki gépírásos kondoleáló levelét. Mindannyian kiemelik Antall döntő szerepét Magyarország föltámadásában. Február 19-én az egyik legrégibb párizsi templomban, a Saint-Germain-des-

Prés katedrálisban Lustiger celebrált gyászmisét; a templom teljesen megtelt az Antall Józsefre emlékezőkkel, s a vezető politikusok közt ott volt Alain Juppé, Giscard d´Estaing és Raymond Barre.

NÉGY NAPPAL KÉSŐBB LÁTOGATOTT PÁRIZSBA, BALLADUR miniszterelnök meghívására Boross Péter. Boross, ugyanúgy, mint Antall József is, átvette a nyugati demokratikus államok stílusát, reggel érkezett s este már utazott is vissza, eltérően az 1990 előtti és sajnos 1994-ben visszatért stílustól, mely a protokollban látja a lényeget. A Boross-látogatás fényes bizonyítéka volt Antall József francia politikája teljes sikerének: a vezető francia politikusok a szervezés idején szinte megostromolták a nagykövetséget, hogy találkozhassanak a magyar miniszterelnökkel. Boross Péter így egyetlen napon, melybe belefért a francia gazdasági élet vezető képviselőivel és a párizsi magyarokkal való találkozó is, valamennyi vezető francia politikussal tárgyalt, Mitterrand elnöktől és Balladur miniszterelnöktől egészen Juppéig és Giscard d´Estaing-ig, s valamennyi tárgyalópartnere úgy nyilatkozott, hogy Magyarországot ítéli a közép-kelet-európai térség legelőrehaladottabb és legreményteljesebb országának. Ugyanaznap került sor az Antall-emléktábla felavatására, katonai tiszteletadással s Léotard védelmi miniszternek a két állam kapcsolatait méltató remek stílusú beszédével; ez a banálisnak tűnő ceremónia szimbolikus jelzése volt annak, hogy a szembenállás teljesen véget ért, hogy az a folyamat, melyet Antall József 1990-ben elindított, teljes sikerrel járt. *(folytatjuk)*

SZÁVAI János

Jegyzetek

(1) A magyarság külföldi képéről a legjobb összefoglalást Eckhardt Sándor adja *A magyarság külföldi arcképe* c. tanulmányában, mely a Szekfű Gyula szerkesztette *Mi a magyar?* c. kötetben jelent meg (Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939). Eckhardt szerint a nyugati közvéleményben két, egymással homlokegyenest ellenkező kép élt felváltva: az egyik a barbár, elmaradott pusztalakóé, a másik a hősé, aki évszázadok óta a kereszténység védőbástyája.

(2) 1990. november 17–20. között tárgyalt Budapesten az Antall József vezette MDF-delegációval az RPR három nemzetgyűlési képviselő alkotta delegációja, Jean-Pierre Delalande, Jean-Claude Mignon (aki később pártján belül az „új demokráciák" ügyeinek titkára lett és Jacques Godfrain (jelenleg a kooperáció minisztere).

(3) Alain Juppé 1993-ban megjelent, naplójegyzetekre épülő könyvében is megemlékezik budapesti utjairól, s különösen Antall Józseffel való találkozásairól. A. Juppé: *La tentation de Venise*, Paris, Grasset, 178-180. l.

(4) Ez a „ne ingereljük az orosz medvét, mert megvadul és akkor jaj nekünk!" gondolat a kerekasztal-megállapodás és a választások közti időszakban sokszor megjelent a magyar sajtóban; így például a diva-

tokat mindig híven követő Lengyel László fejti ki igen lendületesen a *Magyar Napló* 1990. február 9-i számában.

(5) A József Attila Gimnázium dísztermében rendezett gyűlésen a német CDU képviseletében Degger frakcióvezető, az angol Konzervatív Pártéban Prout parlamenti képviselő, Thatcher bizalmasa mondott beszédet, a legnagyobb sikere azonban Giscard d´Estaing-nek volt.

ŐRANGYAL, SZENT ZOSZIMA, SZENT ZAVRATYIJ (18. SZÁZAD)

AZ ÉLET ÁRA — MEGŐRIZNI AZ ÉRTÉKEKET

Paradigmaváltás az egészségügyben *címmel a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Magatartástudományi Intézete egészségpolitikai témájú kerekasztal-beszélgetéseket rendez, emlékezvén az 1956. október 23-án lezajlott, a Petőfi Kör által rendezett orvosvitára. A sorozat védnöke* PRÁGAY Dezső biokémikus (München), díszvendége dr. ROSIVALL László, a SOTE rektora. A beszélgetések írásos változatát egyenként adjuk közre. Az itt közölt beszélgetés 1995. december 14-én hangzott el.

A vita résztvevői:
BALÁS PIRI László, az *Emberek fehérben* c. dokumentumkötet szerzője;
BATIZ Ákosné légzésterapeuta (Szent János Kórház);
FEHÉR Miklós, a Magyar Orvosi Kamara alelnöke;
GARANCSY László közgazdász, a SOTE Társadalomorvostani-Orvostörténeti Intézetének munkatársa;
KOPP Mária orvos, pszichológus, a Magatartástudományi Intézet igazgatója;
KOVÁCS József, a Magatartástudományi Intézet bioetikai részlegének vezetője, a SOTE Menedzserképző munkatársa;
KOVÁCS Pál orvos, országgyűlési képviselő (MSZP);
KUNTÁR Ágnes, a Magatartástudományi Intézet Ph-D hallgatója;
LOZSÁDI Károly: kardiológus, az Országos Kardiológiai Intézet főorvosa;
SKRABSKI Árpád szociológus, a Magyar Pénztárszövetség elnöke;
SÜLE Ferenc pszichiáter, ov. főorvos, Országos Pszichiátriai- és Neurológiai Intézet;
VALKOVICS Emil demográfus, a KSH Népességtudományi Intézetének tudományos tanácsadója.

KOVÁCS PÁL: Az egészségügyi gazdasági igazgatók egyesületének 120 kórházra vonatkozó felmérése szerint a felmért kórházak összesen 8,1 milliárd forinttal, ezek közül van olyan megyei kórház, amely 600 millióval adós. Ha csak ezen számokat tekintjük, már akkor kiderül, hogy a pénzügyi hatékonyság nem nagyon működik az egészségügyben. De így van ez szakmai és szervezeti tekintetben is. Egy angol metodika alapján készült országos

felmérés szerint a műtétek során a magyar kórházakban sokkal több az elkerülhető halálozás, mint Európa más országaiban. Sajnos Fejér megye ebben a tekintetben az élen jár.

SKRABSKI Árpád: A hatékonyság mérését Yorkban angol közgazdászok három komponensből, a fájdalomérzetből, a szorongásból, és a különböző korlátozottságokból állitották össze, s az életminőséggel felszorzott emberév nyereséggel próbálták mérni. Ezekből származtattak egy 0 és 1 közötti értéket és ezt szorozták az illető várható életévével. A beavatkozás elején és végén megállapították a várható életévet és összehasonlították a beavatkozás költségével. Így állt elő a hatékonysági mutató.

VALKOVICS Emil: A demográfiában az egészségügyi beruházások hatékonyságán a megmentett életek számát értik, vagyis hogy a beruházások bizonyos összeggel történő növelése hány életet ment meg életkoronként, korcsoportonként, nemenként, vagy halálokonként. A hatvanas években két klasszikus ága fejlődött ki a hatékonysági vizsgálatnak, mindkettő azt a nevet viseli, hogy az „élet ára". Voltak olyan vizsgálatok, melyek azt kutatták, hogy mekkora beruházás-növekedés jelentené azt, hogy egy balesettel kevesebb fordul elő, vagy egy fővel kevesebb hal meg. Ez volt az élet árának egyik értelmezése. Ezt a kutatást a hatvanas évek első felében végezte J. THUEDIE és C. ABRAHAM J. A hatékonyságvizsgálat másik értelmezése szintén az élet ára nevet viselte azonban egész más megközelítésben. Eszerint a koncepció szerint akár a bűnbeesés bibliai történetéből, akár a közgazdaságtan alapigazságából indulunk ki, mindkét esetben eljutunk ehhez a megállapításhoz: ahhoz, hogy éljünk, dolgoznunk kell. Ezért a gazdasági demográfiában kiszámitották, hány órát kell dolgoznunk ahhoz, hogy az átlagos élettartamot leéljük, s ezalatt hány forintnyi, franknyi, márkányi, vagy dollárnyi GDP-t termelünk meg, illetve hogy az átlagos élettartam egy éve hány órányi munkába hány forintnyi GDP-be kerül. Ezt úgy is meg lehet fogalmazni, hogy az átlagos élettartam egy évvel történő meghosszabbításához mennyivel kell többet dolgozni, vagyis mennyibe kerül az átlagos élettartam egy évvel történő növelése? Alacsony átlagélettartam esetén a legkisebb beruházás is óriási eredményt hoz.

Pl. egy afrikai bennszülött településen az ivóvíz ihatóvá tétele néhány kg. klórmész alkalmazásával akár 10 évvel is növelhető az átlagos élettartam. A mi társadalmainkban viszont bonyolult eljárások tökéletesítésén múlik az átlagos élettartam növelése, s nem biztos, hogy olyan hatékonyak tudunk lenni, mint Afrikában. A közgazdaságtanban ezt az elvet a csökkenő hozadék elvének nevezik, amely arra a törvényszerűségre mutat rá, hogy minél fejlettebb az ország, és az egészségügy, annál nagyobb beruházás szükséges egy magasabb szint eléréséhez.

Érdekes jelenség, hogy amikor az egészségügyi beruházásokokról határoznak az összes beruházások mellett, megfigyelhető a döntéshozatali mechanizmusban a képmutatás. Ha

arról értesülünk, hogy egy repülőgép megrekedt egy gleccseren, az egész ország izgul. Ha azt halljuk, hogy egy gyereknek gerincvelőre vagy vesére van szüksége, szintén mindenki drukkol, hogy sikerüljön donort szerezni. Nagy számok hallatán azonban jóval kevésbé vagyunk érzékenyek. Ha a döntéshozó elé odatolnának egy valószínűsíthető névsort arra vonatkozólag, hogy az általa hozott döntés következtében kiknek kell meghalniuk, biztosan képtelen lenne határozni, mert tudná, ahhoz, hogy egyesek életét „vidámabbá", „szebbé" tegye, mások életét kell kioltania. Ennek az elvnek a tudatában tehát indokolt lenne, hogy a döntéshozók a statisztika nyelvén is megfogalmazzák a döntéshozatalt megelőző kérdéseket.

KOVÁCS József: Általában véve a hatékonyságot úgy lehet mérni, hogy minél nagyobb hasznot, minél kisebb költséggel hozok létre. Ez a megközelítés kétféle elemzést tesz lehetővé. Az egyiket a költséghaszon elemzése, amikor a hasznot is és a költséget is pénzben mérem. Közgazdaságilag ez a legmegbízhatóbb, mert itt pontosan látszanak az arányok. A probléma azonban ebben az esetben elsősorban etikai, mert nem tudjuk valójában, hogyan lehet egy orvosi beavatkozás hasznát pénzben megmérni, hiszen alapvető etikai elv, hogy az emberi életnek értéke van, de ára nincs?

Egy másik hatékonyságmérési módszer, amikor a hasznot nem pénzben, hanem *quali*ban mérjük.
A *quali* azt méri, hogy az orvosi beavatkozás hány életévet ment meg a beteg számára, s milyen életminőséget ad?

A Valkovics Emil által kifejtett hipokrízis problémájához pedig hozzáfűzném, hogy ebből a megközelítésből választ kaphatunk arra is, miért mindig a kuratív medicina győz a preventív ellenében, s miért élvez elsőbbséget a statisztikai életekkel szemben az egyedi életek megmentése. Azért, mert a klinikus orvos mindig rá tud mutatni arra a konkrét emberre, aki kezelés hiányában meghalhat. Ugyanakkor nem lehet konkrétan kimutatni, hogy ha nem szánunk pénzt a dohányzás elleni kampányra, kik lesznek azok a középiskolás diákok, akik huszonöt év múlva emiatt meghalnak. Nincs az a bányaszerencsétlenség, amelynél az adott ország kormánya ne sajnálna bármennyi pénzt a bennrekedt bányászok kimentésére, jóllehet, hogy két héttel azelőtt a töredékét sem áldozták a bányabiztonságra. A statisztikai életek elvben ugyanannyit érnek, mint a konkrét életek, csak nem motiválnak minket annyira. Ezt az ellentmondást nagyon nehéz politikailag feloldani.

GARANCSY László: A társadalom-orvostan képviselőjeként azt mondanám, hogy a hatékonyságot egy kicsit másként kellene megközelíteni, hiszen az egész társadalompolitika, egészségpolitika szakmapolitika összessége az, ami determinálja egy országban az egészségügy hatékonyságát.

Ezért az egészségügy hatékonyságát társadalompolitikai szinten kellene megfogalmazni. Ez eddig még nem történt meg. Az egészségügy hatékonyságának pénzügypolitikai elve ugyanis

önmagában kevés. Ha hatékonyságon a gyógyulás gyorsaságát és mértékét értjük, akkor külön kellene választani a betegségtípusokat aszerint, hogy akut, vagy krónikus megbetegedésről van szó, ugyanis egy akut szakaszban lévő kórt sokkal könnyebben és hatékonyabban lehet gyógyítani, mint egy krónikust.

KOVÁCS Pál: Valóban lehet úgy mérni a hatékonyságot, hogy ugyanannyi outputból mekkora input származik, s hogy egységnyi outputnövekedés mibe kerül, illetőleg az eljárások megváltoztatásával ugyanannyi befektetésből mennyi hasznot lehet kitermelni. Van azonban sok más általános mutató is, amely az eredeti szándékokat tekintve társadalmi szintű fejlettség- és hatékonyságmérésre szolgál. Ezek közül a legismertebb a *humánfejlődési index*, ami három összetevőből épül fel. Ezt az ENSZ társadalmi fejlődéssel foglalkozó társasága dolgozta ki, és a várható átlagos élettartamot a tizennégy év alatti gyerekek beiskolázási arányával és az egyé főre jutó GDP vásárlóerejével méri. Mivel azonban ez a meghatározás meglehetősen általános, s néhány tényező nagyon el is torzíthatja, ezért a fejlődő országokban hozzátettek más mérési mutatókat is, csakúgy, mint a közepesen fejlett és legfejlettebb országokban. Kérdés, hogy milyen mutatót lehetne kidolgozni ma egy magyarországi kórházban, a magyar egészségügyben akár a pénzügyi, akár a szakmai hatékonyság mérésére, s egyáltalán milyen pénzügyi vagy szakmai mozzanatokat érdemes mérni?

Sok olyan folyamatindikátor van a mai egészségügyben, amit Magyarországon még nem használnak, de amelyeket azért illene lassan-lassan bevezetni. Sok olyan pénzügyi indikátor is létezik, amelyet szintén nem használnak de amelynek használatára mégis rá fog kényszeríteni minket az élet. Ilyenek a likviditási, az eladósodási és tőkemegtérülési mutatók.

A háziorvosi munka hatékonyságának mérésre például van Magyarországon néhány indikátor, amelyeket azonban csak akkor lehet bevezetni, ha lesz pénz. Ma azonban egy háziorvos, aki szakmailag felkészült, s ráadásul még modern EKG berendezéssel is rendelkezik, kénytelen azt mondani, hogy nem végez EKG-t, mert nem kap érte pénzt. Nincs ugyanis beépítve a prevenció az egészségügy pénzügyi érdekeltségi rendszerébe.

FEHÉR Miklós: Nemcsak az egészségügy rendszerébe, de már az oktatásába sem. Túl sokfélét tanít az egyetem, nagyon kevés integratív információval. Az Egyesült Királyságban ezt a problémát úgy oldják meg, hogy az egyetem első három évében az alaptantárgyak oktatása a háziorvos szemszögéből történik. Ezt a rendszert Pécsett is bevezették. Az első három év anyagának összeállítása a háziorvosi tanszék feladata. Ennek az anyagnak a tanitását a harmadiktól a hatodik évig tantárgyspecifikusan megismétlik. Azt hiszem, ez az integratív megközelítés hiányzik a magyar orvos gondolkodásából, holott magától értetődő lenne.

SÜLE Ferenc: Végeztünk egy vizsgálatot konkrét munkaidőelemzésekkel a pszichiátria hatékonyságát illetően, me-

lynek alapján kiderült, hogy ha egy pszichiáter a minimális szinten a szakma alapvető szabályait figyelembe véve végzi munkáját, maximálisan tíz ágyat tud ellátni. Ebből kiderül, hogy ma Magyarországon kevesebb, mint a fele pszichiáter van, mint amennyire szükség volna. De ezeknek több, mint háromnegyed része nem rendelkezik azzal a pszichoterápiás képzettséggel, amelyek a korszerű ellátáshoz ma már megkívántatnak. A pszichiátriának három nagy területe a biológiai pszichiátria, a pszichoterápiás és a szocioterápiás ellátás.

A baj az, hogy éppen azokat az ágyakat szüntették meg, amelyek a biológiai ellátás feletti humán ellátást szolgáltatnák.

A WHO definícióját tehát, ami azt mondja, hogy az egészség nem más, mint bio-pszicho-szociális jólét, mi leszűkítjük csupán a biológiai létre.

KOPP Mária: A self-menedzsment programok rendkívül fontosak a mai egészségügyben, s Nyugaton is központi szerepet játszanak, mert a legköltséghatékonyabb módszerekről van szó. Ezen programok támogatásában mindenképpen a társadalombiztosítás, illetve a lakosság is érdekelt. A mai magyar egészségügy nem érdekelt abban, hogy self-menedzsment programokat támogasson. Ha azonban a társadalombiztosítás nem ismeri fel, hogy a prevenció támogatásában való részvétel az ő érdeke is, hibát követ el. Sokszor idézzük a század elején élt FISZTERER Alajost, a Népegészségügyi Intézet egykori igazgatóját. Ő elmondta, hogy a társadalombiztosításnak alapvető létérdeke, a megelőzésben való részvétel olyan módon, hogy azt anyagilag is támogatja. Ezért alakult ki a század közepére a fejlett magyar prevenció.

KUNTÁR Ágnes: A népesség egészségi állapotának javítása érdekében az összes ide vezető rendszert egy csatornába irányítva kellene összpontosítani! Ide tartozik például az oktatás is. Amerikában történtek olyan vizsgálatok, amelyekben kiderítették, hogy minden oktatásra költött egy dollárnak ötször akkora pozitív hatása van a népesség egészségi állapotára, mint az egészségügyre költött egy dollárnak. Ha tehát csak az egészségügyet akarjuk fejleszteni, biztos, hogy zsákutcában kötünk ki.

BATIZ Ákosné: Ma az asztmások száma 73 ezer, ami '85-ben még körülbelül csak 40 ezer volt. A betegségről többek között azt kell tudni, hogy olyan, mint a középkori járványok voltak, vagyis nem válogat gazdag és szegény között. Pszichoszomatikus eredetű. A megelőzésre vontakozóan különböző menedzsment programokat dolgoztunk ki, melyeket sikerült elterjeszteni vidéken is. 1993-ban memorandumban fordultunk a Népjóléti Minisztériumhoz és a Társadalombiztosításhoz, s a mai napig nem kaptunk választ, holott a külföldi adatokkal egybevetve olyan jelentős eredményeket értünk el, amelyeknek gazdasági kihatásai is lennének. Ezzel a programmal a gyógyszerszedés és a kórházi benntartózkodás minimálisra csökkenthető. Nem tudom, kihez lehetne fordulni, kit

érdekel az, hogy a mi eredményeink révén, óriási összegek spórolhatók meg a társadalombiztosításnak?

SKRABSKI Árpád: Amikor elkezdődött Magyarországon az Önkéntes Kölcsönös Biztosító Pénztár mozgalom, az lebegett a szemünk előtt, hogy az embereket úgy kell bevonni a megelőzésbe, hogy abban anyagilag is érdekeltek legyenek. A selfmenedzsment program, és a pénztártagok szövetsége ezt a megelőzésbe való aktív bevonást jelentheti. Mindannyian tudjuk, hogy ha a központi irányításba nem építhetjük bele a lakossági érdeket is az az egészségügy nem lesz soha igazán hatékony.

Ebben a rendszerben megvizsgálható, hogy a pacines hogyan érhet el magasabb életminőséget, s hogy hogyan lehet megelőzni a betegségét. Az ilyen típusú hatékonyságmérésben elsősorban a finanszírozó intézmények érdekeltek.

VALKOVICS Emil: Érdemes még halálokonként vizsgálni a hatékonyságot. Ebből a szempontból a balesetek és mérgezések megelőzése nagyobb mértékben növelné a gazdaságilag aktív élettartamot, mint az inaktívat. A keringési betegségek feltételezett kiküszöbölése viszont az inaktív élettartamot növelné.

Nagy különbség van a társadalmi rétegek halálokaiban, hanem halál előtti egyenlőtlenségében is. Ez az egyenlőtlenség az ipari forradalom első szakaszában alakult ki. Annakelőtte, a járványok által dominált szakaszban a halál „demokratikusabb" volt.Ma már mindenki számára ismeretes hogy a TBC, az alkoholizmus okozta májzsugor, vagy a balesetek nagyobb mértékben sújtják a szegényebb rétegeket. Nyilvánvaló tehát, hogy a halál előtti egyenlőtlenségben az egészségügyi ráfordítások hatékonyságának egyenlőtlensége is jelentkezik.

Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy maga a gazdasági fejlettség, s az egészségügyi beruházásokra fordított összeg önmagában véve az élettartamnak nem első helyen álló meghatározó tényezője! A második világháború után, 1957 -től több alkalommal végeztek olyan vizsgálatokat, hogy vajon az egy főre jutó GDP és az átlagos élettartam hogyan viszonyulnak egymáshoz az egyes országokban. Erre vonatkozóan 14 ország szolgáltatott adatokat, s kiderült, az Egyesült Államok állt legelőbb a GDP tekintetében, a halandósági szint tekintetében ellenben a 11. helyen. Első volt Norvégia, amely viszont az egy főre jutó GDP tekintetében a nyolcadik helyet foglalta el. Ezekből az adatokból kiderült, hogy nem mutatkozik szignifikancia e két tényező között.

GARANCSY László: Meg lehet nézni a különböző technikai berendezések, műszerek alkalmazásának hatékonyságát, mégis úgy gondolom, hogy alapvető az egészségügy hatékonyságában az emberi tényező, a humánum, ami nem biztos, hogy mindig megjelenik a mai hatékonysági mutatókban.

Az egyenlőtlenség már a születéskor kezdődik, hiszen tudjuk azt, hogy egy iskolázatlan anya gyermekének halandósága 3-4-5-szöröse is lehet az átlagos végzettségűét. A különböző

országok egészségügye között voltak különbségek az úgynevezett szocialista táboron belül is. Túl azon tehát, hogy az egészségügy mennyire tud hatékony lenni szakmánkét, szintenként — meggyőződésem, hogy a prevenció az államnak a társadalombiztosításnak és a pénztárnak is joga és kötelessége kellene hogy legyen, mert az egészségügy hatékonyságának alapkérdése, hogy milyen társadalomban fejti ki tevékenységét.

KOPP Mária: Az egészségügy célja az életminőség emelése, a lakosság egészségi állapotának megőrzése, javítása. KAPLAN angol kutató leírta, hogy a GDP és a halálozás közötti ellentmondás az egyenlőtlenséggel arányos. Ahol tehát nincs nagyfokú társadalmi egyenlőtlenség, ott kisebb a halálozás, s ahol nagyon nagy, mint az Egyesült Államokban, ott sokkal magasabb.

Magyarországon a hetvenes években még egészen jól álltunk ebben a kérdésben az európai országokhoz képest. A magas halandóság hátterében tehát a magyar társadalomban végmenő kettészakadás áll. Ez az oka annak, hogy a mai magyar egézségügy nem olyan hatékony, mint amilyen lehetne. A társadalom és az egyén is partnere kell, hogy legyen az egészségügynek.

BALÁS PIRI László: A mostaaninál sokkal alaposabban kellene feltérképezni az ország lakosságának egészségi állapotát. Van olyan nyugati ország, ahol egyes nagy cégek minden munkatársukat egészségügyi átvilágításra rendelik. Ez kötelező már csak az illető munkahelyének megtartása érdekében is. Ilyen környezetben viszonylag jobban mérhető az orvoslás eredményessége is.

Sajnos azonban már az álságos „szocializmus" éveiben sem volt a lakosság körében az életnek, az egészségnek akkora értéke, mint akár egy fagyasztószekrénynek, akár egy mikrohullámú sütőnek, s a „barbi kultusszal" végképp megszűnt az emberek világlátásának magja. Benyomások, tévéreklámok rabjaivá lettünk. Ez az értékrend nem tudja, mit jelent az élet minősége, így valószínű, hogy nem becsüli saját egészségét sem.

KUNTÁR Ágnes: Értékrendje mindenkinek van. Lehet, hogy ez olyan értékrerend, amely a kocsmát, a marihuánát, és más egyebet helyez előtérbe. A kérdés inkább az, hogy az értékrendet milyen közösség képes hatékonyan közvetíteni? A családok sajnos egyre kevésbé alkalmasak erre a feladatra. Megszűnt az a közeg, ahonnan az ember az értékrendjét befogadhatja a sikeres és egészséges élethez.

FEHÉR Miklós: Az értékrendet általában a család, a családon kívüli közösség közvetiti, de van egy nagyobb közösség is, ez pedig a nemezt. Katalóniában az emberek büszkék arra, hogy katalánok. A Monserrat apátság előtti téren minden szombaton gyerekek és felnőttek több ezren táncolják saját népi táncukat. Próbálja ezt meg valaki itthon megtenni.

LOZSÁDI Károly: Egy társadalom életében nagyon fontos az az egyensúly, amely által a kis-, a nagyközösségi, és az egyéni célok összehangoltakká válnak. A tízparancsolatban a közösségi értékek

jelentek meg elsősorban. Ha azonban egy társadalom az individuum felé fordul, s a közösségi szempontokat már nem tekinti fontosnak, felborulnak a hagyományos erkölcsi normák, amelyek vigyázták e szintek egyensúlyát. Az a kultúra azonban, amelyben az egyén szembekerül a közösséggel, visszavonhatatlanul hanyatlani kezd.

KOVÁCS József: Magyarországon, úgy látszik, létezik egy liberális polgári értékrend, ugyanakkor ennekfeltételei hiányoznak. Ez az értékrend nem tradicionálisan alakult ki. A közösségi értékrendet pedig az elmúlt negyven évben sajnos éppen eléggé lejáratták ahhoz, hogy mindenkinek felálljon a szőr a hátán ha közösségről hall.

SKRABSKI Árpád: 1988 és 1994 között az emberek mentálhigiénés állapotára és a különböző konfliktushelyzetekkel való megbirkózási képességére vonatkozóan végeztünk vizsgálatot. Eredményeinkből úgy tűnik ki, mintha külső erők szét akarnák tépni ezt a társadalmat, amely védekezik ezek ellen. Nem dőlt még el a játszma. Meg kéne tehát őrizni a még meglévő értékeket. Ez lenne most a legfontosabb feladatunk.

Szerkesztette:

GALGÓCZY Zsuzsa

ENKOLPION (17. SZÁZAD VÉGE–18. SZÁZAD ELEJE)

TÁRSADALMI TÉNYEZŐK SZEREPE A TBC ÚJRAÉLEDÉSÉBEN

I. JÁRVÁNYTANI ALAPISMERETEK

AZT, HOGY A TBC FERTŐZŐ BETEGSÉG, régen sejtették. 1882-ben KOCH Róbert ki is mutatta a betegség kórokozóját, a *mykobakterium tbc*-t. (Koch-bacillus). A fertőzés részletkérdéseit azonban szívós munkával csak a 20. század közepén tisztázták. Ezek szerint fertőző forrás az a tüdőgümőkóros beteg, aki köpetével nagy mennyiségű baktériumot ürít. Olyan emberekről van szó, akiknek a köpete már egyszerű mikroszkópos vizsgálattal is Koch-pozitív, ami ml-enként több millió kórokozó jelenlétét bizonyítja. Kevésbé masszív baktériumürítők, akiknek a köpete csak tenyésztéssel Koch-pozitív, lényegesen kevésbé fertőzők, tenyésztéssel is Koch-negatívok pedig nem jelentenek fertőzési veszélyt. A köpetben ürített kórokozók száma és a fertőzőképesség közötti egyértelmű összefüggést leginkább az bizonyítja, hogy gyógyszeres kezeléssel, mely rendkívül gyors ütemben csökkenti a baktériumok számát, a fertőzőképesség általában 4-5 hét alatt megszűnik. Egyéb fertőző források (pl. szarvasmarha) jelentősége Magyarországon elhanyagolható.

A fertőzés úgyszólván kizárólagos módja a közvetlen cseppfertőzés. A fertőző beteg beszéd, köhögés, nevetés stb. közben a levegőbe számtalan baktériummal töltött, ún. köpetmagot ürít, melyek a környezetében tartózkodó egészséges egyén légutaiba jutnak. A beszáradt köpet is tartalmaz baktériumokat, azonban számuk nem akkora, hogy fertőzést okozhassanak. Ezért nem fertőző az egyébként fertőző beteg ágyneműje, ruhaneműje, evőeszköze, használati tárgyai.

Egyéb ritka fertőzési módok: levegő szellőzés nélküli recirkulálása, pl. tengeralattjáróban, kórbonctani osztályon, bakteriológiai laboratóriumban.

Tisztán matematikailag is érthető, hogy minél gyakoribb és közvetlenebb a kapcsolat a fertőző forrással, annál gyakrabban következik be az együttélőkön fertőzés. Így elsősorban a fertőző beteg családtagjai veszélyeztetettek. A legmodernebb bakteriológiai módszerekkel azonban tisztázható volt, hogy gyengült ellenállással rendelkező egyéneken, különösen alkoholistákon, kábítószere-

seken, főleg AIDS-ben szenvedő betegeken, éhezőkön, csavargókon ritkább, alkalmi érintkezés is okozhat fertőzést. Ilyeneket írtak le pl. az AIDS-es betegeket gondozó rendelők várószobáiban.

Az ember meglehetősen nagy ellenálló képességgel rendelkezik a tbc-s fertőzéssel szemben. Ezt az ellenállást jelentősen fokozza az, ha az egyén egyszer már átesett gümőkóros fertőzésen, ami a tuberkulin-reakció pozitivitásával mutatható ki (tuberkulin-pozitívok). HEIMBECK pl. azt találta, hogy a fertőző gümőkóros betegeket ápoló medikusokon és ápolónőkön a tuberkulin-pozitivitásnak 80%-os védőhatása volt. Óv a BCG-oltás is, de hatása lényegesen szerényebb. A gyakorlatban főleg abban nyilvánul meg, hogy a BCG-zett gyermekek súlyos fertőzése sokkal ritkább, és náluk a gümőkór legsúlyosabb formái (pl. agyhártyagyulladás) nem fordulnak elő.

A FERTŐZÖTTEK KÖZÖTT viszonylag *kevesen* betegszenek meg. Más fertőző betegségekkel szemben a gümőkór sajátossága, hogy a betegség legtöbbször évekkel, sőt évtizedekkel később követi a fertőzést. Rendkívül érdekes, hogy — bár a század elején a nagy európai városok gyermeklakossága 80-90%-ban tuberkulin-pozitív volt, tehát átfertőződött — a halált okozó betegség mégis leggyakrabban a fiatal felnőtt korban jelentkezett. Erre több magyarázat lehetséges. A legtöbb szerző úgy véli, hogy a fertőzés után a gümőkórbacillusok a vérkeringés útján más szervekbe is eljutnak. A tüdőcsúcsokban kialakult sajátos gócokban a kórokozó évtizedeken át életben marad, és — bár nem szaporodik, eme képességét nem veszti el (MEDLAR, CANETTI). E „tetszhalott" baktériumok szaporodásának megindulása (ún. *endogen exacerbatio*) jelenti a felnőttkori tbc-s betegséget.

A legújabb, New York-ban, San Franciscóban és más nagy amerikai városokban végrehajtott vizsgálatok azonban arra utalnak, hogy az említett területeken a friss felnőttkori fertőzés is elég gyakori (a megbetegedések 40%-ában észlelhető). Ezek a fertőzések olyan egyéneken következnek be, akik a már említett ellenállást gyengítő körülmények között élnek, elsősorban AIDS-es betegeken. Ők előzőleg nem estek át tbc-s fertőzésen, így a tuberkulin-pozitivitás védő hatása nem érvényesülhetett, valószínűleg ez — és szociális helyzetük — játszik szerepet abban, hogy betegségük súlyos, néha ijesztően gyors lefolyású. A különböző tuberkulózis elleni gyógyszerekkel szemben rezisztens baktériumok is elsősorban őket fertőzik (ún. *polyrezisztens tuberkulózis*).

Egészben véve mondhatjuk, hogy olyan területeken, amelyeken a gümőkór gyakori, a betegség általában *endogen exacerbatio* útján keletkezik. A felnőtteknek és a BCG-zett gyermekeknek tehát nem kell félniük attól, hogy néhány fertőző beteggel való találkozás betegséget okoz. Ez magyarázza, hogy ezekben az országokban a fertőző betegek házastársainak, valamint a tbc-s betegeket ápoló kórházak személyzetének megbetegedése is viszonylag ritka.

Másrészt azokban az országokban, ahol a gümőkór elvesztette népbetegség-jellegét, a lakosság nagy része tuberkulin-negatív, BCG-oltást sem alkalmaznak, egy-egy ismeretlen fertőző beteg megjelenése helyi járványokat okozhat. E járványok különösen a rossz szociális helyzetben élőket, a csavargókat, hajléktalanokat, alkoholistákat, kábítószereseket, leginkább az AIDS-es betegeket veszélyeztetik. Ilyen körülmények között a fertőző beteggel való alkalmi találkozás is súlyos betegséget okozhat.

II. A JELENLEGI JÁRVÁNYÜGYI HELYZET A VILÁGON ÉS MAGYARORSZÁGON

A WHO legújabb adatai szerint a gümőkór továbbra is a legelterjedtebb és legtöbb halált okozó fertőző betegség. A világ népességének mintegy egyharmada átesett tbc-s fertőzésen. Az új gümőkóros betegek számát évenkint 8 millióra becsülik, a halottakét évi 3 millióra. Mindez azért nagyon szomorú, mert tisztán orvosi szemszögből nézve, a betegségek nagy része, a halálozások túlnyomó többsége elkerülhető lenne.

A balsiker okait világossá teszi, ha figyelembe vesszük, hogy e betegségek 95%-a az ún. fejlődő (inkább elmaradott) országokban következik be. Afrika csaknem egész területén, Délkelet-Ázsiában, Kínában, Dél-Amerika egyes államaiban a modern diagnosztika és terápia kialakulása óta is inkább rosszabbodás, mint javulás figyelhető meg.

MEG KELL JEGYEZNI, hogy a közölt adatok becslésen alapulnak, mert az említett területeken pontos statisztikával (sem megbetegedési, sem halálozási) nem rendelkeznek. Így a betegség gyakoriságának feltételezése leginkább olyan reprezentatív vizsgálatokon alapszik, amelyek során néhány százezernyi népességen mikroszkópos köpetvizsgálattal határozzák meg a fertőző betegek számát. Ez a „fejlődő" országokban 1-2%. E szám jelentőségének megítélésére jó tudni, hogy pl. Magyarországon kb. 10.000 emberre jut egy fertőző tbc-s beteg, tehát a fertőző, és persze a nem fertőző tuberkulózis is Magyarországon százszor ritkább, mint a tuberkulózis által sújtott országokban.

A gazdag amerikai, vagy európai országokban a helyzet sokkal jobb. Az USA nagy részén, Kanadában, Hollandiában, a skandináv országokban az ötven év alatti lakosság jelentős része tuberkulin-negatív, az új betegek száma 10:100.000. Még a sokkal szegényebb közép-kelet-európai országokban, vagy a SZU utódállamaiban sem éri el a gümőkór gyakorisága a holland incidencia (az évenként észlelt új betegek száma) tízszeresét. Magyarországon pl. 40:100.000. A 80-as évek közepéig a jobb járványtani helyzetben levő országokban a gümőkóros megbetegedések száma évről-évre egyenletesen csökkent. 1985 és 1990 között azonban ez a javulás a legtöbb említett gazdag országban is megállt, sőt a

legtöbb területen rosszabbodás következett be. Különösen feltűnő volt ez az USA már említett nagy városaiban, de a legtöbb európai országban (Svájc, Németország, Belgium, Svédország) is kimutatható volt.

Magyarország járványügyi helyzete a II. világháború befejezéséig az európai legrosszabbak közé tartozott. A háború után a betegek száma még jobban emelkedett, hadifogságból és koncentrációs táborokból a gümőkóros betegek ezrei özönlöttek haza. A háború után nagy erőfeszítéssel megkezdett tbc elleni küzdelem negyedszázad alatt eredményesnek bizonyult. Ebben fontos szerepe volt az új gyógyszerek felfedezésének és elterjedésének, de tagadhatatlan az is, hogy az állam és a tbc elleni küzdelem résztvevői mindent megtettek a *morbus hungaricus*nak nevezett betegséggel szemben.

Az új betegek száma 1953 és 1985 között 370:100.000-ről 36:100.000-re, tehát egytizedére csökkent, így a '80-as évek elején a tbc hazánkban elvesztette népbetegség-jellegét, sor kerülhetett a kórházi ágyak részbeni leépítésére, valamint más tüdőbetegségek kezelését célzó átalakításokra.

Különösen feltűnő, hogy a gyermek-gümőkór gyakorisága látványosan zuhant Magyarországon. 1953-ban még 6000 tizennégy éven aluli gyermek friss tbc-s megbetegedését regisztráltuk, 1980-ban ez a szám lement 100 alá, az utóbbi években pedig 20-30 között mozog. Ebben a tekintetben a nálunk sokkal gazdagabb és a felnőtt tbc vonatkozásában előttünk járó országokat (Németország, Franciaország, Svájc stb.) is lényegesen megelőztük.

1985-től kezdve azonban a javulás üteme nálunk is csökkent, majd megállt. 1990 óta nem jelentős, de egyértelmű romlás mutatható ki. 1985-1990 óta nemcsak a betegek száma növekszik, de ezen belül emelkedik a nagyon súlyos állapotban felismert megbetegedések aránya is.

III. TÁRSADALMI TÉNYEZŐK SZEREPE A TBC-HELYZET ALAKULÁSÁBAN

TUBERKULÓZIS-KUTATÓK ÉS SZOCIOLÓGUSOK sohasem kételkedtek abban, hogy a tbc szociális betegség. Többékevésbé megbízható statisztikák egyes országokban a 19. század közepe, másokban a 20. század eleje óta állnak rendelkezésre. Ezek feldolgozói, mint pl. hazánkban MELLY, egyértelmű összefüggéseket mutattak ki az egyén anyagi helyzete, életszínvonala és a gümőkór — ebben az időben természetesen a gümőkór-halálozás — között. Ez nem annyit jelent, hogy gazdagok nem betegedtek és nem haltak meg tuberkulózisban. Thomas MANN *Varázshegy*e reális képet fest a gazdagok tbc-jéről is. A foglalkozás és az ezzel járó életszínvonal azonban a gümőkóros megbetegedés rizikóját messzemenően meghatározta. A nap-

számosok, zsellérek, segédmunkások milliói estek ennek a betegségnek áldozatul, sőt valószínű, hogy a tbc-járvány fellángolása a 19. század közepén egyenes következménye volt annak az ipari forradalomnak, amely proletárokat „termelt" szociális gondoskodás nélkül, és létrehozta a zsúfolt, egészségtelen lakásokban élő, fizikai munkával és gondokkal terhelt népességet, mely azután nem kis részben gümőkórban pusztult el.

EMLÍTETTEM, HOGY a 20. század elején, amikor már tuberkulinvizsgálatokat végeztek, azt találták, hogy a nagy, *fejlett* európai városokban, Berlinben, Londonban, de Budapesten is, a gyermeklakosság jelentős része tizenhat éves koráig átesett a gümőkóros fertőzésen (FÖLDES).

A szegénység két úton is elősegíti a tuberkulózis terjedését. Egyrészt a fertőző beteg átadja a tbc-t a vele egy, szűk szobában élő, sokszor egy ágyban alvó családtagjainak. Másrészt bizonyos, hogy az éhezés, a fizikai és szellemi túlterhelés rontja az ellenállóképességet, tehát megkönnyíti az *endogen exacerbatió*k kirobbanását.

A gümőkóros mutatók spontán javulása az USA-ban és egyes gazdag európai országokban a tbc elleni gyógyszerek felfedezése előtt bekövetkezett, és ez nem magyarázható mással, mint olyan szociális tényezők javulásával, amelyek kevésbé szerencsés országokban nem változtak. Az is jól követhető, hogy a világháborúk, gazdasági válságok minden érintett országban a járványtani mutatók jelentős rosszabbodásával jártak együtt. A szociális tényezők befolyása egyébként ma is, hazánkban is követhető. AJKAY ismételten rámutatott, hogy Magyarországon jelenleg is lényegesen magasabb a tbc-incidencia Szabolcs- vagy Borsod megyében, mint a nyugat-magyarországi területeken, sőt ilyen különbségek a budai és perifériális pesti kerületek között is kimutathatók.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a szegénységgel együtt járnak olyan körülmények is, melyek a tbc-epidemiológiai helyzetet önmagukban véve is befolyásolják (alkoholizmus, kábítószerezés, a beteg együttműködési készségének hiánya stb.). Az utóbbi években a negatív társadalmi tényezők közé kell sorolni a HIV-pozitivitás és az AIDS terjedését is. Ezek ugyanis a tbc-s megbetegedés rizikóját sokszorosára emelik.

A gazdag országokban a gazdasági okú bevándorlás is a tbc-járvány rosszabbodásához vezet. Egyes országokban, ahol nagyszámú vendégmunkás dolgozik (Svájc, Németország), de az USA-ban is, a bevándorlók tbc-mutatói lényegesen rosszabbak, mint az őslakosságé. Ezt persze nem csak a bevándorlók rosszabb szociális helyzete magyarázza, hanem az is, hogy nem kis részük otthon, gyermekkorában már fertőződött, tehát az *endogen exacerbatio* veszélyével él új hazájában.

Végül a magam részéről a legfontosabb társadalmi tényezők közé sorolom a tbc elleni küzdelem intenzitását, illetve ennek különbözőségét az egyes országokban. Nagyon érdekes

ebből a szempontból KONIETZKO közleménye, aki kimutatta, hogy a német egyesülés pillanatában a volt NDK-ban jobbak voltak a tbc-mutatók, mint a volt NSZK-ban, amit természetesen kizárólag a tbc elleni küzdelem magasabb színvonala magyarázhat az NDK javára.

IV. A TBC ELLENI KÜZDELEM SZÍNVONALA, MINT TÁRSADALMI TÉNYEZŐ

MIVEL A TBC ELLENI állami és társadalmi küzdelem jóformán az egyetlen szociológiai tényező, melynek a tbc elleni pozitív hatásait aránylag gyorsan és könnyen felhasználhatjuk, indokolt erről a kérdésről kissé részletesebben írni. A gümőkór elleni küzdelem komplex feladat: magában foglalja a betegség megelőzését, a betegek korai felkutatását, gyógyítását és nyilvántartását célzó módszereket.

1. Megelőzés

A megelőzés szuverén módszere az újszülöttek és a tuberkulin-negatív, tehát még nem fertőzött fiatalok BCG-oltása. A BCG-vakcina CALMETTE és GUÉRIN által kifejlesztett, élő, de nem virulens baktériumokból álló oltóanyag. Mint már említettem, jelentős védelmet nyújt a fertőzéssel szemben, megakadályozza, vagy legalábbis súlyosságát csökkenti.

Természetes, hogy a BCG-oltás indokoltsága attól is függ, hogy azon a területen, ahol az oltottak élnek, milyen magas a fertőző betegek száma. Minél nagyobb a fertőzés rizikója, annál szükségesebb az oltás alkalmazása, különösen újszülötteken.

Ebből adódik, hogy pl. az USA-ban, ahol a fertőzési rizikó már a század elején alacsony volt, sohasem, vagy legfeljebb egyes rizikócsoportokban alkalmazták. Egyes európai országokban, pl. Svédországban, Dániában, amely országok egyébként az általános BCG-oltás keresztülvitelének úttörői voltak, a tbc-helyzet javulása következtében abbahagyták. Csehországban most arra irányulnak vizsgálatok, kell-e folytatni az újszülöttek BCG-oltását. Magyarországon azonban 1953 óta minden újszülött oltása kötelező, 1958 óta pedig a tuberkulin-negatív gyermekeket és serdülőket újraoltják. Nem vitatható, hogy Magyarország különösen kedvező epidemiológiai helyzete — ami a gyermekkori gümőkórt illeti — ennek köszönhető.

Védőoltást csak nem fertőzött, tehát tuberkulin-negatív egyéneken érdemes alkalmazni. A már fertőzött, de nem beteg egyéneken bizonyos esetekben indokolt a gyógyszeres megelőzés, ami az *endogen exacerbatiók* keletkezését akadályozza meg. Itthon fertőzött kontakt gyermekeken ugyancsak alkalmazzuk.

2. Korai felkutatás

A betegség korai (tehát még nem fertőző és könnyen gyógyítható) stádiumban való felismerésének leghatásosabb módszere az ABREU által kidolgozott ernyőfényképszűrés.

Ezt a módszert számos országban, így Magyarországon is igen kiterjedten alkalmazták. Az 1958 utáni évtizedekben az eleinte kétévenkint, majd évenkint kötelező lakosságszűréssel sok ezer ismeretlen beteget fedeztek fel, fertőzőket, akik nem fordultak orvoshoz, és olyanokat, akik még nem voltak fertőzők, de a felismerés hiányában fertőzők lettek volna. Az ernyőszűréssel kiemelt tbc-s betegek száma évtizedeken át az egész tbc-incidencia 70%-át adta. Emellett a lakosságszűrés a tüdőrákos betegek mintegy 50%-ának korai felismerését is lehetővé tette. Hasonló eredményeket értek el a volt NDK-ban és Csehszlovákiában, ahol a lakosságszűrést hasonló következetességgel alkalmazták.

TERMÉSZETES, hogy a tüdőgümőkór ritkulásával a kiemeltek száma is csökkent. Ez a gazdagabb országokban korábban jelentkezett, és magyarázza a WHO ún. szakértői bizottságának 1974-ben közölt nyilatkozatát. Ez az ernyőszűrést elavult eljárásnak minősítette, amely a „fejlett" országokban nem segíti a tbc elleni küzdelmet, a „fejlődő" országokban pedig anyagi források hiányában nem alkalmazható. Az említett bizottság szerint a fertőző betegeket nem lehet ernyőszűréssel kiemelni, mert a betegség előrehaladása gyorsabb, mint a szűrések közötti periódus, másrészt ezek a betegek panaszaik miatt úgyis orvoshoz fordulnak. A magyar adatokból egyértelműen kitűnt, hogy mindkét állítás — legalábbis magyarországi járványügyi körülmények és az itthon célul kitűzött évenkénti szűrés esetén — téves. Addig, amíg a lakosságszűrés zavartalanul folyt, a fertőző betegeknek is több mint 50%-át szűréssel emelték ki, tehát nem is fordultak panaszaikkal orvoshoz (KÁROLYI).

A WHO álláspontja alapján nagy mértékben ritkították a szűréseket az NDK-ban és Csehszlovákiában is. Hazánkban a WHO egyoldalú véleményét nem fogadtuk el, a nemzetközi állásfoglalás azonban mégsem maradt káros hatás nélkül. Az ernyőszűrés kötelező jellege megszűnt, az egész lakosság szűrése helyett számos vezető tüdőgyógyász az ún. rizikócsoportokra kívánta azt korlátozni (idősebb férfiak, alkoholisták, kontaktok, fertőzési veszéllyel járó foglalkozásokat folytatók, bizonyos betegségekben szenvedők stb.).

Sajnos, az utolsó tíz év során kitűnt, hogy ez az ajánlás nem volt helyes. A súlyos új betegek jelentős része azok közül került ki, akik egyáltalán nem, vagy csak kivételesen jelennek meg szűrésen. A szűrés maga tehát továbbra is szükséges, a problémát azonban az jelenti, hogy a legnagyobb rizikó a szegények, hajléktalanok, alkoholisták csoportját érinti, akiket még kötelező ernyőszűrés esetén is egyre nehezebb a szűrőállomásra becsalogatni. Ez magyarázza

azokat az eseteket, amelyek ma már gyakoriak: az évek óta gümőkóros hajléktalan napokkal halála előtt kerül először kórházba.

A WHO A FEJLŐDŐ ORSZÁGOK RÉSZÉRE a köpetszűrést javasolta vagyis azt az eljárást, hogy néhány hetes tanfolyamon kiképzett „mikroszkópus"-ok nézzék meg a panaszos betegek köpetét. Ez a módszer nem vált, és nem is válhatott be, hiszen a nem kooperáló beteg nemcsak orvoshoz, de a mikroszkópushoz sem fordul, másrészt köpetvizsgálattal csak a súlyos stádiumban levő betegeken ismerhető fel a tbc.

A WHO javaslata tehát gátolja a korai felkutatást, holott 1944 óta nagyhatású gyógyszerek egész sorával rendelkezünk, melyek baktériumölő hatásuk következtében a legsúlyosabb gümőkórt is meg tudják gyógyítani.

3. Gyógyszeres kezelés

A tuberkulózis gyógyszeres kezelésének két fontos alapelve:

a) a gyógyszereket kombináltan kell adni, főleg súlyos betegeknél (egyszerre két-, három-, sőt esetleg négyféle gyógyszert); a baktériumok könnyen kialakuló gyógyszerrezisztenciája csak így előzhető meg.

b) az eredményes gyógyszeres kezelés időtartama hosszú (6-12 hónap). A betegek együttműködési készségének hiánya esetén a hosszantartó gyógyszerezés jelenti a kezelés legfőbb problémáját. Az alkoholista és egyben súlyos gümőkórban szenvedő beteg, akinek panaszai egyhavi gyógykezelés után megszűnnek, megszökik a kórházból, nem veszi be a tüdőgondozó által nyújtott antituber-kulotikumokat, esetleg már a kórházban eldobálja, eladja stb. Ma már világszerte felismerték, hogy ez a tbc újraéledésének az egyik legfontosabb tényezője, amely csak az ún. ellenőrzött gyógyszerelés segítségével szüntethető meg. Más kérdés az, hogy hogyan lehet ellenőrzés mellett a gyógyszereket hónapokon át olyan betegek szájába adni, akik az együttműködést megtagadják, lakhelyük ismeretlen, sokszor nincs is! Ugyanez az óriási probléma a „fejlődő" országokban is, ahol az ellenőrzötten gyógyszerelt betegeken kiváló eredményeket érnek el, a gümőkóros egyének túlnyomó többségén azonban az ellenőrzés lehetetlen, és természetesen nem is valósul meg. Ezért kísérlik meg a gyógyszeres kezelés időtartamát rövidíteni (hat hónapra), az együttműködés azonban így is nehezen valósítható meg, nem beszélve arról, hogy az igazán súlyos betegek nem kis része visszaesik, ha a kezelés hat hónap után abbamarad. A hiányzó kooperációnak két következménye van: a betegek egy része nem gyógyul meg, egy-két év múlva újabb panaszokkal jelentkezik, majd újra

eltűnik. Sok beteg hat-tíz alkalommal tölt néhány hetet kórházban, mégsem gyógyul meg, mert a rendszertelen kezelés következtében kialakult a baktériumok gyógyszerrezisztenciája. Ezek a betegek veszélyeztetik környezetüket leginkább, sőt alkalmi, polyrezisztens fertőzéseket is okozhatnak.

A fenti világprobléma hazai megoldására kísérelt meg modellt nyújtani az 1994-ben elhunyt LEVENDEL László. Betegei a társadalom perifériáján élő, sokszor hajléktalan alkoholisták voltak. A kellő ideig tartó gyógyszeres kezelést úgy érte el, hogy alkoholelvonást alkalmazott. A betegek dolgoztatásával, alkoholmentes klubok alapításával, egyéni és családi problémáik megoldásával, a betegeknek a társadalomba való visszavitelével legalább gümőkórjukat, de sokszor alkoholizmusukat is meg tudta gyógyítani. Sajnos, példáját kevesen követték. Levendel modelljében az is figyelemreméltó, hogy a betegek együttműködését nagyrészt empátiával, pszichológiai módszerekkel érte el, bár kivételes esetekben az adminisztratív intézkedésektől sem riadt vissza.

4. A gümőkóros betegek pontos nyilvántartása

MAGÁTÓL ÉRTETŐDIK, hogy az egész tbc-s probléma súlyosságának értékelésére, a szükséges intézkedések tervezésére elengedhetetlen a pontos nyilvántartás. Ennek alapja a gümőkóros betegség kötelező bejelentése. Számos gazdag országban még ez is hiányzik, Magyarországon 1953 óta működik.

Ennél is fejlettebb módszer a — főleg a skandináv országokban alkalmazott — tbc-regiszter (*surveillance*). Ennek lényege, hogy minden tbc-s betegről készüljön külön adatlap, mely nemcsak a felismert betegség legfontosabb adatait, hanem a beteg szociális helyzetét, társadalmi pozícióját is regisztrálja. A *surveillance*-lap végigkíséri az egész kórfolyamatot, tehát a javulásokat, visszaeséseket, a különböző gyógyítási eljárásokat és azok eredményeit is. Érthető, hogy az országos *surveillance*-rendszer a tbc elleni küzdelem részlet céljainak kitűzéseit, a szükséges anyagi források meghatározását is megkönnyíti. Magyarországon jelenleg folyamatban van egy hasonló rendszer kialakítása.

A távolról sem előnyös társadalmi körülmények ismeretében — úgy gondolom — indokolt azt állítani, hogy a hazai tbc elleni küzdelem elért sikerei éppen az eddig alkalmazott módszereknek köszönhetők. Talán nem túlzott optimizmus, ha annak a reményemnek adok kifejezést, hogy teendők ismeretében a gümőkór hazai újraéledésének fokozódását még akkor is meg tudjuk állítani, ha az ország gazdasági helyzete tovább romlik. Ennek természetesen alapfeltétele a tbc elleni küzdelem valamennyi módszerének szívós alkalmazása. A fellépő nehézségekre nem a módszer feladásával, hanem olyan új utak kidolgozásával kell

reagálni, amelyek e módszerek további alkalmazhatóságát lehetővé teszik. Azok az összegek, amelyeket erre a célra fordítani kell, sokkal kisebbek, mint amelyekkel az ország szociális problémáit — a munkanélküliségtől kezdve a hajléktalanságig — megszüntetni lehetne.

dr. Böszörményi Miklós

KERESZT (18. SZÁZAD)

OROSZ BRONZ IKONOK

A BIZÁNCI ÉS A POSZTBIZÁNCI MŰVÉSZETBEN mindig is kiemelkedő jelentőségűek voltak a fatáblára festett ikonok. Kutatásuk már régóta folyik, s az 1950-es 60-as évektől kezdve kapott újabb lendületet. De a bronzból öntött ikonok vagyis a bronz reliefikonok, az ikon-plakettek feldolgozásával szinte alig foglalkoztak. Ezek a kicsiny remekművek már Bizáncban is ismertek voltak, de igazi történetük az orosz földhöz kapcsolódik. Már ezer évvel ezelőtt megjelentek ott a bronzból öntött ereklyetartó mellkeresztek. Nagyrészük kijevi munka. Itt még kőből készült öntőformáikat is megtalálták a régészek.

A 17. század második felétől, az ószertartásúak megjelenésével a bronz ikonok különös jelentőségre emelkedtek. Az óhitűek ezen ikonokat azért kedvelték, mert a régi formákat az öntvények nagyon jól őrizték. Később ezen reliefikonok nemcsak az óhitűek körében terjedtek el, hiszen viszonylag olcsók és tartósak voltak, s a hívők utazáskor is könnyen magukkal vihették őket.

A legnagyobb óhitű központok, ahol bronz ikonokat öntöttek a következők voltak: Az Ural vidéke (Nyizsnyij Tagil, Jekatyeringburg), a Pomorje vidék (Vig) — ez utóbbi rendkívül finom, vékony öntvényekkel tűnik ki — Moszkva és a Volga-vidék (Kosztroma).[1] De nem szabad megfeledkeznünk a szibériai központokról sem, főleg Irkutszkról, amelyről 1785-ből írott forrás is fönnmaradt, s amely nyolc bronzöntőt név szerint is említ.[2]

Meglepő, de a bronz ikonok használatáról még mindig viszonylag keveset tudunk. Ismeretes, hogy utazáskor nyakba akasztva, batyuba, nyeregtáskába téve magukkal vitték, otthon a „szépsarokban" vagyis az ikonsarokban felállították, az elhunyttal eltemették vagy fejfájára helyezték. Ezt láthatjuk V. G. PEROV *A sírnál* című, 1895-ben készült festményén is. Volt amikor a ház sarkába keresztet rejtettek, hogy őrizze a házat. A halászok, ha tengerre szálltak bronzból öntött Szent Miklós-ikont vittek magukkal. A fém ikonok nagy jelentőségéről, használatáról számos érdekes részletet olvashatunk az ószertartásúak egyik vezetője, JEPIFANYIJ szerzetes önéletírásában.

> „A Krisztus kegyelméből a szentséges Szűzanya rézből öntött szent képmása által kiűzetett a gonosz szellem a cellából... akkor bevittem a házba a szentséges Szűzanya rézből öntött képmását

> a Jézus Krisztussal, fehér falhoz állítottam és imádkoztam... Én meg csak azon tűnődtem, most miért nem szorongattak, és nyomorgattak a gonosz szellemek. Nézelődtem ide-oda, mert hogy világos volt a cellában, s egyszer csak a jobb karomra pillantottam, ahogy ott a bal oldalamon feküdtem, hát a szentséges Szűzanya rézből öntött képmása nyugodott a jobb karomon..."[3]

Az itt reprodukált relief ikonok hamarosan az Esztergomi Keresztény Múzeumban kerülnek bemutatásra egy nagyméretű, orosz bronz ikonkiállítás keretében. Ezek közül is kiemelkedik egy korai kisméretű *enkolpion*, melyet összehajtva, nyakba akasztva hordtak, vagy a négyrészes ünnepek-ikon, mely az egyház tizenkét fő ünnepét ábrázolja és a négy nevezetes orosz csodatévő ikont. A kis *Antipasz* ikon jellegzetesen úti ikon volt, s a fogfájás ellen hordták. A háromrészes *Deészis* (könyörgés) ikon kissé hasonlít a Perov-képen látható ikonhoz. A *Krisztus feltámadása* és *pokolraszállása* ikon sokszínű zománcdíszeivel tűnik ki. A *Tyihvni Istenszülő* ikonjának keretmezőjében pedig gazdagon megformált szőlőindákat látunk. E motívum az ószertartásúak ikonjának jellegzetes dísze.

Érdekességképpen érdemes egy pillantást vetni a bronz ikonok magyar kapcsolataira is. A Kijevi Fejedelemség területén készült kijevi típusú ereklyetartó mellkeresztek közül több, valószínűleg nem sokkal készítésük után, Magyarországra is elkerült. Ilyen például a Dunaszentmiklóson elrejtett kincsleletből származó két kijevi ereklyetartó mellkereszt.[4] Ezeket két körmeneti mellkereszttel és egy keresztalppal együtt találták földbe rejtett kincsleletként, s valószínű, hogy a tatárjárás idején ásták el. Csuti és szekszárdi leletből is ismeretes kijevi típusú ereklyetartó mellkereszt.

BRONZBÓL ÖNTÖTT OROSZ IKONOK Magyarországon főleg olyan helyen kerültek elő, ahol a későbbiek során a pravoszlávoknak nagyobb központjuk volt. Miskolcon például egy *Szent Miklós-triptichon*t találtak, mely a Hermann Ottó Múzeumba került, a pilismaróti lelet pedig az esztergomi Balassi Bálint Múzeumba.[5]

> Valószínű, hogy nagyobb számban hoztak Magyarországra orosz bronz ikont az 1848-49-es szabadságharc során, amikor sok orosz katona harcolt itt. Számosan hordhattak maguknál kisméretű bronz ikont védelmezőként. BALLAGI Aladár már 1888-ban felfigyelt erre oroszországi utazásának beszámolójakor: „A cárok többnyire kereszt alakú amulettet hordanak mellükön, melyet holtuk után utódaik a Gyümölcsoltó Boldogasszonyról nevezett moszkvai székesegyházban állítanak ki közszemlére. Háborús világban számos ilyen amulettre bízza életének oltalmazását az orosz katona. KARACS Teréz naplójából tudjuk, hogy az 1849-ben Miskolcon százanként elhalt orosz katonák meztelen mellükön rézlemezű keretbe foglaltan viselték egyebek közt KOSSUTH Lajos medallion arcképét. A dolognak az lehet a kulcsa, hogy Kossuth ily miniature arcképét, melyet a felvidéki városokban kereskedők

árulgattak, az oroszok szentnek nézték, megvásárolták, s annak védelme alatt folytatták a harcot Kossuth népe ellen."[6]

A MAGYARORSZÁGON TALÁLHATÓ orosz bronz ikonok nagy része azonban viszonylag nem régi gyűjtés eredménye. Viszont, a tudatos muzeológiai gyűjtés korán megkezdődött. Erről tanúskodik, hogy az Iparművészeti Múzeum már 1959-ben is vásárolt orosz ikonöntvényeket, akkor, amikor a kutatás nem, vagy csak alig figyelt a pravoszláv művészet ezen kicsiny, ám nagy jelentőségű, megkapó emlékeire.

RUZSA György

Jegyzetek

(1) N. A. Goncsarova, Ju. L. Goncsarov: *K voproszu ob izucsenyii mednolityejnovo dela na Urale.* In: *Russzkoje mednoje lityjo.* Vip. 2. (Szoszt. Sz. V. Gnutova) Moszkva, 1993. 81. old.

(2) T. A. Krjucskova: *Kollekcii melkovo mednovo litja v Irkutszkom Olbasztnom Hudozseszt vennom muzeje.* In: op. cit. 90. old.

(3 Juhász József fordítása.

(4) Zs. Lovag: *Byzantine type reliquary... In Folia Archeologia XXII.* 1971. 162-164. old. Gy. Ruzsa: *Medieval Russian...* In: *Epetirisz Etaireasz Vizantinon Szpudon.* Athén, 1980. 146-147. old., *Pannonia regia.* Bp., 1994. 194-195. old.

(5) Somogyi Árpád: *Paleolog-kori bizánci enkolpion ószláv változatai.* In: *Művészettörténeti Értesítő* 1958/4. 275. old.

(6) Ballagi Aladár: *Bucsujáróhelyek Oroszországban.* Bp., 1888. 25. old.

Megjegyzés: A reprodukált ikonok Jefrem Mojszejevics UGRIN budapesti magángyűjteményében találhatók.

1. ábra: PERGER ÉVA ÖNARCKÉPE

EGY GYERMEKRAJZ KOZMOGÓNIÁJA

A gyermek lényegesen *közelebb van a szellemihez, mint a felnőtt. Amit átél, az egyfajta univerzalitás, a dolgok egymáshoz tartozása. Számára a dolgok felülről jönnek és felülre térnek vissza; minden élményszerű, sőt él: a folyamatok éppúgy, mint a tárgyak (*László András*).*

RENDKÍVÜL ÓVATOSAN KELL BÁNNI egy olyan „önarckép" elemzésével, mint PERGER Éváé, már csak azért is, mert véleményének skálája igen széles lehet. Azok, akik ilyen és hasonló alkotásokba még nem merültek bele alaposabban, ill. egy ilyen jellegű vizsgálódás szempontjából még nem kaptak megfelelő szemléleti indíttatásokat (s az ilyenek aligha vannak kevesen), hajlamosak egy négyéves kislány „Önarckép"-ét szépen és színesen díszített, aranyos és *naiv* rajzocskának tartani, mely persze még az arányérzék bizonyos fokú hiányáról tanúskodik. Mindenesetre — így az előre látó optimista kritikus — Perger Évának jó esélyei vannak arra, hogy a későbbiek folyamán „kinője önmagát".

Az alábbi elemzés kísérletet tesz arra, hogy egy, a fentivel *homlokegyenest* ellenkező véleményt részletesebben is kifejtsen, ill. alátámasszon. Véleményünk szerint ugyanis nem Perger Éva „Önarckép"-e a „naiv", hanem az a szemlélet, amely szerint a szóban forgó rajz egy gyerek gyerekes, *ergo* kezdetleges (és naiv) szárnypróbálgatása. S ehhez mérten mi a művészi karriert sem ítéljük meg annyira optimistán: véleményünk szerint, erről a szintről jóformán már csak *lefelé* vezet az út...

Mielőtt alaposabb vizsgálat alá vetnénk Perger Éva rajzát, köszönetünket kell kifejeznünk. MOLNÁR V. Józsefnek, akinek úttörő szemléletű gyermekrajz-értelmezései esetünkben is komoly segítségünkre voltak, valamint LÁSZLÓ Andrásnak, akinek a koragyermekkori *létszemlélésről* kifejezett felismerései döntően meghatározták a jelen elemzés irányát. A kettejük által képviselt szemléleti keret ad lehetőséget arra, hogy szakítsunk azzal a lapos és otromba — *ergo* lélektelen (*sic!*) — pszichologizmussal, amely mindenütt „szorongást", „hárítást", „feszültséget", „kielégülést", „indulatáttételt", „frusztrációt", „labilitást", „konfliktust" és „elfojtást" — vagyis csupa-csupa undokságot szimatol, s amelynek kiindulópontja az, hogy kivétel nélkül mindenkinek *vaj van a fején.*

Ezzel összhangban, amire e pszichológia katasztrofális mértékben *vak*, az a nemes, a szép, az eszményi, a magasrendű, a tiszta... Éppen ezért, számára megérteni és „megmagyarázni" valakit annyi, mint *leleplezni* — leleplezni, hogyan *„működik"* (eklatáns példája ennek a lélekelemzés, mely tulajdonképpen egyfajta boncolás, éspedig *élveboncolás*). S míg a pszichológia a leleplezés folytán hozzájut ahhoz a kielégülés-élményhez, amely valóban bámulatos virulenciájának nem éppen elhanyagolható táplálékforrását képezi, addig örökös bánata, vagy — hogy a pszichológiai terminológiát használjuk — örökös frusztrációja fakad abból, hogy a lelket nem tudja *megmérni*, pusztán mennyiségi mutatókra visszavezetni, egyszóval abból, hogy minden erőfeszítése ellenére is, *reménytelenül* képtelen *pozitív* tudományt faragni önmagából.

Természetesen, mindezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a gyermekrajz pszichológiai értelmezése „jogosulatlan", mindössze annyit kívánunk hangsúlyozni, hogy a lélektani-fejlődéslélektani elemzés csak a legalsóbb sávjait ragadja meg — *képes megragadni* — annak, ami egy gyermekrajzból intellektuálisan megragadható és hozzáférhető, s valamilyen homályos oknál fogva e legalsóbb sávokban is ama pszichés tartalmak iránt él benne különös affinitás, amelyek aligha tekinthetők harmonikusaknak. Vagyis, ahogy a modern irodalom-oktatás DANTÉBEN szinte csak a „pokolit" hajlandó észrevenni, és a „paradicsomit" szisztematikusan mellőzi, ugyanúgy a szóban forgó lélektan is csaknem kizárólag a „pokolit" hajlandó meglátni a gyermeki lélekben. Véleményünk szerint azonban a gyermekrajz, éspedig mindenekelőtt az úgynevezett „ideovizuális" gyermekrajz nemcsak — és nem elsősorban — az alkotó interperszonális viszonylatairól, szociálpszichológiai beágyazottságáról, intraperszonális kondíciójáról és archetipikus személyiséghátteréről hordoz „információkat", hanem — bármennyire is meglepő ezt kijelenteni — *kozmikus és metakozmikus eredetéről* is.

AMI A RAJZON (lásd 1. ábra) első pillanatra szembeötlik, az az „aránytévesztés": a hatalmas, és a rajz egész felső részét kitöltő és uraló fej („fő") alatt szinte eltörpül a maga ujjatlan, csökevényes pálcikakezeivel a test (a törzs), míg a lábak egyenesen hiányoznak. Viszont ami a hétköznapi és a pszichológiai szemlélet számára a kritika elsődleges forrását képezi — nevezetesen, hogy Perger Évának nem sikerült megtalálnia a helyes arányokat —, az más szempontból éppen *érdeme* a rajznak. Ennek az aránytévesztésnek a *mértéke* ugyanis oly nagy, hogy már pusztán emiatt is indokolt lenne elgondolkodni azon, hogy valóban „tévesztésről" van-e itt szó. S különösen akkor feltűnő, akkor magyarázható nehezen a hagyományos „ideovizuális" módszerrel ez az „aránytévesztés", ha arra gondolunk, hogy a csökevényes, vagy éppen hiányzó láb, kéz és orr mellett egyes gyerekrajzokon, s példánkon is *mekkora* hangsúlyt kapnak az olyan kozmikus „objektumok" — helyesebben *szimbólumok* —, mint a Nap, a Hold vagy a csillagok, — holott sem Perger Éva, sem

vele egykorú alkotótársai — különösen, ha a „szebbik nem"-hez tartoznak — nem rendelkeznek számottevő *empirikus* kozmológiai érdeklődéssel, és csak a legritkább esetekben szoktak asztronómiai vizsgálódásokat folytatni.

MINDENESETRE ÉRDEKES, hogy akik Perger Éva rajzával kapcsolatban „aránytévesztésről" beszélnek, a modern-posztmodern, részben pedig a tradicionális művészet (ikonográfia) „aránytévesztéseinek" kritikus szemléletéről látszanak megfeledkezni. Ez utóbbi művészetek esetében ugyanis az az általános — s kivételesen ennek ellenére helyes — feltételezés, hogy az illető művész a helyes arányok megváltoztatásával, sőt néha egyenes felrúgásával valamire fel kívánta hívni a figyelmet. Perger Éva esetében ez az „aránytévesztés" nyilvánvalóan nem szándékos ugyanebben az értelemben — viszont annál *indokoltabb!* Úgy tűnik föl, „Önarckép"-ében nem a külső, a felszíni — hogy ne mondjuk, a felszínes —, hanem a belső, az ételt, a szubjektív *realitás* arányai tükröződnek. Mindaz, ami a művész számára tárgyként, helyesebben *csak* tárgyként, csak objektumként — a szubjektum számára „odavetettként", „elédobottként" (ugyanis ez a latin *objectum* szó etimológiai gyökere) — nyilvánul meg, teljességgel elveszítette jelentőségét: a láb, minthogy a fejben lokalizálható szubjektumtól az összes testrész közül a legtávolabb van, teljességgel hiányzik. Miért? Mert az imént jelzetten túl a lábak a vizsgált rajz közlendője szempontjából semmi jelentőséggel nem bírnak (vö. *minimal art*). A törzs ugyan közelebb van „Perger Évához", de még mindig objektum, a reflexív tapasztalat tárgya, s így csupán annyi szerepet kap, mint egy vulgárnaturalisztikus, csak a külső realitást figyelembe vevő rajz esetében a nyak.

A kezek — a törzshöz „méltóan" — ugyancsak a jelentéktelenségig stilizáltak, ami annál is inkább különös, mert a gyermek számára saját kezének felfedezése — igaz, egy jóval korábbi időszakban — nagy élményt jelent. *Ekkor* azonban még a kéz is csupán objektum: nem én-magam, hanem valami, ami *csak* az enyém, még ha szorosabban is, mint bizonyos tárgyak. Mindezek világosan utalnak arra, hogy a testtel való téves azonosulás állapota — melyet a különféle vallási-metafizikai formációk, különösen is a Védanta nem győz ostorozni — ekkor még nem történt meg (noha az én-magam azonosítása a testtel — például a lábujjakkal, mint a test legtávolabbi részeivel — még felnőttkorban sem tökéletes). Az aránytévesztés tehát Perger Éva rajzának egyáltalán nem hiányossága, hanem annak a benső, lényegi önszemlélésének a kifejeződése, amelynek még nincsen szüksége arra, hogy tükörből lesse le „önmagát" (csak mellesleg jegyezzük meg, hogy ennek ellenére a művésznő előtt — hogy finoman fejezzük ki magunkat — korántsem ismeretlen önmaga tükörképe, tehát nem arról van szó, hogy nem ismeri, nem tapasztalja minduntalan önnön külső alakját!). Alig van szomorúbb ugyanis annál, mint amikor a művész, ahelyett, hogy — introspektíve — önmagába nézne, egy objektumban, egy

külső tárgyban, respektíve egy tükörben nézi meg „önmagát", s amit abban lát, azt papírra vagy vászonra viszi.

Azt, hogy a gyermekek — még a nagyobbak is — a külső látszat szerinti arányok helyett a lényegi arányokat ábrázolják (s nagyjából ugyanez vonatkozik a minta — jelen esetben a művész — és a kép úgynevezett „hasonlóságára" is, hiszen az *analógia*, vagyis a hasonlóság csak egy roppant vulgáris megközelítésből szűkíthető a külső rajzolat hasonlóságára), a pszichológia is nagyon jól tudja, és például az úgynevezett családrajzokat diagnosztikus célzattal alkalmazza is. Amit tehát ismét — és mindenekelőtt — hangsúlyoznunk kell: Perger Éva „Önarckép"-ének „aránytévesztése" nem naivitásának, nem a rajztudás hiányának, vagy a technikai felkészületlenségnek, s különösen nem a pontatlan megfigyelésnek az eredménye, hanem ama szemlélet figyelmen kívül hagyásának, amely viszont — a *forma externá*hoz való rögeszmés ragaszkodása miatt —, a Perger Éva-i lényeglátással, *forma internár*a koncentráló szemlélettel ellentétben bízvást nevezhető naturalisztikusnak, materialisztikusnak, sőt *naiv*nak.

ÚGY HISSZÜK, EZEK UTÁN a „hasonlóság" kérdésére sem kell részletesebben kitérnünk. Perger Éva „Önarckép"-e ugyanis sokkal többet mond magáról az individuális jellegzetességek képi megfogalmazásánál: nem ide*o*-, hanem ide*a*vizuális alkotás, éspedig a szó eredeti, platóni értelmében. Hogy ez miként jelenik meg a rajzon, az az alábbi elemzésnek lesz a tárgya. Annyit azonban már az eddigiek alapján is kijelenthetünk, hogy egy erősen ikonografikus alkotással állunk szemben, s csupán annyiban különbözik a tulajdonképpeni ikonoktól — legyenek azok egyiptomiak, keresztények, vagy tibetiek —, hogy hiperrealizmusát meghatározó képszerkesztési törvényszerűségeit nem akaratlagosan, tudatosan és kívülről veszi magára, hanem azok mintegy öntudatlanul és belülről fakadnak.

A rajznak két nagy egysége van: a „fej" és a „szoknya". Ami ez utóbbit illeti, már első pillantásra is szembetűnik, hogy mennyire gazdagon és választékosan „díszített". A „díszítés" szót kénytelenek vagyunk idézőjelbe tenni, ezzel is jelezve, mennyire nem *l'art pour l'art* ornamentikáról van itt szó: ugyanis a szoknya díszítése *értelmesen strukturál*t, hogy minden színnek, vonalnak, formának és jelnek megvan a maga meghatározott értelme, „helye".

Alulról fölfelé haladva, vagyis a szoknya alján három „díszítősorra" lehetünk figyelmesek. Legalul *tizenkét*, leginkább rombuszhoz hasonlító, sötétkék alakzatot láthatunk, melyek össze vannak kapcsolva, sőt mintegy egymás, „kezét fogják", legalábbis a két szélső kivételével, amelyek viszont szabadon maradó „kezeiket" mintegy legyökereztetik a háromszög alapjában, ezzel is kifejezve szoros kapcsolatukat, sőt *szimbiózis*ukat azzal, amit a szoknya-háromszög alapja reprezentál. E legalsó „díszítősor"-nak, ill. a szoknya legaljának „lentiségét" még külön kiemeli egyfelől a

2. ábra

3. ábra

lábak hiánya (a szoknya alatt már nincs — és nem is lehet — semmi), másfelől pedig az, hogy a háromszög alapja csaknem egybeesik a kép alapjával, sőt más, hasonló jellegű képeken ez az egybeesés teljes (l. a 2. és 3. ábrát); érdemes megfigyelni, hogy ezeken a rajzokon a szoknyák szinte a lap alapjából „nőnek ki". Külön érdekessége ennek a legalsó „díszítősor"-nak, hogy a művész a rombuszokat a pontozás révén — amely egyfajta szaggatott vonal — csupán *jelezte*, s ez a puszta jelzés, vagyis a folyamatos határ-, ill. kontúrvonalak hiánya mindenképpen valamiféle meghatározatlanra, vagy meghatározhatatlanra utal: valamire, amit Perger Éva az objektív vagy szubjektív — magában a tárgyban inherensen rejlő, vagy a szubjektum és a tárgy relációjában kifejeződő — bizonytalansági, vagy határozatlansági tényező *ellenére* is fontosnak érzett képileg rögzíteni.

A KÖVETKEZŐ „DÍSZÍTŐSOR"-T *hat piros csillag* alkotja, majd pedig *kilenc sárga hold* következik. E három sorminta szoros összetartozását nemcsak lineáris struktúrájuk jelzi, hanem az is, hogy mint szoknyán belüli részegységek sincsenek egymástól elválasztva. Mindenesetre a holdak és a csillagok a szoknyát vitathatatlanul *kozmikus* jelleggel ruházzák fel, s ez azt jelenti, hogy a legalsó sormintának, vagyis a meghatároz(hat)atlannak a meghatározásában mindenképpen a kozmikus analógiák irányában kell tapogatóznunk. Vagyis felülről lefelé haladva a hold-világ és a csillag-világ után valami olyasminek kell következnie, ami *túl van* a hold- és a csillag-világon is, éspedig olyannyira túl és messze, hogy beláthatatlansága folytán *meghatározhatatlan* (ezt jelzi szaggatott, kontúrtalan jellegén túl sötétkék színe is, szemben a világosabb — vörös — színárnyalatot képviselő csillagokkal, és a még világosabb — citromsárga — színárnyalatot képviselő holdakkal). Akár azt is mondhatnánk, hogy ez a kozmikus struktúra meghatározhatatlan, *bevilágítatlan alapszövete*, az, ahová a fény — a Nap fénye és a tudat fénye — már nem ér el, amit a fény már nem tud „kozmifikálni". Ez a „terület" tulajdonképpen nem része, hanem *preformális bázisa* a kozmosznak. Ezt a csillag-világon is túli, meghatározhatatlan és

sötét *prekozmicitást* minden további nélkül nevezhetjük a SZÓKRATÉSZ előtti görög filozófia terminológiája alapján *apeiron*nak, már csak azért is, mert ez a kifejezés szó szerint azt jelenti, hogy „meghatározatlan". Az *aperion*, ami tudvalevőleg ANAXIMANDROSZ filozófiájában az *arkhé*, az őselv szerepét játssza, pontos analógiája az alkimio-skolasztikus *prima materiá*nak, az első még megvalósulatlan, formák is minőségek által nem differenciált és strukturált anyagnak, az „ősmasszának" (*massa confusa*), a szanszkrit *nirguna mula prakrit*inek, a minősítetlen — tulajdonképpen in-formálatlan — gyökértermészetnek, mely világunk *szubsztanciális bázisát* alkotja.

A két szélső rombusz „kezének" „belegyökereződése" a háromszög alapjába éppen a legalsó sorminta szoros kapcsolatát reprezentálja ezzel az alapszövettel. A tradicionális szimbolizmus szerint ugyanis az egyenlő szárú háromszögben a mennyiség és a minőség fordított arányossága fejeződik ki: a háromszög szélessége, tehát adott szinten való horizontális kiterjedése — vagyis egy, az alappal párhuzamosan húzott vonal hosszúsága — a mennyiséget képviseli, míg a párhuzamos vonal alaptól való távolsága a minőséget; vagyis minél magasabbra (minőség!) kerül ez a vonal, annál rövidebb (mennyiség!) lesz. A két szár csúcspontja már éppúgy nem ismeri a mennyiséget — vagyis a horizontális kiterjedést —, mint ahogy az alap síkja sem a minőséget — vagyis a vertikalitást. S Perger Éva kozmikus szoknyájának alja éppen ezt a *minősít*etlen, preformális kozmicitást, világunk szubsztanciális, pusztán mennyiségi bázisát képviseli.

MIELŐTT MÉG TOVÁBBHALADNÁNK, szólnunk kell a „díszítősorokat" alkotó minták *számáról*. A számanalógiák esetében azonban sokkal bizonytalanabb talajon vagyunk kénytelenek mozogni, mint a képanalógiák esetében, s ezért csak bizonyos fenntartásokkal merünk találgatásokba bocsátkozni. Mint említettük, az univerzum összövetét reprezentáló rombuszok száma tizenkettő. Ugyanakkor a tizenkettes szám a a mitológiákban a *teljesség*, az *egész* száma: elég itt utalni a teljes zodiákust alkotó tizenkét állatövi jegyre, vagy arra, hogy e szám a *Szentírásban* — éspedig *mindig* a teljesség vonatkozásában — milyen fontos szerepet kap (Izrael tizenkét törzse és patriarchája, a tizenkét apostol, az új Jeruzsálem tizenkét kapuja és *alap*köve stb.). A hat csillaggal kapcsolatban a Földről szabad szemmel látható *hat bolygó* említhető: a Merkúr, a Vénusz, a Mars, a Jupiter, a Szaturnusz és az Uránusz. A többi „planéta" vagy nem látható szabad szemmel a Földről (Neptunusz és Plútó), vagy másmilyen módon jelenik meg rajzunkon (mint a Nap és a Hold). Ami a Holdat illeti, annak közismert a — „mechanikus" és analogikus — kapcsolata a nőiséggel, s azon belül is a démétéri nőiességgel, vagyis az anyasággal, s jól tudjuk, hogy a *méhen belüli kibontakozás* időtartama kilenc *hó*nap, illetve eredetileg és a régi magyar nyelv szerint *hold*nap.

HA A KÜLÖNBÖZŐ HIERARCHIKUS SZINTEKET alulról felfelé követjük, akkor a meghatározatlanság „világa", a csillag-világ és a hold-világ utáni mi más következhetne, mint a Nap?! S valóban, a három hierarchikus szint fölött egy *hatszirmú virág* képében ott a *Nap*. Ha semmit sem tudnánk a virág-Nap-analógiáról (ez, Molnár V. Józsefnek köszönhetően, ma már egy kimerítően dokumentált analógia, s itt elég csak a sugár–szirom analógiára gondolni, vagy a virágok nap-érzékenységére, nap-természetére), ezzel a színes hatszirmú virággal kapcsolatban akkor sem gondolhatnánk másra, mint a Napra. A Nap azonban nem „világ", hanem *centrum*: a *világ*ok a Naptól — vagyis a *világ*osságtól — válnak *világ*okká, a fénytől válnak rendezett kozmosszá. Jól látható a Napnak ez a „bevilágító", rendező, „informáló" és „kozmifikáló" szerepe az alatta lévő világokon: a hold-világra még sok fénye hull, s ezért az egészen ragyogó sárga; a csillag-világra már kevesebb fény esik, s így az csupán a „vörösizzásig" jut el; a legalsó „világra" a Napnak azonban már semmi fénye nem hull, s így az nemcsak sötétkék, de formátlan is (szaggatottság). Ez a szint azonban már nem is „világ", nem is „kozmosz": az *apeiron* káosz, de nem a szó közismert „zavarosság"-, „zűrzavar"-értelmében, hanem eredeti jelentése alapján, amely szerint a káosz nem más, mint *maga* a kvalitástalanság, a differenciálatlanság, a formátlanság, a strukturálatlanság.

Talán mondanunk sem kell, hogy a Nap nemcsak az emberi univerzum centruma, hanem az azt reprezentáló szoknyának is középpontjában van. Kitüntetettségét azonban nemcsak középponti helyzete mutatja, hanem az is, hogy minden oldalról határvonalak különítik el a körülötte lévő területektől, folyamatoktól, világoktól. Ezek a határvonalak azonban koránt-sem zárják börtönbe a Napot, hiszen ahogy az alatta lévő világokat, ha egyre gyérülő fénnyel is, de bevilágítja — vagyis tulajdonképpen *élteti* —, úgy a mellé rajzolt „ornamentikákat" is — mint ahogyan azt később látni fogjuk — fölfelé „serkenti", „hajtja". Mielőtt azonban még a Nap felfelé irányuló funkciójáról részletesebben szólnánk, magát a Napot kell megvizsgálnunk. A mindenség centrumát alkotó hat ekvivalens „tényező" („szirom"), valamint e hat „tényezőt" összefogó, minőségileg más, „*hetedik*" (s ugyanakkor *első*) egy olyan hat-plusz-egyes struktúrát ad, amellyel kapcsolatban külön erőfeszítésünkbe kerülne, hogy ne jusson eszünkbe az az isteni Pont, amelyből a világtér hat alapiránya — a jobbra-balra, előre-hátra, fel-le koordináta-félszakasz — „kirobban".

Ha azonban mindez még kevés volna a középponti virág és a Nap analogikus azonosításához, akkor a virág szín-szimbolikája minden kétséget eloszlat ezzel kapcsolatban. Már az is szokatlan, hogy a középponti virág minden egyes szirma más és más színű (a művész egész *oeuvre*-jében egyetlen ilyen, vagy ehhez hasonló módon színezett virággal sem találkoztunk). Vagyis a színek ilyen kis területen való variálódása mindenképpen magyarázatot követel, s ehhez a magyarázathoz a szivárvány segít

4. ábra

5. ábra

hozzá bennünket: a virág hat szirma ugyanis megfelel a szivárvány hét színe közül hatnak. Fentről kezdve, és az óramutató járásával megegyező irányba haladva ez a hat szín a vörös, a zöld, az ibolya, a kék az indigó és a sárga. A három kékes árnyalat — ibolya, kék és indigó — megléte valóban megdöbbentő. A színezés egyetlen hiányossága a narancssárga szín hiánya — a középpontban. Mindenesetre talán az sem véletlen, hogy a középpont színe annak a sziromnak a színével azonos, amely a hat alapirány közül a „föl"-t képviseli...

A középpontba nem lehet oldalnézetből virágot rajzolni, ezt ugyanis az elemi szimbolika — s azon belül is a szimmetria-elv — tiltja; ráadásul az oldalról ábrázolt virág a szirmok — a „szirom-sugarak" — hiánya miatt elveszíti nap-szerűségét. A középpontba *csak* felülnézetből ábrázolt virág kerülhet, s az sem véletlen, hogy rajzunk *egyetlen* felülnézetből rajzolt virágja ez a centrális Nap-virág. A középponton kívül azonban, s különösen ott, ahol valamiféle dinamika, valamiféle folyamatszerűség érvényesül, *csak* az oldalnézetű virágábrázolás jogosult.

EZ A TÖRVÉNYSZERŰSÉG pontosan érvényesül Perger Éva rajzán. Alulról fölfelé haladva — a rombuszokat, a csillagokat és a holdakat követve — a Nap-virág állapotszerű, funkciója mégis *kettős*: lefelé *statikusan élteti, „rendezi", „kozmifikálja" az alatta lévő világokat; felfelé pedig dinamikusan élteti,* beindítja, mozgatja a folyamatokat — noha maga *mozdulatlan (primus motor immobilis,* vagyis a Nap mindenek *mozdulatlan mozgatója* — mint ahogy azt Arisztotelésztől a keresztény újplatonizmuson keresztül a skolasztikáig jól tudták). Ezt a dinamikus fölfelé áramlást, a „napszél" által *hajtott* „tulipánvirágokat" (a művésznő személyes közlése) kiválóan jelzik a fölfelé „sodró" piros vonalak; ez a szoknyában érvényesülő *felhajtóerő* még világosabban látszik Perger Éva egyik korábbi alkotásán (lásd a 4. ábrát).

A „tulipánvirágok" mindegyike a háromszög „szája" felé törekszik, s a fölfelé haladással egyetemben mintegy középirányba kell „húzniuk". Vagyis a tulipánok minden oldalról a némileg *létraszerű,* de legalábbis „fokokkal" — „fokozatokkal" — ellátott

Nap-út fő sodra felé törekszenek, ugyanis a kozmikus szoknyaháromszögből csak itt tudnak *kilépni* (2. és 4. ábra.).

DE MIK EZEK A „TULIPÁNVIRÁGOK"? Itt egy *döntő megkülönböztetést* kell tennünk. A virág ugyanis állapotként, vagyis felülnézetből ábrázolva — s különösen, ha középponti helyzetű — egyértelműen és vitathatatlanul Nap, vagyis Élet és éltető, illetve *kibontakoztató;* folyamatként, vagyis oldalnézetből ábrázolva — s különösen akkor, ha felfelé irányuló mozgásban van — *kibontakozó,* vagy ha már célját elérte, *kibontakozott.* A „tulipánvirágok" tehát a Nap „felhajtó" és kibontakoztató sugarai hatására a kibontakozás (vö. lat. *evolutio,* szó szerint valaminek, ami eredetileg a potencialitás értelmében rejtve volt, a *kigöngyölődése*) folyamatában vannak, egészen pontosan fogalmazva, kibontakozásuk érdekében felfelé törekednek. Perger Éva egy másik rajza egészen különös módon támasztja alá fenti feltételezésünket (lásd 5. ábra.) E képen is szembeötlő a „tulipánvirágok" szinte elementáris felfelé törekvése. Az alul lévő, valamint a már közvetlenül a fej közelébe érő tulipánok között azonban jelentős *minőségi különbség* észlelhető: míg ugyanis az előbbiek pirosra vannak satírozva, vagyis bizonyos értelemben *zártak,* befogadásra képtelenek, addig az utóbbiak csak egy körvonallal vannak ábrázolva, vagyis „üresek" („üregesek"), *nyitottak,* befogadásra alkalmasak — s csakugyan, valamit hordoznak is, valamit visznek is fölfelé magukban (vö. ezzel kapcsolatban még a 2. ábrát). S talán nem tévedünk, ha ezeket a piciny, *üres* köröcskéket arra való utalásként értelmezzük, hogy ezekben a felfelé áramló „tulipánvirágokban", ha csak csíra- vagy magszerűen is, de már *megfogant* valami: ezek a virágok már „viselősek". S hogy mivel viselősek e tulipánvirágok, hogy ki az, aki a *Nap-úton* virágkehelybe zárkózva érkezik miközénk, az immár a Napnál is világosabb: *Perger Éva.*

Mielőtt azonban a kibontakozás beteljesedhetnek, sőt, ha nagyon pontosan akarunk fogalmazni: mielőtt e kibontakozás tulajdonképpen elindulhatna, a folyamatnak keresztül kell mennie egy rendkívüli fontosságú és meglehetősen titokzatos *ponton.* A „szoknya" háromszögének két szára már a szoknyán *kívül* metszi egymást, noha ezek a csúcsirány szárak a szoknyán kívül már nem láthatók. Mindenesetre képzeletbeli meghosszabbításuk metszéspontjában megdöbbentő jelre bukkanunk: egy sárgásan aranyló *keresztre.* Ha a Nap-virág a szoknya-mindenség középpontja volt, akkor ez a kereszt az *egész rajz középpontja,* éspedig csaknem milliméter pontossággal! Ez a *kezdőpont:* de nem az abszolút kezdetnek, a mindenség kezdetének a pontja — mert az a Nap —, hanem az *individuális kezdeté.* Ez az a pont, ahonnét kezdve tulajdonképpen Perger Évától beszélhetünk. Eddig a pontig a felfelé szálló „tulipánvirágok" csak egy preindividuális lélekcsírával voltak áldottak. Mi ugyan már akkor is tudtuk, hogy e magocskákból — vagy e magocskák egyikéből — Perger Éva lesz,

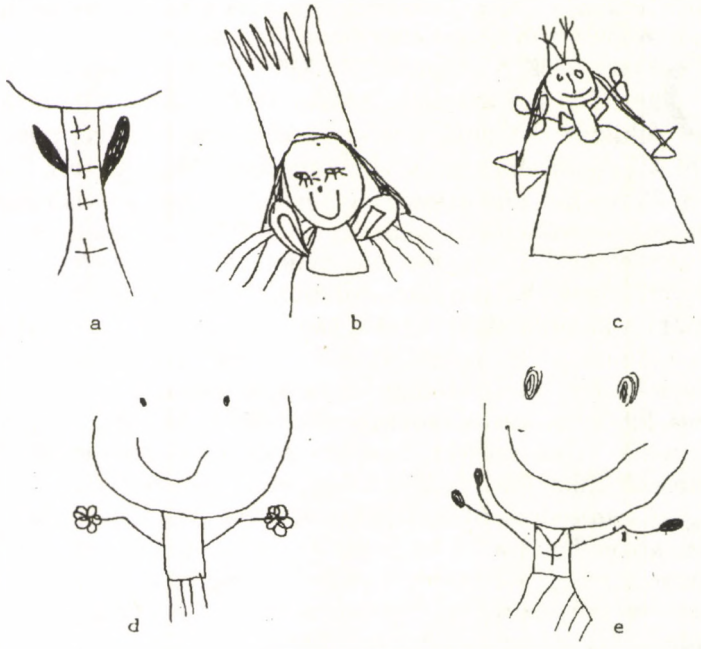

6. ábra

de a szó szoros értelemben Perger Évától tulajdonképpen csak mostantól fogva beszélhetünk. Úgy véljük, nem tévedünk, ha e kereszttel jelölt pontot — természetesen fenntartva más értelmezési lehetőségeket is — a *fogantatás* pontjával azonosítjuk. Talán ebbe az irányba mutat az is, hogy ez a kis pont alig vehető észre, sőt bizonyos szempontból csak sejtetett (a *képzeletben* meghosszabbított befogók metszéspontja) — hiszen egy lélek megérkezése erre a világra „titokban", rejtve, észrevétlenül történik.

A kereszt által kimetszett individuális (relatív) közép-, illetve kezdőpont tehát valódi *fordulópont*. A magocskákkal viselős tulipánvirágok mind *e* pont felé törekednek; s e „lélekhajóknak" eddig szól a szerepük: ez az a pont, ahonnan a lélek voltaképpeni kibontakozása elkezdődhet. Innen már maga megy tovább. Igaz, hogy e kibontakozás — mint ahogy azt a nyaklánc vonala is jelzi — egy rövid szakaszon még a testen belül — *egy testen belül* — megy végbe, de rövidesen maga mögött hagyja útjának ezt az utolsó, kívülről óvott szakaszát is, és szabadon halad tovább. Innentől fogva ez a kibontakozási folyamat már „nyílt térben" folytatódik, s a nyaklánc szétfutó narancssárga vonalai a fej kör alakú formájában teljesednek be, a száj ugyancsak narancssárga mosolyában.

MIELŐTT AZONBAN MÉG TOVÁBBHALADNÁNK a „fej" irányában (amelyről persze már az eddigiek alapján is gondolható, hogy *nem* fej), néhány mondat erejéig ki kell térnünk a kezekre. Már említettük, hogy a jelen rajz esetében a kezeknek miért olyan kicsi a jelentősége. Perger Éva más hasonló

rajzain azonban a kezek is kapnak bizonyos jelentőséget, vagyis „kidolgozottabbakká" válnak, természetesen korántsem abban a vulgárnaturalisztikus irányban, amelyben a naiv fejlődéslélektan a gyermekrajzok fejlődésének útvonalát kijelölte. Perger Éva ugyanis a többi rajzán is határozottan tartózkodni látszik az ujjak ábrázolásától. Neki a kézzel kapcsolatban ennél sokkal fontosabb mondanivalója van. Kéz-ábrázolásait ugyanis félreérthetetlenül egyfajta *növényi szimbolizmus* hatja át (lásd a 6. ábrát). Ezek a kezek láthatóan nem kinőnek, hanem *kihajtanak* a testből, illetve a törzsből (vö. fatörzs), s míg egyes rajzokon szabályos *levelekké* változnak (a, b, c), másokon *kivirágoznak* (d), ismét másokon pedig — nehéz lenne ezt másképp értelmezni — *termést*, illetve *gyümölcsöt* hoznak (e). A növényi szimbolizmust az utóbbi rajz esetében még külön megerősíti, hogy míg a kar a „könyökig" narancssárga, a „könyöktől" kezdve azonban már *zöld*, vagyis szárszerű, s ehhez csatlakoznak az érett piros gyümölcsök. Noha a kozmikus-metakozmikus fa igazi gyümölcse ekkor még nem bontakozott ki, ezek az „elővirágzások" és „előteremtések" már félreérthetetlenül jelzik, hogy Perger Évike nem hullott köves talajra... A későbbiek folyamán — a koronával kapcsolatban — erre e különös „vegetatív" szimbolizmusra még vissza kívánunk térni, s ezúttal — noha az általunk vizsgált „önarcképen" nem szerepel — csupán azért szóltunk róla, hogy a koronával kapcsolatos értelmezéseink ne légüres térben mozogjanak.

AZ ELŐZŐ BEKEZDÉS VÉGÉN említettük, hogy a nyaklánc narancssárga, szétfutó vonalai az ugyancsak narancssárga szájvonalban teljesednek ki. Hogy ez mennyire így van, vagyis hogy a Nap-szél által hajtott „tulipánvirágnak" ténylegesen mennyire szoros és „genetikus" a kapcsolata a mosolygó szájjal, azt egy másik rajz a gyengébbek kedvéért szinte „szájbarágósan" fejezi ki (lásd 5. ábra): a száj ugyanis ezen a rajzon *kivirágzik, és tulipánokat hajt!* Ezek a tulipánvirágok azonban már nem viselősek: se besatírozva nincsenek, mint az alsó tulipánok, se magocskát nem hordoznak, mint a rajz középső részének tulipánjai, hanem egyszerűen kiürülten, elvégezve feladatukat, immár valóban „csupán" díszítésekként „kiülnek" a mosolygó száj két sarkára. Az a magocska, amelyet hosszú útján keresztül a virág hordozott és óvott, immár kibontakozott, s e virág immár az elvégzett feladat után jólesően megpihenő *dísze* Perger Évának — csakhogy ennek a „dísznek" az *égvilágon* semmi köze ahhoz az „esztétikus díszítéshez", amelyet korunk vulgáris, vagy tudományos — de mindkét esetben erősen *korlátolt* — racionalizmusa és üres esztéticizmusa (vö. *design*) akkor szokott magyarázatként előráncigálni, ha olyan alkotásokkal találkozik, mint amilyen Perger Éváé is. S ezek után talán már fölösleges is felhívnunk a figyelmet arra a szoros kapcsolatra, amely a gyermekrajzok mosolygó „ élő és szeretetet sugárzó Napja (lásd 7. ábra) és mosolygó gyermekarcai között van. A Nap az ilyen arcokon bi-

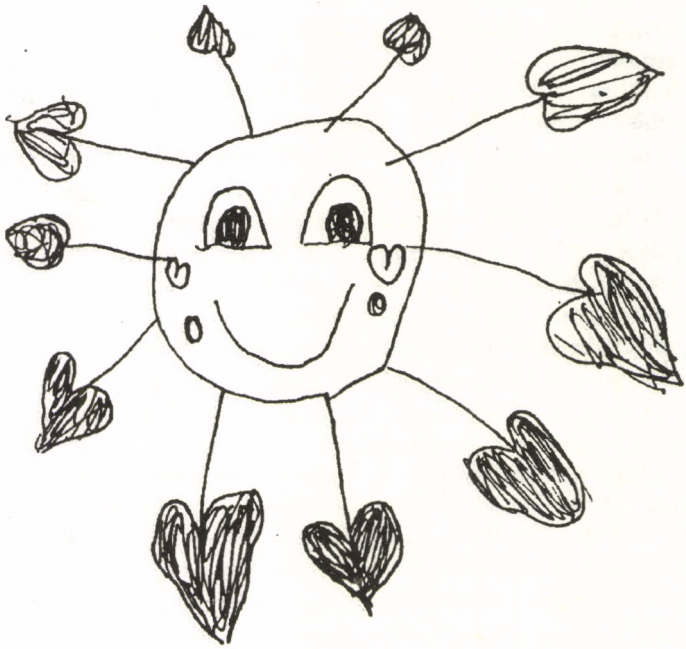

7. ábra

zonyára nem azért mosolyog, mert Amerika fölött járva az ottani reklámok meggyőzték a *keep smiling* üzleti előnyeiről, hanem mert *saját gyermekét* látja a földön: „lelkéből lelkedzett" gyermekét.

SITT, A „FEJJEL" KAPCSOLATBAN lepleződik le az „Önarckép" naturalisztikus és realisztikus megközelítésének csődje. A hatalmas, a papírlap felét elfoglaló „fej" ugyanis *nem* fej, *nem* Perger Éva feje, hanem — *maga* Perger Éva. Itt kényszerülnek — mint a házasságtörő asszonyt KRISZTUS elé citáló farizeusok — megszégyenülten „eloldalogni" azok, akik „¡aránytévesztésről" siránkoznak. S ahogy a szoknya alján a tizenkettes szám a *lineáris*, minőségtelen és dimenziótlan teljességet reprezentálta, úgy itt, a rajz felső felén ez a hatalmas *kerekség* is a teljességet képviseli, de az élettel, örömmel, Nap-természettel teli teljességet. Ha megszólalhatna ez a rajz, ez a száj, minden bizonnyal csak annyit mondana: *„Itt vagyok"*. Ez a kirobbanó a megérkezettség sugárzik a szemekből. S mint ahogy a korona is mutatja, nem akárki érkezett a Földre, hanem egy királyleány: a *Nap-király leánya*.

A királyi hivatás — az ellenkező híresztelésekkel szemben — az emberi természet legmélyén gyökerezik. Ugyanis nem specifikus hivatás — illetve *csak* azért lehet specifikus hivatás *is*, mert *egyetemes* és *eredeti* hivatása az embernek mint olyannak. Nemcsak a legkülönfélébb mítoszok és szakrális tradíciók, hanem

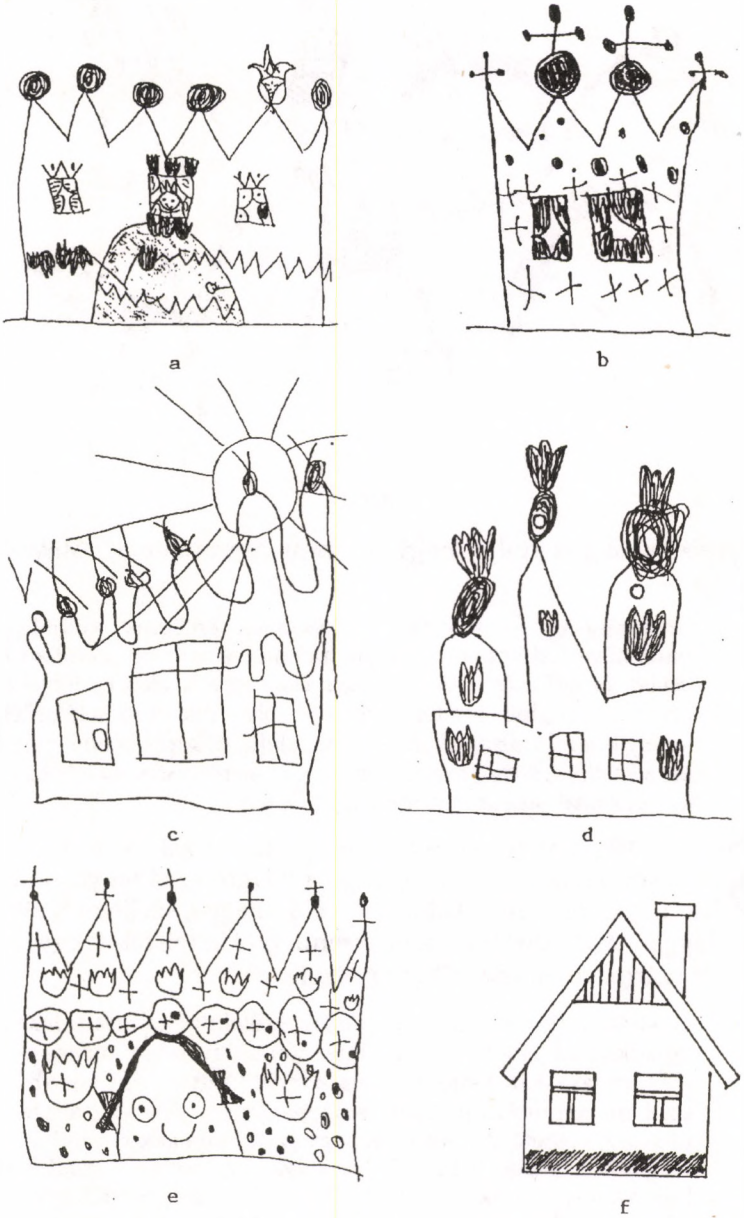

8. ábra

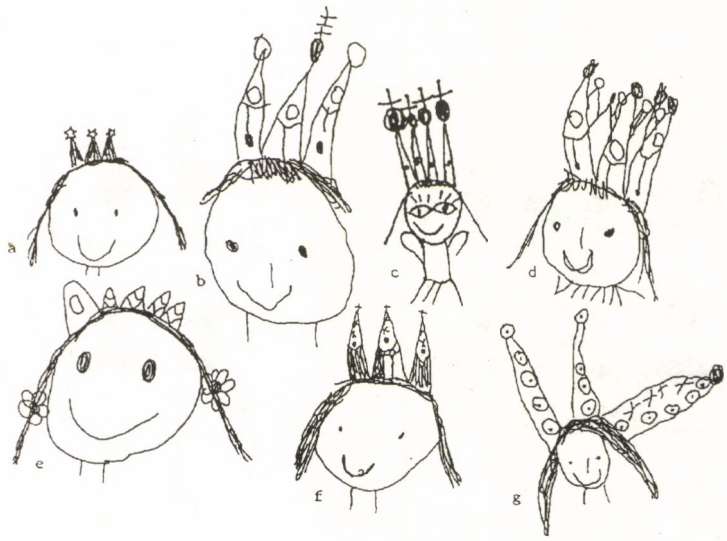

9. ábra

a kereszténység is tudja, hogy — mint Alexander SCHMEMANN mondja —

> „a királyság — mielőtt az bizonyos emberek különleges hatalmává lett volna — magáé az emberé volt mint emberi *hivatása* és *méltósága*... A királyság eszméjének első és lényeges értelme a hatalom és a tekintély — de olyan hatalom és tekintély, amely *felülről* származik, mert onnan felülről kapja Isten képét, és azt a *hatalmat, hogy a teremtést azzá tegye, aminek Isten akarata szerint lennie, amivé Isten akarata szerint válnia kell.*"

SPERGER ÉVÁNAK — mint ahogy azt rajzai tanúsítják — valóban hatalma van arra, hogy a világot azzá tegye, amivé Isten akarata szerint válnia kell: élő-világgá, szellemtől áthatott világgá. LÁSZLÓ András mondja rendkívül korai, fél- és egyéves korából származó emlékeiről, hogy ezek

> „a visszavetülő emlékképek főként szüleimre és arra a lakásra vonatkoznak, ahol akkor laktunk. S ami figyelemre méltó, hogy abban a lakásban a *szellemit* láttam meg! Hogy mi egy lakásban a szellemi, azt nyilvánvalóan nem lehet leírni, hiszen az rendesen nem érzékelhető. A lényeg az, hogy számomra akkor mindennek megvolt a maga lelki-szellemi súlya. Számomra... *minden élt:* külön a folyamatok és külön a tárgyak. S ez azt jelenti, hogy én a világban *átéltem azt, amit mindenkinek át kellene élnie, nevezetesen, hogy a világ nincs levágva Istenről, nincs levágva a szellemi hierarchiákról, a transzcendentális létállapotokról.* Itt ugyanis nem az emlék tárgyi tartalma a lényeges, hanem az, hogy a gyermek a tárgyat *nem tárgyként* éli át..."

S hogy Perger Éva birtokolja „azt a hatalmat, hogy — mint A. Schmemann mondja — a teremtést azzá tegye, amivé Isten akarata szerint lennie kell", valamint hogy átéli azt, amit — mint László A. mondja — „mindenkinek át kell élnie, nevezetesen, hogy a világ nincs levágva... a transzcendentális létállapotokról", ékesen bizonyítják *koronás ház-ábrázolásai* (lásd 8. ábra).

Amit ugyanis László András szavakkal írt le, azt Perger Éva rajzban fogalmazta meg: az élővilágot, a szellemtől áthatott világot, illetve annak *szimbolikus reprezentánsát és ekvivalensét*, a házat. S ha az ember Perger Éva lobogó, koronás, élő és szellemtől áthatott házai mellé odateszi (8/7) TAHI-TÓTH Nándor *A kis rajzoló*ja („hatéves kortól tizenkét éves korú gyerekek számára"), kiütközik ez utóbbinak élettelensége, szellemtelensége. Erről elkerülhetetlenül az jut eszünkbe, ez az ateista ház.

Ahogy a mítoszok szerint az aranykorban mindenki király volt, úgy még ma is mindenki királykisasszonyként vagy királyfiként születik e Földre, s csak ahogy eredettudata fokozatosan halványulni kezd, veszíti el királyi tudatát és királyi hatalmát is. Ezzel kapcsolatban mondja László András, hogy

> „a gyermek inkarnálódása, fogantatásától kezdve, évtizedeket vesz igénybe.... Vagyis, míg egyfelől már fogantatásakor testében van — másfelől valamilyen értelemben még nincs ott. S ez azt jelenti, hogy a földi világba való beleérettsége még elenyésző. A felnőtt azáltal kevesebb a gyermeknél, hogy messzebbre távolodott a szellemtől, viszont azáltal több nála, hogy földi létébe immár beleérett: földi létére vonatkozóan éberebb. A gyermek is éber, de csak más összefüggésben: nem a föld vonatkozásában, hanem a föld és az eredet viszonylatában (sic! — lásd rajzunkat)... S ezért lenne nagyon fontos feladat úgy felnőni — úgy *teljesen felnőtté* válni —, hogy a gyermekségből ne vesszen el semmi." Továbbá: „többnyire azok a sorsok a legszerencsétlenebbek, amelyek túl korán leválnak metafizikai hátterükről, spirituális gyökerükről — viszont képtelenek belenőni a világba. Az ilyen módon felcseperedő gyermekekből lesznek aztán később a bűnözők, a degeneráltak, az esszenciálisan ateisták..."

VISSZATÉRVE RAJZUNKHOZ: a korona hét sárga ága (sugara, „szirma"), s az azok végére „kiülő" hét érett piros „gyümölcs" talán a központi Nap*virág* hetes struktúrájára utalhat (más koronákon — lásd (8.d) ábra — a korona tényleg *kivirágzik*). A „gyümölcs" vagy a virág — néha mindkettő együtt — a *beteljesedettség*et szimbolizálja. A koronának azonban még lehet más szimbolikus funkciója is — éspedig a királyi Nap-forrással való kapcsolata. S valóban, egyes koronáktól nehéz lenne elvitatni egyfajta antenna-jelleget, nehéz lenne elvitatni, hogy a Nap sugarainak — „hullámainak" — vételére szolgálnak (9b). Más koronákból szinte lángcsóvák csapnak föl (8c) tűztermészetükkel — s felfelé törekvésükkel — jelezve szoláris természetüket. Ismét máshol egész koronaerdőt láthatunk (9d) vagy pedig olyan koronát, ame-

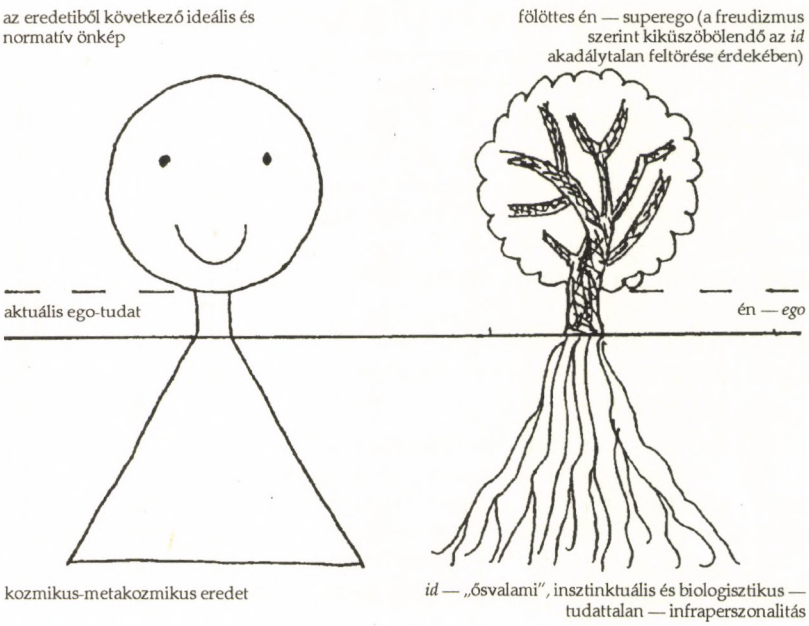

10. ábra

lynek tetején csillagok jelzik az égi eredetet (9a). S talán legkülönösebbek azok a koronák (elsősorban a 9g), amelyeknél a rajzoló a különböző funkciók jelölését úgy oldotta meg, hogy a több, lényegileg azonos (gyakran azonban egymást komplementer módon kiegészítő) koronaág mellé egy, a többitől alapvetően különböző koronaágat is rajzolt. S ugyanakkor — mint ahogy azt már említettük és láthattuk is — nemcsak a királykisasszonyok és királyfik „tetejét" borítják e szoláris „csápok" („érzékelők"), hanem általában mindennek a *tetejét*. Mindenekben a „tető", a „felül", a „fent" az, ami az igazi Fenttel, az igazi Túllal, vagyis a Fenséggel (Fentséggel) és a transzcendenciával tart a kapcsolatot, azzal áll rokonságban — s ez a házakkal kapcsolatban valóban több mint nyilvánvaló.

RAJZUNK UTOLSÓ, még vizsgálatlan része a haj. Be kell vallanunk azonban, hogy éppen a haj az, amivel kapcsolatban a legkevesebbet tudunk mondani. Mindenekelőtt azt érdemes megfigyelnünk, hogy színe — a *barna* — egy fontos szempontból *egyedülálló* a rajzon: ugyanis *nem szivárványszín*. Ez mindenképpen abba az irányba utat, hogy a *fénytermészetűség* idegen a hajtól, s az inkább valamiféle *földszerűséggel* van kapcsolatban, s e haj — mint már tudjuk — nem Perger Éva fejét övezi, hanem magát Perger Évát.

Az eddig elmondottak alapján két fontos következtetést vonhatunk le Perger Éva „Önarckép"-éből. *Először* is azt, hogy Perger Éva rajza nem önarckép, hanem olyan *autoportré*, amely a maga szimbolikus képi nyelvén alkotójának *egész genezisét* fogalmazza meg. Bátran mondhatjuk, hogy az ilyen — szimbolikus és hiperrealista — *egzaktsággal* megfogalmazott autogenezis

ábrázolása, ha talán nem is egyedülálló, de mindenképpen rendkívüli. S ily módon Perger Éva számos szempontból — s e szempontok nem éppen a leglényegtelenebbek — magasan fölötte áll még az olyan (egyébként e sorok írója által művészileg igen nagyra értékelt) önarcképeknek is, mint amilyen DÜRERÉ, VAN GOGH-é vagy CSONTVÁRYÉ.

Másodszor pedig az eddigiek alapján immár világosan látható, hogy nemcsak a rajz egyes részletei strukturáltak értelmesen, hanem annak egésze is, éspedig bizonyos értelemben hasonló módon, mint ahogy az úgynevezett fa-rajzok, ahol a gyökérzet a tudattalan ösztönvilágot (*id*), a törzs az aktuális önátélést (*ego*), a korona pedig a vágyott normarendszert (*superego*) reprezentálja. A Perger Éva-i „életfa" esetében (lásd 10. ábra) azonban ez a szűkre szabott individuál-pszichológiai struktúra egyszerűen szétrobban, s míg a gyökérzetnek megfelelő *lefelé nyíló* szoknya a művész prekozmikus-kozmikus (*aperion*, illetve csillag- és hold-világ) és metafizikai (Nap) geneziséről tanúskodik addig, a *lombkoronának* megfelelő — és a szoknyával csak egy rövid törzs (az énség, az ego redukált szerepe!) által összekötött — hatalmas körforma *valóban* idea*vizuális* jelkép: az a kép, az az ikon, amely Perger Évától önmagában él, s ami *ideális értelemben ő maga*.

VÉGEZETÜL FEL KELL HÍVNUNK A FIGYELMET MÉG EGY DOLOGRA. Noha Perger Éva önmaga genezisét egy alulról fölfelé emelkedő folyamatként ábrázolja, e folyamat igazi kiindulópontja — Perger Éva igazi forrása — nem az *apeiron*, a mindenség preformális alapja, hanem a *Nap*. Az *aperion*, csupán *szubsztanciális* (materiális) *bázis* — a Nap viszont *esszenciális forrás*, mely azonban a lélek világra születése érdekében „kozmikfikálja" és felhasználja a káoszt, a *masa confusa*-t. Vagyis, Perger Éva nem látszik ortodox darwinistának, s láthatólag nem volna jó, véleménnyel — ha ismerné — DARWIN származáselméletéről. Ellenben korántsem ellenzi az eredeti, *ergo* helyes értelemben felfogott *evolúciónak*, vagyis kibontakozásnak, egy elrejtett magszerű potencialitás „kigöngyölődésének" a gondolatát, hiszen anélkül, hogy bárki is elmagyarázta volna neki, tisztában van azzal, hogy a Nap-Forrástól — az Arany-Kúttól — a Földre vezető utat egy Nap-szél által hajtott „tulipánvirág" kelyhében tette meg. Perger Éva „Önarckép"-e ennek a genezisnek, önnön *szoláris* eredetének és természetének, s ezzel összhangzó ikonografikus önképének bámulatos és lélegzetelállítóan gyönyörű tanúbizonysága.

BUJI Ferenc

SZENT MIKLÓS (18. SZÁZAD)

SZENT MIKLÓS (19. SZÁZAD)

NIETZSCHE ANTIKRISZTUSA

Képzeljük el azt, hogy valaki a múlt század vége felé hajszálpontosan megérzi a mi századunkat. És természetszerűleg azt is, hogy miből jő majd létre. Persze hogy szeretne tenni valamit ellene. Mihez folyamodjék? Először talán nosztalgiázni fog régmúlt jobb idők után. Azután megpróbál a múltból programot készíteni. Azután meg akarja ismerni az előidéző erőket. Azután megpróbál tanítani. Hogy ez láthatólag kevés — nevelni. Hogy ez is kevés — prófétálni. Végezetül — nyilván — harcolni. De KI ELLEN? És KIVEL? Ha ezt el tudjuk képzelni, akkor elég pontos képet kapunk — NIETZSCHÉRŐL.

II. Vannak a Történelmi Időnek jellegzetes csomópontjai, „az idők teljessége", mint a KRISZTUS előtti ötödik század, a rend visszavonhatatlan megsemmisülésének a kora, EVOLA és HAMVAS Béla szerint, LAO CE, KUNG FU CE, BUDDHA, ZARATHUSTRA, HÉRAKLEITOSZ, JEREMIÁS és EZÉKIEL próféták ideje. Ilyen volt a Krisztus születése körüli kor, a Messiás-várás ideje, KERESZTELŐ JÁNOSTÓL VERGILIUSIG. És ilyen az a Hosszú Századvég is, amely 1914-ig tart, és amelynek a jelentését igazából még máig sem betűztük ki. De aki érteni akarja azt az időt, amiben most élünk, annak mindenekelőtt azt kell megértenie, ami ezen a Századvégen a világra szóló léptékben eldőlt.

Nietzsche kulcsalakja ennek az eseménynek — de nem úgy, ahogyan ezt képzelni szokták. Ő maga a következőket írja erről:

> „Lángelmém a józanságomban van... Ellentmondok úgy, ahogyan még sohasem mondtak ellent, és ennek dacára az ellentéte vagyok egy nemet mondó szellemnek. Olyan *boldog követ* vagyok, aminő még nem volt, olyan emelkedett feladatot ismerek, aminőhöz mostanáig még a fogalmak is hiányoztak — reménység csak tőlem kezdve létezik újra. Mindezzel szükségképpen a balsors embere is vagyok. Hiszen ha az igazság évezredek hazugságával harcba lép, akkor olyan megrázkódtatásban lesz részünk, a Föld megrendülésében, hegy és völgy összezavarodásában, amilyenhez hasonlóról még csak nem is álmodott soha senki. Akkor a politika fogalma teljes egészében szellemi háborúvá válik, a levegőbe röpül a régi társadalom min-

> den hatalmi képződménye — hazugságra épült valamennyi! — lesznek háborúk, minők még soha nem voltak a Földön. Csak éntőlem kezdve van a Földön Nagy Politika."[1]

Hihetnők — sőt, a gondolkodásunkba rögzült torz idealista megszokás szerint hinnünk is kellene a fentiek alapján, hogy mindazt, ami történt, a fentiek szerint Nietzsche művelte — méltóképpen Istenkáromló opusának a címéhez. Nézzük meg azonban először is azt, hogy *mi történt* — mert abban szerzőnknek nemigen volt része. Inkább fordítva foghatjuk fel az egészet: ezeknek az Erőknek volt részük Nietzsche sorsában és tanításában is. Hogy itt *másvalaki* is szóhoz jut, néhány helyen nyilvánvaló is lesz az utolsó Nietzsche-írásokban, egészen a tudathasadásig — mindenekelőtt a következő helyen:

> „Valami borzasztó aggály él bennem, hogy egy napon *szentnek* fognak mondani, ki fogják találni, miért adom ki *előre* ezt a könyvet, óvakodniuk kell, hogy velem együtt elűzzenek valami illetlenséget... Nem akarok szent lenni, inkább paprikajancsi... És talán paprikajancsi is vagyok..."[2]

Ha azt mondjuk, hogy az *Antichrist* a kulcsműve a döntő fordulatnak — Nietzsche életében csakúgy, mint a világében -, akkor ezzel nem azt mondjuk, hogy e fordulat „az ő műve", sem pedig azt, hogy ez egy „nagy könyv". *„Ein Buch für alle und keinen"* — könyv mindenkinek és senkinek, ez Nietzsche főművének, a *Zarathustrá*nak a mértékadó mottója — de az *Antrichrist* mint könyv, nem szól már senkinek. („Az embert immár tökéletesen elveszített humanizmus" — aposztrofálja a teológus Karl BARTH Nietzsche életművének a summázatát.) Aki e könyvnek a gondolatmenetében „nagy titkokat" keres, a *Zarathustra* felülmúlását, a kereszténységnek vagy az európai kultúrának a végső leleplezését, a létezés értelmét vagy más effélét, az csalódik, ilyen titok itt nincs. Ezt a könyvet egy, immár a végső felbomlás felé tartó szellem írta. Páratlanná pedig nem a manifeszt jelentése teszi, hanem az, ami mögötte van.

Nem érdemes tehát azon a megszokott módon értelmezni, hogy a gondolatmenetét, vagy pedig az egyes állításait filológiai, tudományos vagy formállogikai elemzés alá vesszük, és ekképp elválasztjuk benne az elfogadható és a nem elfogadható állításokat. Ez a könyv ugyanis egyrészt rendkívül *monolit*, részeket kiszedni belőle nem lehet, másrészt egészében van túl az elfogadható-nem elfogadható dichotómián. Túl van, a saját becsvágya szerint is, mivel a gondolkodás szféráját maga mögött hagyja.

IV. Ahhoz, hogy e könyv dimenzióit megértsük, egy rövid pillantást kell vetnünk a Kabbala világképére, amely a világnak

négy, egymástól nagyon különböző szintjét különbözteti meg aszerint, hogy milyen erők hatnak benne.

A Világ erői kivétel nélkül mindig felülről lefelé hatnak, noha a világ képét az dönti el, ami végül is lent történik. (Ezen a kvázi-esztétikai módon hatnak vissza a lenti szférák olyan hatalmas mértékben, hogy egyes, az eretnekség határát súroló kabbalista vélemények szerint még maga Isten is az evilági történettől függ.)

A legalsó, a Negyedik Világ (*asziah*), az ahol a dolgok egymásból következnek, történnek — ez ama „folyó", amibe nem léphetünk kétszer. A Harmadik Világ (*jecirah*) a formaadó — az, ahol a tettek megszületnek. Elég pontos közelítéssel azt mondhatjuk, hogy ez az ember „belső világa".

A Második Világ (*brijah*) a befogadó — ez az a világ, ami „van". PLATÓN barlangjának a falán ennek a világnak az árnyékképei tükröződnek. Itt „változás" nincsen a szó köznapi értelmében — azaz hogy ami változik, az csak tőlünk teljesen függetlenül változhat.

Az Első Világ (*acilut*) a Teremtés világa — itt keletkezik mintegy szikraként minden, ami kilobban a meg nem ismerhető Egyedülvalóból.

A vizsgálódást a Negyedik Világban kell kezdeni, ahol élünk, és ahol — teszem azt — egy filozófiai mű elhelyezhető és értelmezhető. Az *Antichrist* ezen a szinten elég gyenge mű. A kereszténységellenes irodalom FEUERBACH„ D. F. STRAUSS vagy RASCHKE könyveiben jóval nívósabbakat is produkált. Erősen érződik itt Nietzsche egyik jellegzetessége, vonakodása a szisztematikus elemzéstől. Igazi ereje abban a költői-aforizmatikus-prófétikus stílusban van, amelyben mindenekelőtt a *Zarathustra* íródott: homályos, de igen sokfelé ágazó felvetések és találó kritikai megjegyzések özöne, jószerével a Nietzsche által ismert valamennyi gondolkodóval szemben. De ha pozitívan kifejtenie kell valamit, akkor gyakorta bajba kerül. Az új érték, új tanítás, új filozófia így diszkurzíven az általa bírált gondolkodók nyelv- és értékrendjébe esik vissza. „*Nur ein Kritiker, nicht ein Philosoph*„ — olvashatnánk itt a fejére azt, amit ő mondott KANTRÓL.

> Filiszter lesz, mint RENAN vagy D. F. Strauss.
> Filológus lesz, mint WILLAMOWITZ.
> Historikus lesz, mint WELLHAUSEN.
> Biologista lesz, mind DARWIN.
> Utilitarista lesz, mint BENTHAM.

Szóval csupa olyasmi, amit máskülönben elítél. Nincs olyan koherens világképe, „nyelve", ami mindezekkel szembeni alternatívaképpen kifejthető volna. Kegyetlenül találó maximái ezért csak *állnak* a levegőben, továbbfejlesztve nincsenek. Különösen érvényes ez a kifogás az *Antichrist*re, amelyben — mintegy

visszatérve ifjúkori híres művének, a *Tragédia születésének* sokáig nem alkalmazott módszeréhez —, egy historio-pszichológiai tézis rendszerezett kifejtését végzi. Azok a szellemi támasztékok ugyanis, amelyekre e könyv épít, meghökkentően vegyesek:

hivatkozik a „természetes szelekcióra" DARWIN nyomán, akit máskülönben eléggé lenéz (7. §);

hivatkozik a „hasznosság elvére" BENTHAM után (6. §);

hivatkozik a „módszer" mindenek fölött állására DESCARTES -ot követve (13. §);

saját életművéből pedig fölöttébb problematikusan és zavarosan használ fel néhány, a görögökre utaló passzust (az embernek az a benyomása, hogy hajdani görögségélményét itt egészében túlhaladottnak tekinti). Az antikvitást ehelyett egy rekonstruált — és történelmileg felismerhetetlen — császárkori Róma helyettesíti, aminek a lerombolása a kereszténység történelmi bűne volna.

VI. A könyv gondolatmenete azonban igen zárt és koherens, mit sem változtat ezen, hogy jelentékeny belső ellentmondásai vannak. Ezek okára később kitérünk. A gondolatmenet vázlata az alábbi.

— A „hyperboreusok népe" vagyunk, azaz másutt tudjuk magunkat, mint ahol élünk (1. §) — alapvetően azért, mert morális lényként kívánjuk magunkat felfogni.

— Az élet azonban hatalmi ösztön, *Wille zur Macht*, és ami ezzel szembeszáll, az káros a fajra (6. §). (Látható itt, hogy a szolipszizmusból a darwinizmusba lép ki, és mást nem is tehet, mert a puszta élet más fogalmakkal nem írható le.)

— Egy népnek azért van Istene, hogy benne a saját nagyságát ünnepelje (16. §). (DOSZTOJEVSZKIJ egyik hőse fejtette ki ezt a gondolatot — szinte bizonyos, hogy innen került Nietzsche fejébe. Ez a „teremtés" problémájához vezet, később szemügyre fogjuk venni. BERGYAJEV szerint egyébként itt van a modern pogányság lényege.)

— Ilyen volt a zsidók Istene is — ámde a népet ért nagy vereségek után a papok spiritualizálták (17. §). „Az Isten zsidó is maradt, a zugok Istene, a homályos sarkoké, az egész világ valamennyi egészségtelen lakásáé" (17. §).

— Ebből keletkezett a „rabszolgák morálja", a vereséget szenvedettek önigazolása, a „mindenáron megmaradni akaró nép", a zsidó, „az egész emberi nem meghamisítása"; az erkölcsi világrend tételezésével (24. §). (Nem polemizálunk e gondolatmenettel, de itt meg kell jegyeznünk a *belső* ellentmondást: hiszen a „megmaradás"-t maga Nietzsche határozta meg az imént

úgy, mint *summum bonum*ot, legfőbb imperativust. Visszatérünk még erre az ellentmondásra.)

— Jézust, akit „egyetlen kereszténynek" nevez, két dologgal jellemez „lélektanilag": a „*noli me tangere*„ gesztusával, ami a valóság túlságosan erős érzékeléséből fakad, és minden érzelmi distanciálás kizárásával (30. §). Egyébiránt „bűnösnek" kell őt tekinteni abban, hogy a Nép Templomát lerontani (negligálni) akarta.

— Mindazonáltal az ő élete a „valódi keresztény" típusa, de az evangélisták és apostolok — főképpen PÁL — gyökerestől meghamisították, hitvitázó teológust faragtak belőle, saját *csandala*-ösztöneiknek engedelmeskedve. (Pál apostol nagyon a begyében van. De ez a gondolat majd csak Alfred ROSENBERGNÉL, a náci főideológusnál nyeri el a maga felülmúlhatatlanul ocsmány formáját.)

— Pál (és az őt követő Egyház) számára ugyanis nem Jézus élete — az egyetlen keresztény élet — volt fontos, hanem a kereszthalál és a feltámadás (42. §).

— Az „egyéni halhatatlanság" hite olyasforma állítás, hogy „a világ én köröttem forog". Ez merénylet az előkelő lélek ellen, egyszersmind az alantasak forradalmának a kovásza (42. §).

— Rómát, a társadalom természetes kasztjait, az arisztokratikus értékrendet ez a szellem ásta alá.

— Mindezeknek kettős következményét vonja le végül: átkot mond a németségre, mert LUTHER reformációja révén megakadályozta, hogy Cesare BORGIA legyen a pápa, és ezzel megmentette az Egyházat.

— És átkot mond a keresztény ember pszichéjére, hosszú és többféle, egymást kizáró szemszögekből szóló átkot, néha egészen megdöbbentő módon gyalázkodva. Azonban különös módon valami még ebből a szitokáradatból is előragyog: a szemrehányás az *Imitatio Christi*, a Krisztus-követés elmulasztása miatt.

Ez a gondolatmenet egészében véve irreleváns, és a részleteiben is az. Éppen ezért tartozhat Nietzsche legkevésbé idézett művei közé. Aki a buddhizmus és a kereszténység viszonyáról akar tudni — erről itt elég sok szó esik — az olvassa inkább René GUÉNONT vagy Hamvas Bélát. Akit a próféták kora érdekel, inkább Martin BUBERHEZ forduljon. A páli teológiát illetően Karl BARTH összehasonlíthatatlanul mélyebb, a római birodalom bukását Guliemo FERRERO örökíti meg mértékadóan és így tovább. Mindez ráadásul nem is ártalmatlan. A tudományossá hiposztazálódó felületesség

éppen ezeken a nyomokon produkált Houston STEWART CHAMBERLAIN- és Alfred Rosenberg-féle áltörténelmi mitológémákat — minden létező világok lerombolása céljából.

De ha nem ilyesmikről akarunk tudni, hanem a saját korunkról, akkor e könyvet mégis elővehetjük. Nietzsche itt már nem tanít, hanem tükröz — egyebek között a valláspótlékká növekedett „egzakt tudománynak" azt a felbomlását, ami ha az első körben a *„Mythus des zwanzigsten Jahrhunderts„*-szerű riasztó eredményeket hozta is, de mégiscsak elvezetett a „tudományvallás" bukásához. Lehet, hogy szubjektívek és műveletlenek vagyunk — de legalább nem bilincselnek meg minket többé úgymond tudományos kényszerképzetekkel...

A Negyedik Világban körülbelül ennyiben foglalhatnánk össze, azzal, hogy elfogult és jelentéktelen műről van szó. De ha nem elégszünk meg ennyivel, tovább kell lépnünk az *erők* felé, melyek megalkották. Az *Antichrist* 1888 őszén, utolsó előtti műveként készült. Jól láthatóan hanyatlás, nemcsak a *Zarathustrá*hoz, a csúcshoz képest, hanem a *Jenseist* vagy a *Fröhliche Wissenschaft* szikrázó aforizmagyűjteményeihez képest is. Az utolsó mű, az *Ecce Homo* című szellemi önéletrajz pedig már nyilvánvalóan zavarodott. Ilyen fejezetcímek vannak: miért vagyok ilyen okos, miért írok ilyen jó könyveket stb., amely ítéleteket még a leghiúbb szerző is az olvasóira bízza. Ráadásul olyasféle magyarázatokkal szolgál, hogy „azért, mert sárgarépán élek". Emellett megrendítően prófétikus részei is vannak, mint például a bevezetőnkben idézettek.

1889. január 3-án Nietzsche a világ számára láthatóan is megőrül. A nyílt utcán sírva a nyakába borul egy ostorozott konflislónak. (Ez a kaland is Dosztojevszkij-utánérzés, a jelenet szerepel a *Bűn és bűnhődés*ben. Magát a „részvétet" pedig Nietzsche a legfőbb bűnnek tartotta, verses aforizmát is írt ellene.)

Tébolyult leveleket ír, szerelmet vall az akkor 52 éves Cosima WAGNERNEK, hajdani professzorának, BRUCKHARDTNAK azt írja: „szívesebben lennék Bázelben professzor, mint Turinban Isten". Barátjának, OVERBECKNEK írt levelét pedig így szignálja: *Dionysos der Gekreuzigte.*

Nem nehéz mindebben fölfedezni egy problematikus élet hátrahagyott sebeit. Nietzsche súlyos beteg is ifjúkora óta, iszonyú sokat szenved — az életműve bizonyos értelemben ennek is a kivetítődése, akár HÖLDERLIN vagy VAN GOGH esetében. (Ami nem azt jelenti, hogy minden beteg vagy őrült egyúttal zseni is lenne, ahogyan egy időben LOMBROSO nyomán oly sokan hitték, hanem azt, hogy a világ több szintű, és ezeknek az olykori egybeesése kedvező a megismerés számára.)

Nietzsche azonkívül kiskorában elveszítette apját, aki evangélikus lelkész volt. Ez a fajta *Verlust der Mitte* — központvesztés — önmagában is alkalmas arra, hogy egy infernális világ

kristályosodási pontja legyen. (Olyan iszonyú tanúi vannak e jelenségnek, mint Sylvia PLATH *Daddy* című verse, vagy JÓZSEF Attila *Kései siratója*.) A kialakuló lélek elveszti támasztékát, a helyzete a világban relatívvá válik — és a felnőtt, aki e világban már nem talál támasztékot, visszatér végül lelkének ősveszteségéhez. Igen sajátos a sorozatos kapcsolatteremtési képtelensége is, mindenekelőtt a Lou ANDREAS-SALOMÉHOZ való viszonya, akit kétségkívül feleségül szeretett volna venni, de ebből a kalandból nemigen maradt több, mint lelkének kiszolgáltatottsági érzése.

Mégse igazán érdemes Nietzschét lélektanilag elemezni, és főképpen óvakodni kell attól, hogy a gondolatainak valamiféle „pszichológiai ekvivalenst" keresgéljünk. (Thomas MANN például szívesen próbálkozott volna ezzel, de jó érzékkel végül is visszariadt tőle. (Elemezni ugyanis csak valami „zártat" lehet, valami olyat, aminek az elemei összerakhatók, s a kapcsolatukra belső magyarázat adható. Itt azonban jóval többről van szó, mint egyetlen embernek esetlegességekből összeálló szenvedése.

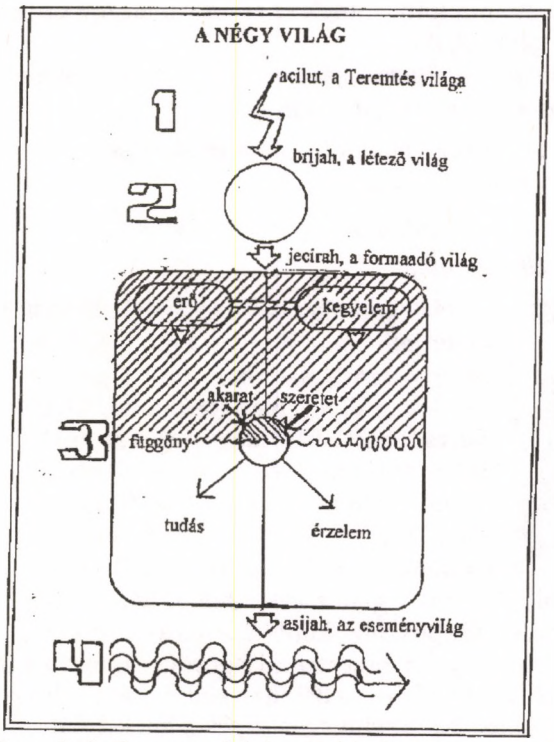

IX. Az ember „belsőleg megfelel a Kabbala Harmadik Világának. Ezt a „formaadó" világot a centrumában egy függöny osztja ketté, Paraklétosz fátyla, ami a Templom függönyének megfelelője az ember belsejében.

A fátyol előtt van az értelem és az érzelem.

A fátyol mögött az akarat és a szeretet.

A centrum az, ami az egyensúlyt — minden létezés feltételét — biztosítja. *Amihez képest* tesz valamit az ember, végső soron bármilyen helyzetben. A tett ugyanis alkalmazkodás a körülményekhez az egyensúly megőrzése céljából. Ez annyival több az életben maradási ösztönnél, amennyivel az ember bonyolultabb lény az állatnál. A centrum ezért mindig *egy*. Széthasadása, ami nem tévesztendő össze az alkalmazkodás által netán fölvetett dichotómiákkal, csak olyan módon lehetséges, hogyha valami vis *maior* eltakarja az egyik felet a másiktól. Így ez a legsötétebb öntudatlanság (Dr. Jekyll és Mr. Hyde története) — de mivel a lény egysége (a *karma*) persze azért megmarad, valami mélységes szorongást előidéző átvilágítatlanság jő létre benne. Egyik centrum se valóságos — így mindkettőnek a tettei inadekvátak és a valódi középpont egy „fekete lyuk", a tettek pedig nem egyensúlyt, hanem pusztulást eredményeznek.

X. A fátyol mögött, emberi dimenzió szerint, az akarat és a szeretet áll, emberen kívüli dimenzió szerint pedig az erő és a kegyelem. A Tettek itt dőlnek el aszerint, ahogy ezek a lény centrumát befolyásolják.

Nietzsche filozófiájának a négy kulcsfogalma ebben a kapcsolatrendszerben érthető meg:

— *Wille zur Macht* (A Hatalom akarása)

— *Mitleid* (részvét)

— *Ewige Wiederkunft* (örök visszatérés)

— *Übermensch*

A „Hatalom akarása" mesterétől, SCHOPENHAUERTŐL vezethető le. Az a fajta, Keletről származó szolipszizmus azonban, ami a *„die Welt als Wille und Vorstellung"* alapgondolata, Nietzschénél félelmetes többletsúlyt kap, mert a személyes (az akarat) és a személytelen (az erő) összekapcsolódnak benne. Schopenhauer hőse álmodik a világról — Nietzschéé *nekivág* ... Ezt azonban csak egy személytelenedés árán teheti meg. „Dionysos" fogalmával három generáció tévesztette meg önmagát, szellemtörténeti hiposztázisként kezelve az „Apolló–Dionysos" ellentétpárt, úgy vélvén, hogy mind a görögség, mind a „mi korunk" megérthető belőle. Hamvas Bélának kellett jönnie, hogy átvilágítsa e képletet, mint Nietzsche személyes projekcióját és a görögség esetében. („Ha Dionysos lélek-isten, a természet és szellem házasságában elnyomott lélek, aki ezt belülről és állandóan fenyegeti, akkor holtbiztos, hogy nem ókori, hanem modern. A görögök számára másodrendű, és nem is egészen értett isten volt, és Nietzsche ezt a nevet a mai lét magjába tette."[3]) Dionysos ti.,

mint *személy*, nem létezik, nem egyéb, mint a rajta átáramló erők összessége. Ekképpen válik egyébiránt a vége felé mindinkább Nietzsche alteregójává annyira, hogy az *Ecce Homo*ban a régibb Énjeit — Wagner, Zarathustra stb. — is „Dionysos"-nak titulálja.

A „Hatalom akarása" csak azon az áron valósíthatók meg, hogy minden személyes cél kiürül belőle. *Öncéllá* változik — egyébiránt éppen úgy, ahogy a nácizmus vagy a bolsevizmus hivatkozik a „hatalom megragadására". Visszatérünk erre, egyelőre annyit, hogy Nietzsche tévesen tekinti ezt „teremtő erőnek", a tévedése pedig onnan ered, hogy valójában nem is ismerte, csupán az ellenkezőjét.

Az örök visszatérés asztrológiai eredetű gondolat, az ókori népek, köztük a görögök is a „világévre", a csillagvilág nagytávú periódusaira vezetik vissza. Fölmerül itt a *déjà vu*, „ezt már átéltem" pszichológiai élménye is BERGSON nyomában, valamint a kombinatorika matematikai elmélete, amely szerint a végtelen időben a véges számú dolgoknak szükségképpen ismétlődniük *kell*. Rejtélynek tűnik, Nietzsche miért találta ezt a gondolatot a maga legeredetibben zseniális megérzésének. Ha másutt nem is, saját ókor-stúdiumaiban sokszor találkozhatott vele. Annyi bizonyos, hogy az indoklását elhibázta. Kartéziánus szellemű kombinatorikus érvei nemcsak logikailag tévesek, hanem a dolgok jelentőségére se világítanak rá.

BORGES, káprázta tó érveléssel a „kozmikus körforgás" értelmezéséből a reinkarnáció felfogásába lép át. Nem az a lényeg, hogy „ugyanaz", hanem, hogy „majdnem ugyanaz" történik. Valójában tán csak egyetlen történet van, ami szövegkönyv-adaptáció módjára ismétlődik.[4] A felvetés izgalmas, de Nietzsche nem erre tart. TATÁR György[5] kimutatja, hogy itt az örök visszatérés a szubjektum önmeghatározó képességét jelenti, ezért ragadta annyira magával Nietzschét. Örökléttévé — a belső világ örökkévalóságává — a „most" válik. És éppen ezért nincsen olyan „külső", amihez igazodnunk kellene. A világ nem „folyik", dolgok nem keletkeznek egymásból, hanem minden „van", a szubjektumnak az időn kívül álló örökkévalóságában. (Akár KIERKEGAARD *Augenblick*jében). Ebből történik a „teremtés":

> „Hogyha oly csendes eget feszítettem önmagam fölé, és a saját szárnyaimmal repültem a saját egembe... hogyne lángolnék a gyűrűk fenséges gyűrűjéért — a Visszatérés gyűrűjéért?... Mert téged szeretlek, Örökkévalóság!"[6]

Borges kimutatta, hogy a végtelen ismétlődés szinonimája a végtelen állandóságnak. Van is ebben valami, hiszen a Negyedik Világ, az időfolyam, csak a tükör és káprázat, a Második Világ pedig mindent tartalmaz. Válasz kell azonban arra, hogy a szubjektum miképpen teremt hatalmi akaratával. Válasz kell arra is,

hogy ez miképpen kapcsolódik más szubjektumokhoz — hacsak el nem fogadjuk további felvetések nélkül Karl Barth tézisét a „személy nélküli humanizmusról", ami Nietzschében elérve a maga rejtett, de logikus végpontját, egyúttal meg is szünteti önmagát.[7] Úr lett-e tehát mindenek fölött? Vagy mégis van oly erő, ami ő fölötte áll?

„A fényhazád a végtelen,
Részvét számodra bűn legyen!
Körül csak tisztaság vegyen."[8]

A részvét csak fokozatosan jut Nietzschénél kulcsszerepbe, mégpedig föltehetően Dosztojevszkij hatása alatt. Pontosabban, e hatás lehetett, ami aktivizálta gyerekkorának elfojtott élményvilágát. Azonban negatív élményekként, a vesztesnek és az alulmaradottnak a szinonímájaképpen. De ez több mint pszichológia. A személyes — a szeretet — és a személytelen — a kegyelem — itt is összefonódnak. Az a világ, amelyben az együttérzésről és a szeretetről ez az állítás érvényes, démozinált világ — és ez nem egyetlen ember belső élményeitől függ. Ilyen-e tehát a világ?

A *Kabbala* azt tanítja, hogy a centrum egyensúlyát az Erő és a Kegyelem egyensúlya biztosítja, ami *nem* személyes (pszichológiai) adottság, hanem a lélek és a sors fölötti erő.

Két dolog válik itt nyilvánvalóvá.

Az egyik az, hogy a „Hatalom akarása", ha a centrumot megszállja, akor pusztító erővé válik, mint hamis centrum. Hiszen nem igazi centrum, hanem egy transzfinit folyamat fenntartása. Lehet persze ettől mámort érezni — sőt nyilvánvalóan ez az a máz, ami a lelket lépre csalja.

"Fény lesz, amit megragadok,
Hamu, amit oda hagyok.
Láng vagyok én, az bizony!"[9]

A másik dolog az, hogy a lélek nem bír maradéktalanul azonosulni hamissá vált centrumával. Így a „hatalom akarását" lehet ugyan hiposztazálni — de ha a konkrétumra kerül sor, akkor Nietzsche *mindig* fellázad ellene. Például — paradox módon — a zsidókat, Pál apostolt, az egyházatyákat, vagy kora gyakorló kereszténeyit éppen *abban* marasztalja el, hogy kompromisszumot kötöttek az eszmény ellenében a valósággal, a megmaradással — de miféle „hatalomakaró" az, akitől ilyen kifogásra futja?

"Körül csak tisztaság vegyen."

De hát éppen ez az, amire *per definitonem* nem képes Cesare Borgia, vagy a — végül is Nietzsche nyakába varrt — *„blonde Bestie"* inkarnációja.

XIV. Nietzsche Énje — hogy szuvereniátásának érzését megőrizhesse — itt az elfojtáshoz folyamodik.

1887-ben bizonyosan olvasta Dosztojevszkijt, sőt a *Zarathustra* bizonyos részeiből, például a „sápadt gonosztevőből" joggal feltehető, hogy már akkor is ismerte. Az *Antichrist* egyik helyén az *Evangélium*ról azt mondja, hogy olyan, mint egy orosz regény — amiben persze van is igazság, csakhogy *fordítva*. Az a lélek-kép azonban, amit Dosztojevszkij kibont, nem kezdettől való. A világteremtés folyamatos. A lélek csak Krisztus óta ilyen. Dosztojevszkijben Nietzsche oly gyorsan felfedezhette a saját lelkében lappangó „ősképet", hogy a közvetítőről könnyű volt elfeledkeznie. A reflektálatlanság teszi azután lehetővé, hogy személyében azonosuljon az olvasmány-élményével: esete a konflislóval, mint mondtuk, a *Bűn és bűnhődés* egyik epizódja...

Így, midőn már elfelejti, honnan szerezte, de amit szerzett, még őrzi, akkor bensőleg joggal érezheti magát *creator mundi*nak.

Ez a *költő* attitűdje — a *Zarathustra* nyaktörő titka, ami valóban hírt ad a Valóságos világról — eszközként használva szellemi kalandjának élményeit. És ami az *Antichrist* immár Erők által elragadott szerzőjének nem sikerült.

A legismertebb és legvitatottabb fogalma az *Übermensch*. Ezzel éltek vissza a legcsúnyábban is. A félremagyarázás alapja Nietzsche kacérkodása a darwinizmussal. Ebből magyarázható egy olyan Evolúció, ami végül is túl fog vezetni az emberen valamiféle „blonde Besteie" irányába. (HIMMLER majd ezt az eszmét még biológiai „fajnemesítésre" is megpróbálja fölhasználni. Látni fogjuk e csúsztatás lényegét.)

Maga az *Übermensch* kivételesen nem Nietzsche alteregója, ennek megfelelően utóbb el is ejti, nem szerepel másutt, csupán a *Zarathustrá*ban. Tiszta és egyértelmű fogalom, az „isten halálából" következik, és igazából a Megváltás alakzata. A Zarathustra beszél a *„letzter Menschről"*, az utolsó ember hátborzongató — és mi már tudjuk, mennyire találó — látomásáról. A „halott Isten" nem egyéb, mint az utolsó ember Istene, *Endpunkt*.

Az *Übermensch* azonban nem „következik" ebből, az *Übermensch* olyasmi, hogy „és ekkor valami történni fog". Ennek megfelelően tartalma *nincsen*. Ha volna, akkor bele kellene simulnia az elveszett világba, és a *fölötte* állása azzal el is tűnne.

Hogy lehet azonban arról beszélni, ami *nincs*? És főleg Nietzsche, a „túlvilágiasság" nagy elutasítója, hogy tehet ilyet?

A kérdés nyilvánvaló, de Nietzsche mégsem tette fel. Más történt.

> **XVI.** "Ich wollte das, was isch muss:
> damit zwang ich mir jedes „Muss"...
> Seitdem gibt es für mich kein „Muss"..."[10]

(Azt akartam, amit kell,
kényszerítve azt mi „kell"...
S számomra már nincsen „kell"...)

Tekinthetnők ezt egyszerű Hegel-parafrázisnak, de ennél többről van szó. A „kényszer" itt nem az egzisztencia kényszere, hanem a gondolaté. Akin dionysosi erők folynak át, az többé nem gondolkodik (reflektál) szabadon. De honnan jöttek ezek az erők, amelyeket nem Nietzsche irányít, hanem őt magukkal ragadják?

Nietzsche először is tudósít arról, ami *van*, de még nem *látszik*. *Az Antichrist* egyik helyén azt írja, ha Jézus ma élne, akkor Szibériába száműznék. Nekünk ez evidencia, vagy legföljebb még ennél is rosszabb sorsot képzelnénk a számára — de amikor leírták ezt, talán botrányos megjegyzésnek számított. S mi már alig értjük azt, hogy miért.

A „keresztény Európa" csöppet se volt keresztény, erről szól a megjegyzés, és ezt látjuk ma világosan. Másrészt mindannak, ami meghatározta, mégis volt valami köze a kereszténységhez, mégha annak korrupciójaképpen is:

— a modern vallás-ellenesség;

— az imperializmus;

— a szocializmus.

A *Wille zur Macht*-hoz mind a három alapvető módon kapcsolódik, „Entrópia-tünetek" ezek, azaz az elaggásé és széthullásé, ezt jelenti az „Isten halála" metafora is. Az ilyen helyzet védekező magatartás- és gondolkodásformákat vált ki, ami könnyen megy át agresszióba. És ez hiteles világmegélés, hiszen a világot valóságosan is harcmezővé változtatja. (A *Kabbala* „világ" alatt szűkebb értelemben a két alsó világot érti, azt, ami ki lehet téve változásnak és romlásnak.) Az alsó világ azonban nem más, mint következmény. Ha megérteni akarjuk, egy fokkal feljebb kell mennünk — az, hogy e világ milyen *lesz*, valahol már eldőlt.

A modern vallásellenességnek két, egymásnak ellentmondani látszó hivatkozása van. Ám mindkettő különös módon ugyanott gyökerezik: a francia abszolutizmusban (Hamvas Béla nem oktalanul jellemzi RICHELIEU bíborost a Sátán inkarnációjaképpen.)[11]

— a klerikalizmus, ami a maga lelkek fölötti hatalmával az abszolút világi hatalom szekértolója;

— a felvilágosult ateizmus, ami nem egyéb, mint az abszolút uralkodó spirituális igénye a totalitarizmusra. (Ennek a gyümölcsei majd igazából a 20. században érnek be.) A Nagy Felvilágosítók mind uralkodók kegyencei: HOLBACH báró XV. LAJOSÉ, DIDEROT II. KATALINÉ, VOLTAIRE II. FRIGYESÉ.

Nem is szólva LAMETTRIERŐL, aki a lényeget a legvilágosabban, napjainkig terjedő érvénnyel megfogalmazta: „az ember — gép". (Itt van a nagy különbség a klasszikus utópiák és a modern falanszter között. Az, hogy az utóbbit — a mérhetetlenül abszurdabbat és könyörtelenebbet — ténylegesen el is lehetett kezdeni, mutatja az egyetemes korrupció fokát.)

A múlt század végére a világ mindenesetre erőteljesen szekularizálódott. A „harcos ateizmus" érdektelenné válik, többnyire lomtárba is kerül. Politika, társadalom, gazdaság, tudomány, művészet, mind megy a maga evilági útján. Sőt még a teológia is. SCHLEIERMACHERNÉL, a századelőn még misztikus érzés a vallás, RITSCHLNÉL, a századvégen a morál történelmi fundamentuma csupán. Ha valami baj van is a világgal, annak e túlhaladott vallás aligha lehet az oka — véli a józan *Aufklärung*. (Más kérdés, hogy senki se tudja, mi a baj, noha egyre nyilvánvalóbb, hogy baj van. ZOLA *Három város*a fotó egy üres színpad aggasztó kulisszáiról.)

Itt jő Nietzsche és páratlan szójátékkal azt mondja: *Antichrist*, aminek két jelentése van:

— keresztény-ellenes;

— Az Apokalipszis által leírt szörnyeteg, a hamis megváltó, a Nagy Félrevezető.

(és van egy harmadik jelentése is, oda érkezünk majd elmélkedésünk végén.)

Aligha képzelhető még akár a szarkasztikusan egyházellenes Voltaire-ről is, hogy ilyen félelmetes bélyeget merjen ütni magára. Nem kizárt azonban, hogy Nietzschénél se önirónia a cím, hanem azon mozzanatok egyike, amelyekben az Énje reflektálni tud a gondolatát megszabó Erőkre. Nietzsche — mondja a századvég — komolyabban veszi a dolgot a kelleténél. Nem csupán érvel, hanem fenyegetőzik is. S méghozzá hogyan!

> „A legbűnösebb emberfajta a pap: ő tanítja a természetellenességet. A pappal szemben nincsenek ész-okok — csak a börtön."[12]

(Megjegyzendő, hogy senkivel szemben sincsenek ész-okok, az csak a modern racionalizmus nagy félreértése volt.)

De már nem marad sokáig szokatlan e hangnem. „Az egyház megérett a bukásra."[13] „A papok maguk fogják megásni a sírjukat. Kiirtom a kereszténységet Németországból!"[14] S nem maradt az ilyesmi pusztába kiáltott szó: a nácik négyezernél több papot gyilkoltak meg, az aufkläristák baloldali fattyúgyermekei, a bolsevikok pedig még többet, csak nem számoltak olyan pontosan. (Enver HODZSA országában halál járt a vallásgyakorlásért — de 1950-ben nálunk is *akasztottak* emiatt.)

A harc az ember gondolkodásának és lelkiismeretének a szabadságáért azonos az ember gondolkodásának, lelkiismeretének, testének és lelkének a rabszolgasága ellen folyó harccal.

Ki őrült itt meg? Nietzsche?

"Feltéve, hogy egy államférfi a népét abba a helyzetbe hozná, hogy azontúl „nagy politikát" kelljen folytatnia... úgy, hogy egy új, kétes középszerűség kedvéért régi és biztos erényeit kellene feláldoznia..., feltéve, hogy egy ilyen államférfi felbiztatja népe elszunnyadt szenvedélyeit, sóvárgásait, eddigi félénkségét és félreálló kedvét szégyenfolttá, titkolt védtelenségét bűnné teszi, lelkiismeretét megfordítja, szellemét beszűkíti... egy államférfi, kiért népének az egész jövőben, ha van jövője, vezekelnie kellene, egy ilyen államférfi lehet-e nagy?"[15]

Az az államférfi, akit eme megdöbbentő prófécia tetemre hív, nem más, mint maga BISMARCK , a Vaskancellár és a későbbi csatahajó. És láthatunk itt egy gondolkodásmódot, amit — ki tudja miért — realitásnak szoktak mondani. (A realizmus legföldhöz ragadottabb kritériumainak sem tesz pedig eleget. A modern imperialista gyarmatosításban az a legkülönösebb, hogy — noha a kedvéért évszázados fegyverkezési verseny folyt, számtalan helyi csetepatét, tucatnyi nagy lokális háborút és két világháborút is megvívtak — a pénzügyi mérlege, néhány kivételtől eltekintve, deficites, azaz többe került a leves, mint a hús. Ettől süllyedtek le a nagy gyarmatosító országok, Nagy-Britannia, Franciaország, Portugália, és kerültek fölénybe a gyarmatot nagyrészt nélkülözők, Egyesült Államok, Japán, Németország).

Ne higgyük el a gazdaságpolitikai elméletek álmagyarázatait a világ hatalmi felosztásának „gazdasági okairól". A valóságos okok ellenben olyannyira abszurdak, hogy tudós le se meri írni — ilyesféle kérdések (II. VILMOS császárt szabadon idézve), hogy „kire süt jobban a nap"?

Valami kisebbrendűségi érzés ez, amiben egybeesik Vilmos nyomorék fél keze a népének valaminő fogyatékosságával, amit kompenzálni kívánna. De miféle fogyatékosság ez? A németség szellemi teljesítményei felől nézve teljesen érthetetlen, a gazdasági teljesítmények felől szintúgy. De érthetővé válik a politikai kiszolgáltatottság felől. Ez a nép sohasem érezte magát a sorsa urának, és ráadásul nem is külső erőszak rakta rá a láncokat. A helyzete ettől irracionális. Önmagát kellene legyőznie — ámde önmagában *erényeket* talál, lajstromba vehető „jó keresztény" erényeket is, a Vándor végtelen-szomját is.[16]

A „realizmus" egyetlen nép lelkében sem végzet nagyobb pusztítást. A Végtelen-szomjúságból, hogyha a ki nem egyensúlyozott erővel párosul, végtelen hatalomvágy lesz. A „nagy politika" innentől fogva kényszer, ezt Nietzsche igen pontosan látja — kihívja ugyanis önmagával szemben az ellenerőket. Az a helyzet, ami szócsöveként használja Nietzschét, mint láttuk, ezt mondja az *Ecce Homó*ban: „Csak éntőlem fogva van a Földön Nagy Politika". Ámde ez a helyzet dichotóm, s az *Antichrist* a következőképpen számol be erről.

> „Egy fiatal fejedelem pompás a csapatainak az élén, mint az ő népe önzésének és dölyfének a kifejezője — ámde hogy minden szégyenkezés *nélkül* kereszténynek nevezze magát! Kit tagad hát a kereszténység? mit értsünk az alatt, hogy „világ"? Azt, hogy az ember katona, hogy bíró, hogy hazafi; hogy védi önmagát" hogy ad becsületére; hogy a saját érdekét nézi; hogy *büszke*... Minden pillanat tevékenysége, minden ösztön, minden tettre ösztönző értékmegállapítás ma antikeresztény. A hamisságnak micsoda torzszülöttje kell legyen a modern ember, hogy mindezek dacára *nem szégyelli* magát kereszténynek nevezni!" (38. §)

Haj, haj... Ez a fiatal fejedelem nem más, mint az akkori német trónörökös, a későbbi II. Vilmos császár, a 20. század meghatározó kulcsfigurája. Nietzsche hajszálpontosan látott a jövőbe: ez a „pompás fiatal fejedelem a csapatainak az élén" csinálta a Világháborút, a fentebb felsorolt okokból kifolyólag. És ezen keresztül mindazt a továbbit, ami a lezúduló lavinából szükségképpen következett. És aminek a végére még távolról sem értünk. Értsünk meg itt valamit. A császár nem volt gonosz ember. A segítésnek különleges ambíciója fűtötte, igazi szociális érzéke volt és ténylegesen sokat is tett a nyomor felszámolásáért. Teljesen szavatartó, megbízható ember volt, és — a közönséges szóhasználat szerint — „jó keresztény", aktív vallásgyakorló, a Német Evangélikus Egyház fővédnöke. A baj azonban éppen ebben van: ebből eredt az a *belső meggyőződés* a saját igazáról, s az erőszakos érvényesítés jogosságáról, ami oly hamar veszélyessé és gyűlöletessé tett őt Európa nagy része előtt. Az a fajta volt, akit JÓKAI Mór „átkozott jó embernek" nevezne.

További súlyos bajok származtak aztán abból a hazugság-özönből, amit erre a kétségkívül kellemetlen emberre szórt az antantpropaganda a háború alatt — mivel az igazságtalanságoknak ebből a traumájából nőtt ki az igazság legradikálisabb tagadása: a nácizmus... Ám a hazugságokra gyakorlatias szükség volt — ez a politikai kényszerhelyzet lényege — mivel ekkora szörnyű anyagi és véráldozatra csak maga a Sátán elleni küzdelemben lehet rávenni a civil társadalmak tízmillióit. (Az egész eddigi történelemben nem akad irracionálisabb esemény, mint az első világháború).

Mindeme hazugság-özön azonban — igaza van Nietzschének — eltörpül amellett, hogy a császár — és a nép, amely magát őbenne megtestesítve szemlélte — „jó kereszténynek" vélte saját-magát. Itt is feltehető az a kérdés, hogy ki az őrült: Nietzsche-e vagy pedig az a nép, amelyről a belőle szóló hang azt írja: „az ő bűnük lesz, ha nem szabadulunk meg a kereszténységtől". (Zavaros helyzet ez, elemezni nem kívánom, de azért annyit mégis megjegyeznék: HITLER iparkodni fog majdan ezt a prejudikált bűnt tehetségéhez mérten elkerülni...)

Korunk platonistája itt azt kérdezi méltatlankodva: miért beszélünk világháborúról, Vilmos császárról, sőt nála is sokkal rosszabbakról — Nietzschénél olyannyira jelentéktelenebb emberekről? De aki ilyet kérdez, az engedelmes fia ama világnak, melyet a lezúduló lavina törvényei határoznak meg. Elmélkedése pedig, kizárva a „gondolkodásra nem méltó" tárgyat, a valóság elé húzott függöny szerepét tölti be. Az életét, azt persze a Hatalom követelményeihez való maximális alkalmazkodás teszi ki, a filozofálásnak ehhez „semmi köze". A Tipikus megjelenése ez a Zarathustra utolsó emberének:

> „Apróvá zsugorodik majd a Föld, ugrál rajta az utolsó ember, ki mindent apróvá zsugorít. Kiirthatatlan faj ez, akár a földi bolháé (...) Okosak ők, tudnak is mindent: de az egészséget tiszteletben tartják."[17]

Ha eme kérdés a Szellem Csúcsairól föltéve bűzlik is, maga a helyzet azért hiteles. Nietzsche gondolkodói maximája, az *„intellektuele Redlichkeit"* éppen erről szól: a gondolat, ha a valóság elkendőzésére szolgál, már nem gondolat. Azzal meg, hogy a gondolat jelentése és a gondolkodó valósága ketté válik, az út szabaddá válik a külső erők előtt: a szellemben is, az életben is. „A filozófusok, igazságkeresésük álcájában csupán az életüket kívánják igazolni" — mondja Nietzsche.[18]

Innen érthető meg egyébiránt a Gonosz eredetéről szóló tanítás is, legyen bár ortodox, kabbalista vagy kantiánus[19]. A Gonosz nem a teremtett világ *valóságának* a része, hanem a valóság elhamisodásáé, egy belé hatoló *idegen erő* hatalmáé.

A Dionysos által megszállt Nietzsche gondolatvilága is" alávetett" — látjuk majd végül ennek mélységeit — de ez merőben különbözik az Utolsó Ember alávetettségétől. Mert a személyes élete a romlástól mentes marad — nem kerül elhamisodásra.

> „Körül csak tisztaság vegyen."

Ezt a parancsot mindvégig betartotta, nagy árat fizetett is érte, ki kellett magát transzformálnia a világból. Nem maradhatott „Bázelben professzor"...

> „Fény lesz, amit megragadok,
> Hamu, amit oda hagyok.
> Láng vagyok én, az bizony!"

A szellem tulajdonképpen nem is a világmegtagadók fajtájába tartozik, csak éppen kezdeni nem tud mit azzal, amit megragadott. Nevezhetnénk talán ezt *„Wille zur Macht"*-betegségnek. Nem mintha személyében lett volna hatalomvágyó, hanem a tanítása tanúskodik arról a világról, amelyben egyedül elismert realitása a hatalomnak van. Nietzsche egyre kevésbé próbál a nyelven ker-

esztül distanciálódni e világtól — azaz elhazudni magát — és végezetül rálép az azonosulás katasztrófa-útjára — bár egy hallatlanul fontos *reservatio mentalis*sal, amelyért feláldozza önmagát.

A Hatalom a maga abszolút formájában nem egyéb, mint minden pillanatban megújuló világteremtés. Amennyiben ugyanis nem az, annyiban a „mostani" döntés az „előző" által befolyásolt, tehát már nem abszolút. A dolgot, mint láttuk, logikusan végig lehet gondolni, így lesz azonos az Örökkévaló a pillanattal.

Az örökkévalóság a Második Világ attribútuma. Annyiban „pillanat", amennyiben múlhatatlan is: egyetlen ponton érintkezik csupán a Teremtett Harmadik Világgal. De az idő ilyen tagadásának nagy ára van: a világ szétesése különálló dolgok halmazára. Az a „pillanat", amelyben jelen van minden, lehet az organizmus centruma, és ebben az esetben éppenséggel ő az a szabályozó erő, ami az organizmus időbe merülő létezésének az egyensúlyát fönntartja.

De ha *nem* az organizmus centruma — és a ki nem egyensúlyozott erő nem valóságos centrum — akkor annak tagadása és lerombolása. A folyamat megszakad, és a Teremtett Világ szétesik egymással össze nem függő dolgok *káoszává*.

Elég sokat időztünk a Harmadik Világban, végül is egy helyben járva. A formaadó Világ ugyanis jellemzően tükör-szerkezetű, azaz önmagát a végtelenségig képes mutatni. Ha az *Antichrist* ebben kimerülne, akkor még mindig eléggé érdektelen volna — de Nietzsche egy ponton meg tud szabadulni a Hatalom démonától, és mintegy kulcslyukon keresztül, bepillanthatunk vele a Befogadó Világ öröklétébe — a „krisztusi pszichológián" keresztül. (Jellemző a Nietzschét uraló erők természetére, hogy ez a fejezet a 33-ik a könyvben — annyi, mint Krisztus életkora volt a kereszthalálakor. Nietzsche erre a tényre nem reflektál, az összefüggés nyilvánvalóan öntudatlan.)

> „Az Evangélium pszichológiájának az egészéből — írja a 33. fejezetben Nietzsche — hiányzik a bűn és a büntetés fogalma, éppen úgy a jutalom fogalma is. A „bűn" és mindenféle Isten és ember közötti distanciaviszony megszűnt: éppen ez ama „örömhír"...

Az evangéliumi gyakorlat: (...) a keresztény abban különbözik, hogy másképpen cselekszik. Hogy azzal, aki vele szemben gonosz, sem szavában, sem szívében nem szegül szembe. Hogy nem tesz különbséget idegen és honfitárs, zsidó és nem-zsidó közt. hogy nem gyullad haragra senki ellen, hogy nem ócsárol senkit. Hogy bíróságon nem látni soha, hogy nem is fordul hozzájuk. („Nem esküszik.") Hogy semmi körülmények közt nem válik el asszonyától, mégha az hűtlen is...

A Megváltó élete nem volt egyéb, folytatódik Nietzsche gondolatmenete, mint ennek a gyakorlása; a halála sem volt egyéb. Semmiféle rítust, semmiféle formulát nem tartott szükségesnek az

Istennel való kapcsolathoz — még az imát sem. Az egész zsidó bűnbánat- és kiengesztelés-tannal leszámolt (...) egyedül az evangéliumi gyakorlat vezet Istenhez, éppen *ez* az Isten (...).

> „Annak a mélységes ösztöne, hogyan éljünk ahhoz, hogy magunkat a „mennyekben" érezzük, hogy „örökkévalónak" érezzük, mialatt bármi más viszonyok között az ember egyáltalán *nem* érzi magát a „mennyekben": egyedül ez a megváltás pszichológiai valósága." (33. §)

Ez a tanúságtétel egy, a kereszténység szétzúzására íródott napiparancsban több mint különös. Nietzsche ezt maga se veszi észre: hiszen az itt leírtak a *Hegyi Beszéd*nek, sőt az olyannyira megátkozott Pál apostolnak a parafrázisai. Abból a könyvből valók tehát, amelyről egy másik helyen meg ezt mondja:

> „Az Újszövetségben hiába kerestem akár csak egyetlen rokonszenves vonást is: semmi sem volt benne, ami szabad, jóságos nyílt szívű, igaz lett volna." (46. §)

Első megközelítésben ez az ellentmondás az összeomlás felé tartó Nietzsche egyik tipikus figyelmetlensége, a Világteremtés önmegtévesztő élményének része. (Már nem tudja, hogy melyik gondolata honnan származik.) Második megközelítésben a dolog tipikus önellentmondás — ámde ennek az alapját *nem* az *Antichrist* vetette meg.

A nagy keresztény tanítómester, KEMPIS Tamás az alábbiakat mondja Krisztus követéséről:

> „De sokszor történik, hogy némelyek az Evangéliumnak gyakori hallásából kevés ájtatosságot és lelki gerjedezést éreznek, mert nincs Krisztus lelke bennük. Aki pedig teljesen és édesdeden akarja érteni a Krisztus igéjét, szükség, hogy egész életének folyását igyekezzék ahhoz szabni és alkalmaztatni."[20]

Ilyesmiből érthető meg, hogy jeles teológusok, mint FÜLEP Lajos[21] vagy Karl Barth, oly nagy figyelmet szentelnek ennek a nekibőszült keresztényellenes vádbeszédnek — ami egyébiránt közel áll a magát „jó kereszténynek" jellemző Kierkegaard-hoz is. A különbség annyi, hogy Kierkegaard distanciál, azaz *beszél* a kereszténynek nevezett élet ellentmondásáról. Nietzsche viszont abból a közegből beszél, amely ezt az ellentmondást nem ismeri: keresztény élet a világban nincsen, következésképpen teljességgel irreleváns, hazugság.

Persze akkor fennmarad a kérdés, hogy *micsoda* az itt leírt „krisztusi pszichológia"?

Az ellentmondást a *Kabbala* világszerkezete alapján érthetjük meg. A Második Világ, a befogadó az, amiből az események világa felépül, az érvényessége azonban természetszerűleg független a megvalósulástól. (A torony ledőlhet akkor is, hogyha a tervei tökéletesek.)

Amikor harmónia van, akkor az Események Világa felépíthető mindabból, amit a Befogadó Világból megtanulhatunk. Kempis Tamás és Nietzsche között annyi a különbség: Nietzsche már csupán *ábrázol és nem tanít*. Az út elveszett...

"Ember s állat fölött fejem,
Szólok — s ki sem beszél velem.

Magas vagyok. Ez a magány
Várakozik — de mire vár?

Mellettem felhők vára int,
S én várok — egy villámra itt." [22]

A Sils Maria-beli remete, „6000 lábbal az ember és az idő fölött", tehát tanítani nem akar már többé, mert az nem lehetséges. Az *Übermensch*-metafora ennek a szellemtörténeti fordulatnak a kifejezője. Éppen ezen a módon szakítja meg a Kultúra kommunikációját Arthur RIMBAUD, a testet öltött *Übermensch*. Innentől már *realizációra* van szükség[23] — mondhatnánk Fülep Lajossal, Hamvas Bélával, SZABÓ Lajossal — de hát mi másról szól maga Nietzsche is? A kérdés viszont az, hogy mi ennek az előfeltétele.

Az Első Világnak, a teremtésnek a megnyilatkozási formája a *villám*.

Az *Antichrist* szerzője szétnéz a világban, és úgy ítéli meg, hogy megváltás nem történhetett, tehát Megváltó sem volt.

A kereszténység Jézus kivégzését justizmordnak tekinti, Nietzsche viszont úgy véli, valóban bűnös volt, bűnös a nép templomának a lerombolásában. Másrészt viszont úgy tartja, hogy a „bűntelen feláldozása" nem is lehet megváltás, ellenkezőleg, valami követhetetlen igazságtalanság, ocsmányság. Mivelhogy megváltás csak az lehet, hogyha valaki *tényleg* magára veszi mások bűnét, tehát valóságosan is bűnössé válik. Hogy megváltásra szükség volna, az nem is kérdés. Mit tegyen tehát az, aki tudja, hogy a feladat: realizáció?

Magára kell vennie a bűnt.

A *summum peccatum*, Jézus szavai szerint az, hogyha valaki „a lélek ellen szül káromlást". Az *Antichrist* tehát kísérlet arra, hogy a legvégsőben provokálva, megszólalásra kényszerítse Istent.

„A süket Istenét!" fakad ki BABITS Mihály a világháború borzalmainak közepette — de ez minden őszinte indulat mellett is még csupán irodalom. De Nietzsche könyve nem irodalom, hanem sors — ahogyan írja is utolsó könyvében: *„Warum ich ein Schicksal bin?"*

Nem bírálja , hanem valóban megátkozza a kereszténységet, és ezt úgy is mondhatjuk, hogy magába veszi a Destrukciót, ami a világot valóságosan uralja, és nem kívánja valaminő szellemi trükkel nemlétezőnek tekinteni. Ez ama *„intellektuelle Redlichkeit"* is, amire mindig büszke volt.

A szuverenitása ezenközben kétségívül elveszett — ezt élte át oly módon, mint a feláldozását mindennek, mint a bűnöst méltán elérő új kereszthalált. Lehet egy ekkora áldozat eredmény nélkül való?

A legutolsó blaszfémiájának a címe: „törvény a kereszténység ellen" és a következőképpen van datálva:

> „Meghozatott az Üdvösség Napján, Az Első Év Első Napján (1888. szeptember 30-án a hamis időszámítás szerint.)"

Megírja még furcsa szellemi önéletrajzát, aminek azt a címet adja, mellyel a kereszthalálra szánt Jézust bemutatták a népnek: *Ecce Homo*.

A könyv ezzel a szóval fejeződik be: *„Dionysos gegen den Gekreuzigten."*

Az utolsó levelét pedig így írja alá: *„Dionysos de Gekreuzigte"* — azaz: elvégeztetett.

Az *Antichrist* szó harmadik értelme az, hogy a világ eljutott az utolsó emberéig, tehát Krisztusnak nem sikerült megváltania. Ez az én feladatomul maradt.

Aki elgondolkodik azon, hogy *mit* áldozott fel Nietzsche, annak aligha van kedve ironizálni ezen a megalománián. És ez az extrém sors talán azt a kérdést is feltéteti mindenkivel: hol van az a határ, amit meg kell húznunk a *mi saját* életünk, mint az egyedülvaló élet hordozója védelmében?

Nietzsche a következőket írta a „kereszténység elleni törvény"-ben:

> „A kereszténységet az emberiség egyetlen halhatatlan szégyenfoltjának nevezem. (...) Ezt az örök vádat fel akarom írni minden falra, ahol egyáltalán csak létezik fal, olyan betűkkel, hogy még a vakot is látóvá tegyék."

1968-ban a párizsi diáklázadás idején, valaki felírta egy falra a híres mondatot a Zarathustrából: *„Le Dieu est mort — Nietzsche."* Másnapra a következő felirat díszelgett alatta: *„ Nietzsche est mort — le Dieu."*

Nem kétséges, ez az *utóbbi* mondat élt Nietzsche szívében. Mert ha ez igaz, akkor szabadító áldozata a bűn magára vételével sikeres volt, és végrehajtotta az Első Világnak, a Teremtésnek a művét. De kinézek az ablakon, a mindinkább elfeketedő világba, és attól tartok, hogy nem így van.

Santih.

Isten békessége, amely minden értelmet felülhalad, erősítse meg szívünket és gondolatainkat a Krisztus Jézusban.

Miklóssy Endre

Jegyzet

(1) Nietzsche: *Ecce Homo — Warum ich ein Schicksal bin*

(2) Nietzsche: *Ecce Homo — Warum ich ein Schicksal bin*

(3) Hamvas Béla: *Hexakümion*

(4) Jorge Luis Borges: *Az idő újabb cáfolata — A körkörös idő*

(5) Tatár György: *Az öröklét gyűrűje.*

(6) Nietzsche: *Zarathustra. — Das Ja-und Amen-Lied*

(7) Karl Barth: *Ember és embertárs.*

(8) Nietzsche: *Sternenmoral.*

(9) Nietzsche: *Ecce Homo*

(10) Nietzsche: *Dionysos-Dithyrambe*

(11) Hamvas Béla: *Patmosz I.*

(12) Nietzsche: *Gesetz gegen der Christenheit*

(13) Goebbels: *Napló — 1936. december 2.*

(14) Rauschning: *Gesprächte mit Hitler*

(15) Nietzsche: *Jenseits von Gut und Böse.* 241. §

(16) Prohászka Lajos: *A vándor és a bujdosó*

(17) Nietzsche: *Zarathustra — Zarathustra's Vorrede*

(18) Nietzsche: *Jenseits von Gut und Böse.* 3. §

(19) Kant: *A vallás a puszta ész határain belül*

(20) Kempis Tamás: *Krisztus követése* (Pázmány Péter fordítása)

(21) Nietzsche: *Pinie und Blitz*

(22) Fülep Lajos: *Individualitás;* Hamvas Béla: *Direkt morál és rossz lelkiismeret;* Szabó Lajos: *A hit logikája*

ISTENSZÜLŐ, „MINDENFÁJDALMASOK ÖRÖME" (18. SZÁZAD MÁSODIK–19. SZÁZAD ELSŐ FELE)

ISTENSZÜLŐ, „ AZ EL NEM ÉGŐ CSIPKEBOKOR" (18. SZÁZAD)

KÖNYVEKBŐL TÖRMELÉK — HULLÓ FALAKBÓL KÖNYV

Magyar-zsidó könyvek szemléje

SCHEIBER SÁNDOR KÖNYVE — VÁLOGATOTT BESZÉDEK

ZSINAGÓGÁBAN MAGYAR NYELVEN a hegyaljai születésű FEIWEL HORWITZ Pál és a morvaországi LÖW Lipót prédikáltak először. Horwitz Pápán az 1840-es évek elején, Löw Nagykanizsán 1844-ben. Horwitznak anyanyelve volt a magyar, Löw PERLS Mózestől tanult meg magyarul Kismartonban. Az első kinyomtatott magyar nyelvű zsinagógai prédikációk 1845-ből valók. Löw Lipóté az első magyar nyelvű zsinagógai prédikációs kötet: melyet KOHN Sámuel, LÖW Immánuel és PERLS Ármin könyvei követnek.

Löw Lipót felkiáltása 1845-ből: „Bátran tehát, barátim! honosítsa a zsinagóga a magyart, s reméljük, hogy a magyar honosítandja a zsinagógát" — a magyar-zsidó kultúra programadó jelszava lesz. Ez vezet a magyarországi zsidóság egyenjogúságát kimondó 1867-es törvényhez és az 1895-ös vallási recepcióhoz; részben ennek a szellemnek a lendülete hozza létre a magyarországi kapitalizmust, ez újítja meg a politikát, az újságírást, az irodalmi- és a művészeti életet, az orvostudományt, a pszichológiát, a matematikát, az építészetet, a polgári életformát. Ez a reformszellem és nyitottság a magyarországi zsidó művelődés olyan száz évét produkálja, amelyhez foghatót nem találunk környékünkön. Ez a magyar-zsidó *renaissance* adja a világnak HERZL Tivadart és Max NORDAU-t, az újkori zsidó történelem két legnagyobb alakját. Az európai neológ zsidó szellemi központok — Berlin és Bécs — mellé odakerül Budapest, lipótvárosi- és újlipótvárosi polgárságával, rabbiképző intézetével, zsinagógáival.

A századforduló utáni évek legnépszerűbb zsidó szónoka a Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga főrabbija, ADLER Illés. Beszédei, melyekben Löw Immánuel szónoki iskoláját követi, tömegeket hódítanak meg. Sírja már a huszas évek végén zarándokhely, s az ma is, borítják kavicsok. Vele szemközt nyugoszik unokaöccse, SCHEIBER Sándor. Szónoki tehetségét nagybátyjától örökölte, ahogy az anyai ágról a művészet, az irodalom szeretetét is.

„Mi, akik mellette voltunk a szemináriumban — mondta valaki Scheiber Sándor temetésén, tíz éve már — nem a tudóst láttuk. Nekünk ő lelkész volt, az az elhivatott pap, aki minden

idejét a pasztorációnak szentelte." Ezzel a Scheiberrel, a vigasztalóval, a prédikálóval találkozunk a válogatott beszédeit tartalmazó kötetben, melyet *Scheiber Sándor könyvé*nek nevezett el az anyagot átéléssel megszerkesztő KŐBÁNYAI János.

AZSIDÓ EXEGÉZIS, MINT TRADÍCIÓ, ókori fejezetének tanítás által terjedő része két hatalmas ágra bomlik. Az egyik ág a *Talmud*, a bibliai törvénymagyarázatok vitaanyaga, kiegészítve a reáliákra, filozófiára és művészetekre vonatkozó hagyományos enciklopédikus ismeretanyaggal. A másik a *midrás*, mely főként a moralizáló exegézist, az *aggádá*kat, a Szentírás erkölcsi alapon való értelmezését tartalmazza, de midrások a *halách*ák is, melyek — a Talmudhoz hasonlóan — bibliai törvényekkel, viselkedési szabályokkal foglalkoznak. Mit kell tenned és mit tilos? Erre felel a Talmud és a halácha. Mi a jó és mi a rossz? Ezt mondja meg a midrási aggáda, a kétezer éve élt rabbik szentírásmagyarázata. E két megközelítési mód — mely a judaizmus szellemi építményének két tartópillérévé lett — máig jelen van a zsidó gondolkodásban.

A zsidóság szellemi és „testi" története során az aggádikus és haláchikus világnézet kétszer úgy összeütközött, hogy a judaizmus építménye majdnem beleroppant. Szembekerült a tradíciót, ha kell, pusztán allegóriaként és szimbólumként értelmező cselekvő, aggádikus attitűd a törvényhez szertartásos hermeneutikával ragaszkodó haláchikus viselkedéssel. Fiú az apával, új a régivel, modern az avittal, a réglobogóval. Apokaliptikus események zajlottak: létrejött a kereszténység, és kétezer év után létrejött újra Izrael.

„Az evangélium fennkölt aggáda"- mondja RENAN SZENT PÁLRÓL írott könyvében, JÉZUS perét a galileai aggáda és a júdeai halácha szellemi mozgalmainak összecsapásaként értelmezve, az aggádistákat a keresztényekkel azonosítva. Bár ez a megállapítás túlzás, mint arra HELLER Bernát rámutat doktori értekezésében (*Az evangeliumi parabola viszonya az aggádához, Budapest, 1894*), hiszen ismerünk aggádikus és haláchikus munkákat egyazon szerzőtől is, de például a *Zsidókhoz írt levél* tematikailag és stílusában valóban aggádikus. Hasonlóan ősi aggádikus gondolkodás az, ami alapján a mai karizmatikus keresztény mozgalmak (pünkösdisták, karizmatikus katolikusok, Hit Gyülekezete stb.) apokaliptikus szimbólumként értelmezik a zsidó államot.

A zsidó világnézet mai, vészkorszak utáni kontrasztos kettéválása, az ultra-ortodoxok és a cionisták szembenállása — melyben a *szentek* és a *hősök* mítosza rejlik — szintén a kétféle tradicionális zsidó gondolkodásmód ütközésének a következménye. A *szentek* tagadják a *hősök* által létrehozott Izraelt. Az ultra-ortodoxok hermeneutikus törvénytisztelete szerint csak a Messiás állíthatja helyre Izraelt; sem David BEN-GURION, sem Chaim WEIZMANN nem a Messiás, tehát Izrael nincs. A Holocaust nemzedékének azok a túlélő tagjai, akik rokonszenveztek a

cionizmus eszméjével és akik képesek voltak megőrizni hitüket, az európai zsidóság lerombolásának történetében aggádát láttak, ezért mondták: a Shoah szülte újjá Erecet, a vészkorszakból lett Izrael.

> „Miért pusztult el hatmillió zsidó mártír? Az isteni igazság miért tűrte ártatlan halálukat? — marcangoljuk önmagunkat, és a megrendült hitű emberek bennünket a kérdéssel évek óta szüntelen. ... Halálukból élet fakadt. Az ő mártíromságuk ébresztette fel a nemzetek lelkiismeretét, az ő haláluk siettette elhatározásukat, hogy a mindenkinek prédául dobott, ezer halálból is feltámadott, hontalan nép kétezer év után hazára találjon ismét. ... 'Elmentem melletted és láttam, hogy véredben vergődsz.' (Ez 16,6) Szólunk hozzátok: a *ti* véretekből született meg Erec Jiszráél. Ámen."

A *derása*, a tradicionális zsinagógai prédikáció a keresztény *kérügma* zsidó párja. A klasszikus, az igazi derása a hagyományból indul a mába, mondanivalója — legyen bármennyire is modern — kifejtéséhez például egy régesrégi midrást alkalmaz. Scheiber Sándor előbb idézett beszéde — *Mártírok vére* —, melyet 1948. január 1-én mondott el a Vadász utcai Üvegház helyén, azon a helyen, ahol a nyilasok megölték édesanyját, egy igazi, valódi midrás.

> „Beszédei nem veszítették el értéküket a pillanattal, amelyben elhangzottak, mert mindig több volt bennük az alkalmiságnál s belső súlyuk biztosítja elévülhetetlenségüket."

1923-ban írta ezt MÓRA Ferenc, Löw Immánuel, szegedi főrabbi egyik beszédkötete előfizetési felhívásában. Szavai illethetnék Scheiber Sándor beszédkötetét is.

SCHEIBER — dunaföldvári főrabbiként — prédikációit, mint egy-egy verset, szó szerint mondta. (Később is, mindig, mindenben és mindenütt ragaszkodott a szöveghűséghez.) 1945 után felolvasta beszédeit. Ezért maradtak fenn. Félbevágott A4-es lapokra gépelve, gémkapoccsal összefogva.

Scheiber Sándor prédikációit — amelyek a műfaj legszebb hagyományait követik — átjárják az emlékek; „Nem kezdhetem meg előadásaimat anélkül, hogy ne adózzam emlékeimnek" — mondta egyszer. Beszéd-midrásai katarktikusak. Nem lehet őket megindultság nélkül olvasni. A fájdalom kijön, kimászik a szövegekből, körülveszi az olvasót, s a szoba, az ablakok, a falak, a bútorok fölött lengő lámpa mind-mind emlékeztető jellé válnak; kávégőzös délutánokra és cigarettafüstös eltűnt estékre emlékeztetik az embert; fotelekben, kékhuzatú pamlagon ülő rokonokat idéznek, kanálzörejeket, beszédzajokat, egy másik szobában felhangzó furcsa zenét. Minden beszédünk egy Auschwitz utáni aggáda, minden lépésünk a kivégzőhelyre lépkedő gyerekek lépteiből van, végül is minden lehetőségünk árnyak, árnyékok összeadódása. *(Múlt és jövő, Budapest, 1994)*

FROJIMOVICS KINGA, KOMORÓCZY GÉZA, PUSZTAI VIKTÓRIA ÉS STRBIK ANDREA: A ZSIDÓ BUDAPEST (1-2)

A BUDAPESTI ZSIDÓ NEGYEDEK hulló falai, törmelékei papírrá váltak, és festékké alakultak hajdanvolt nők, férfiak, pest-budai- és budapesti izraeliták: fontos és szép könyv jelent meg új lenyomatban, *A zsidó Budapest*. A kétkötetes, közel nyolcszáz oldalas, és a színes fotók mellett ötszáz fényképet, rajzot tartalmazó mű a magyar-zsidó művelődéstörténet-írás jelentős állomása. A munka előzményeként talán csak ORBÁN Ferenc, szakmailag kifogástalan, de fájóan rövid könyvét (*Magyarország zsidó emlékei, nevezetességei, Budapest, 1991*) említhetjük.

„Judapest" — a kifejezést egy ismerősömtől hallottam, külföldön az antiszemiták hívják így városunkat — mesélte. Judapest — hányszor kerestem én ezt a Pestet olvasmányaim alapján megtervezve sétáimat, és hányszor megtaláltam véletlenül! (Bár lehet, úgy vagyok ezzel a véletlennel, mint a viccbeli idegen, aki a Dob utcán menve megállít valakit: „Elnézést uram, nem tudja véletlenül, hol van itt egy zsinagóga?"Mire az illető: „Véletlenül?!")

GOLDZIHER Ignác és KOHN Sámuel Holló utcai házába egy címet keresve léptem be először. S hogy ráeszméltem, hol vagyok — emlékszem — le-föl járkáltam a lépcsőn örömömben.

A Népszínház utcában járva, a Kún utcai kereszteződésnél ma is megállok és nézem Scheiber Sándor egykori ablakát. RAJ Tamás mondta, esténként sokszor ment erre hazafelé nézve Scheiber lámpafényes otthonát.

„Hová viszed azt a gyereket ilyen késő este?" — feleségem kérdezte mostanában, talán az egyik januári szombat estén. „Elmegyünk sétálni apával a hóesésbe"— felelte Anna gyorsan, minden további kérdés lehetőségét is kizárva. Akkor már vagy egy félórája állt az ablaknál, bámulta a hóesést. „Sétáljunk egyet, apa!"Jól van kislányom, elmegyünk, elmegyünk egy különös helyre. Elvittem a Csörsz utcai régi zsidó temetőhöz, amely van olyan szép, mint híres prágai párja. Este tíz óra lehetett, csodálatosan havazott akkor. Anna a kőkerítés párkányába kapaszkodott és meghatottan nézte ezt a hatalmas házak közé szorult piciny ódon temetőt. „Nézze csak, apa, az ott olyan, mint egy gyerek a szüleivel!" Két nagyobb sírkő közti kőre mutatott az éjszakában. „Azok meg, mintha magyaráznának egymásnak valamit!" Két megdőlt sírkő egymás mellett. „Szegény, milyen magányos ott hátul!" Az egyik sírkő-árnynak kalapja lett, a másiknak válla, karjai. Volt amelyik könyvet olvasott, egy másik aludt, behavazott kezére hajtva fejét. A város ezalatt elhalkult körülöttünk, mi pedig — nem tudom, meddig maradtunk —, megelevenítettük az egész temetőt.

KOMORÓCZY Gézáék könyve sok mindent bemutat, ami zsidó, vagy ami zsidó volt Budapesten. Lehetne, persze, írni egy harmadik kötetet is. Budapesti zsidó iparosokról, tudósokról, az egyetemekről (a Műegyetemen a gőzturbinák gépészetét egy ma-

gyar-zsidó professzor tanította: BÁNKI Donát). Lehetne írni a budai zsidó villanegyedekről, a két világháború közötti magyar építészet csúcsteljesítményeiről, a budapesti zsidó művészekről, festőkről, írókról; Max Nordau lakásáról: leveleire írta, Dohány utca 7, 6-ik ajtó. Kellene írni a Margit körúti Átrium-házról többet. Budapestnek ez az épülete zsidó jelkép. A huszadik század legnagyobb formátumú magyar-zsidó művésze, KOZMA Lajos tervezte. (Könyvtől házig mindent csinált. Egy általa tervezett székben ülve írom ezt a cikket.) Az Átrium-ház statikusa KOMOLY Ottó volt, akiből a magyar cionisták vezetője lett, emberek százainak életét mentette meg, a nyilasok 1945. január 1-én belelőtték a Dunába.

ZSIDÓ BUDAPEST. Ez a fogalompár annyi mindent jelent, házakat, utcákat, embereket, eltűnt, eltűnő, meglévő helyeket, érzéseket, amelyek nem múlnak el soha.

Egy ideje, azóta talán, hogy éveket éltem Kanadában, én külföldön is Budapestet keresem és találom. Jeruzsálemben, az ortodox zsidók negyedében, a Mea Shearim-ben én Pesten érzem magam: a Terézváros öreg házainak udvarán; Trieszt, Bécs, Prága nekem a Józsefváros hangulatát adják; a világon minden piac a Teleki téren van, és minden antikvárium a Múzeum körút egy darabja.

Hogy igazából mi is a zsidó Budapest, Goldziher Ignác mondta meg, amikor így fogalmazott:

> „Ami a nemzetiségemet illeti, dunántúli magyar vagyok, ami pedig a vallásomat: zsidó. Jeruzsálemből eljövet azt mondtam: Megyek haza."

(Városháza és MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1995.)

HIDVÉGI Máté

DEÉSZISZ (IMA) (19. SZÁZAD ELEJEKÖRÜL)

ARC A HOMÁLYBÓL

A MAGYAR IRODALOM meghatározó sajátossága, hogy ritkán engedhette meg magának az öncélú belterjességet. Az utóbbi négyszáz évben akarva-akaratlanul a pislákoló nemzeti lét őrzőjévé vált: ZRÍNYITŐL ADYIG fel-fel hangzik a figyelmeztetés az őrzőknek a strázsán. Ez az elkötelezettség a legnagyobbaknál soha nem ment a minőség és európaiság rovására, bár az álvitákban születő álértékek honi forgalmazói ugyancsak szeretnék így láttatni. Azonban — csupán a félmúltból említve néhány nevet — sem MÁRAI, sem ILLYÉS, sem KODOLÁNYI János, sem BIBÓ, sem NÉMETH László életművén nem ütött léket a sorsvállalás, lesüllyesztve munkáikat a fényes nemzetközi vizekről a hazai iszapba.

A kérdés ugyanis soha nem úgy merült föl bennük, hogy magyarság *vagy* európaiság, hanem a magyarság *és* európaiság értékeinek összhangját hozták létre könyveikben.

Németh László* a magyar irodalom legérdekfeszítőbb és legvonzóbb alakjainak egyike. Pályája alkonyán önmagát a nagy magányosok közé sorolta, megtagadva a közösséget még a népiekkel is:

> „Borzasztóan egyedül éreztem magam abban az ügyben — írja -, amelyre az életemet szenteltem. A nagy dagályban engem is felkapott a népszerűség, de hát kezdve azon, hogy én is „népi író" vagyok — csupa tévedés vagy éppen elnézés volt. Mi voltam én nekik? A SZABÓ Dezső helytartója egy nemzedékkel alább: legföllebb az ő „urbánusuk", de azzal, hogy közibük álltam, azt amit én ismertem s ők nem, együgyű formáiknak vetettem alá."

Majd azt mondja: csupán kötelességből társult, a társaságot már csak elviselte. Személyiségének alapvonása a szinte feltétel nélküli rajongás és a kíméletlen elutasítás volt. Ifjan Szabó Dezső igézetében nőtt fel, ám nála következetesebben senki sem számolt le a hajdani mesterrel. A népszerűséget kereste — írja róla -, hamis paraszt-mítoszt teremtett a felemelkedés útjának megmutatása helyett, zsidó-gyalázóból sváb-gyalázóvá lett, és mindössze csőcseléket tudott nevelni. Véleménye sarkos és elfogult, de a személyes sértettségen túl a kétségbeesés munkál benne.

Németh László tehetsége javát a magyarság magasabbra jutásáért áldozta. Őt idézve: a nemzet öntudatának újraszövésére

* Németh László 1901. április 18-án, 95 éve született.

— és valójában csak eszközei korlátozottsága miatt lett író. Életének 63. évében, az első szélütést követően, áprilisban jegyzi le: „Te voltál KOSSUTH? Haljak meg GÖRGEYKÉNT. Érzékeny voltam? Mérjétek érzékenységemet azon, hogy mit viselek el." Bár akadt epés pályatársa, aki szerint minden alkalmat megragadott a szenvedésre, szépírói működésének az *érzékenység* a kulcsszava. A marcangoló önvád felvetette kérdés — amely útján végigkísérte — azonban hamis. Nem a Kossuth–Görgey ellentétben találjuk meg. SZÉCHENYI nyomdokán járt *szellemi* értelemben, a legnagyobb nemzetépítő magyarok egyikeként. Működéséhez, hatásához kortársai közül csak Illyésé fogható. Németh Lászlót — vallomását híva tanúságtételként, *Széchenyi* drámájából — a fölháborodás, a *gyengék igazsága*, „szóval a hazafiság" ejtette ebbe a csapdába. Egyetemes érdeklődése, tehetségének általános irányultsága — az a bizonyos „g"-faktor, amint a pszichológusok nevezik — alkalmassá tette volna, hogy természettudós váljék belőle. Ebben az esetben valószínűsíthető, hogy valamelyik Nobel-díjasunkat ünnepelnénk személyében. Egyéni sorsa a tudomány hűvös és racionális világában bizonyosan könnyebben alakul. Talán boldogabb életet él, nem megkeseredve hal meg.

MUNKÁSSÁGÁNAK általában három nagy vonulatát szokás megkülönböztetni: az esszéket, a drámákat és a regényeket. SZÁVAI János — teljes joggal — önéletírásaira hívja fel a figyelmet, amelyek — úgy véli: a magyar irodalom legnagyobb könyvei közé tartoznak. Esszéi közül a 2. világháború előtt születettek tele vannak gondolati feszültséggel, a tájékozódás izgalmával, mohóságával. Múzsájuk — mint mondja egyszemélyes lapjában, a *Tanú*ban — a szorongató tájékozatlanság volt. Valamint — fűzzük hozzá — a feladatvállalás kétségbeejtő nagysága. Központi életelve a minőség: nincs nagyobb méreg az ember számára alvó, kihasználatlan képességeinél — hirdette. Véleménye később sem változott: a minőségi életet „amelynek képességeink sokoldalú fejlesztése az egyik feltétele (...) én a Minőség szóval próbáltam jelezni" — írja a *Homályból homályba* lapjain. Legismertebb tanulmánya, ami miatt hosszan és újra meg újra a támadások kereszttűzében állt, a *Kisebbségben*. Mondanivalója máig érvényes. Ady nyomán azt veszi számba, a nemzeti tudatot — szerinte — leginkább meghatározó irodalmon keresztül: mikor és hogyan veszett el a magyar a magyarban. Pályája erkölcsi csúcsának a *Második szárszói beszédét* tartotta. Ebben arra kereste a választ, hogy a magyar, ez a nagy középkori nemzet, miként süllyedt bennszülötté saját országában: „gazdaságilag kizsákmányolják; idegen civilizációk selejtje ellen nincs védelme; erkölcsében és testében nyomorodóban van." Előrevetítve az eljövendőket így folytatja, már-már az ésszerűségen túli hittel: „Még ha mind egy szálig kiirtanak is bennünk, támad egy új értelmiség, amellyel helyzete a mi gondolatainkat folytattatja." Hosszú lenne fölsorolni a magyar szellemi exodus neveit 1948-tól

'56-on és a kádárista „kultúrpolitikán" át, a mai agyelszívásig. Arra azonban föltétlenül fel kell hívni a figyelmet, hogy amennyiben olyan írók, akár Németh László vagy Illyés, akiket tehetségük, műveltségük, nyelvtudásuk szinte predesztinált az emigrációra, távoznak, akkor az öntudat szikrája sem marad fenn ebben a népben. (Rövid kitérő csupán: Illyés hasonló szellemi magányról számol be az *Ajtófélfának döntve vállam* című versében — ha más okból és időben is, — mint prózaíró barátja visszaemlékezéseiben.)

Németh László regényei, annak ellenére, hogy esszéistaként a legújabb európai és hazai irányzatokat elemezte és mutatta be, a 19. századi elbeszélőművészet elveit követik. Vallomása szerint például PROUST erősen befolyásolta az *Emberi színjáték* című művét, ám ezt a hatást ugyancsak nehéz kianalizálni a könyvből. Legsikerültebbek az olyan munkái, amelyek görög korszakának eredményei nyomán születtek, és a drámai fonalvezetést egyesítik a lélektani mélységekkel. Ezek közül is kiemelkedik az *Iszony*. Szépprózájában, de darabjaiban sem volt formabontó, formai újító. A meglévő eredményekre épített, ami a divatok múló pillanataival szemben biztosítani fogja művei játszhatóságát, olvashatóságát. Munkássága valódi értékét a tartalmi elemek adják. *Galilei*je mindenkor megmarad történelmi drámának és a szellemi — lelki zsarnokság elleni parabolának.

NYELVE MIATT nem csupán színházi, de prózai írásait is támadták, időnként ócsárolták. Valójában mondanivalójával volt mindenkor baj. Metaforikus nyelve „mindössze" elemi erővel vitte a köztudatba gondolatait. DANTO a metaforát elemezve arra a következtetésre jutott, hogy az az egyik leghatásosabb, legdinamikusabb nyelvi alakzat, leginkább képes kívánt érzelmi hatását kiváltani a befogadóból. Igazi bűnévé ez vált, a széleskörű visszhang. Személyiségének alapvonásai közé tartozott a Dugovits Titusz-i önfeláldozás, ha úgy érezte, hogy nemzete végveszélybe került. Utópiáinak torz változatait vetélte világra történelmünk. Kert-Magyarország helyett panelházakat, hétvégi bodegákat, ócska sufnikat. A minőségi emberrel szemben szakbarbárokat. A harmadik út ellenében előbb a szovjet típusú szocializmust, utóbb a liberalizmusnak nevezett, szélsőségesen nemzet- és értékellenes ideológiát. Álmai közül a tehetséggondozás, a kiválók iskolája nem valósult meg, ám a politikai megbízhatóságon alapuló kontraszelekció virágkorát élte az elmúlt évtizedek szellemi böjtje alatt.

Mindezek tények, de nem megváltoztathatatlan fátumok. Németh László, tudjuk, még a gályapadból is laboratóriumot csinált. Munkássága példaértékű, jelentősége vitathatatlan. Az utókor egyetlen méltó módon válaszolhat nagy írójának. Ha műve — akár Széchenyi nagycenki nyughelye — a nemzet szellemi zarándokhelyeinek egyike lesz.

MÓROCZ Zsolt

KRISZTUS (19. SZÁZAD)

KRISZTUS (18. SZÁZAD MÁSODIK–19. SZÁZAD ELSŐ FELE)

TÁVOL-KELET ÉS A KÖZEL-KELET

Két nemzetközi konferencia került 1996 márciusában az érdeklődés középpontjába. Az egyik székhelye Bangkok, a másiké Sarm-es-Sejk (Egyiptom) volt.

EURÓPA ÉS A TÁVOLI ÁZSIA első találkozását Marco POLO nevéhez kötik. A velencei utazó 1271-ben indult el és vágott keresztül egész Ázsián, amíg elérkezett Kínába és 1295-ben tért haza, majd megjelentette *A világ leírása* című korszakos művét. Európát elkápráztatta mindaz, amit megtudott a Távol Keletről, joggal, hiszen abban az időben Kína gazdasága, építészete, csatornázása, hajózása, ipara jóval fejlettebb volt, mint Európáé.

A második érintkezés a gyarmatosítás korára esett. A felvilágosodástól és az ipari forradalomtól sarkallva Európa kiterjesztette uralmát Kelet-Ázsia nagy részére, miközben Kínában megtört a fejlődés, megmerevedett a társadalom.

Idén, március első napjaiban új szakasz kezdődött Európa és Ázsia viszonyában — sokan ezt a harmadik találkozásnak nevezik — amikor az Európai Unió tizenöt, és a Távol-Kelet tíz vezetője találkozott Bangkokban, Thaiföld fővárosában. Ez már az egyenjogúak csúcs-összejövetele volt, hiszen Kelet-Ázsiának, amely húsz évvel ezelőtt a világtermelésnek még 16%-át adta, most már 25% a részesedése. Lélekszámát tekintve, persze, Ázsia még mindig elmarad a reális lehetőségek mögött — nagy dél-ázsiai országokat, Indiát és Pakisztánt meg sem hívták — de a részt vevő tíz ország évi növekedési üteme tartósan 5-6%, ami azt jelenti, hogy 2025-re a világtermelésnek már 40%-át adja majd a Távol-Kelet. Vagyis túlszárnyalja az Egyesült Államok és az Európai Unió együttes termelési mennyiségét. Kína GDP-je egyedül meg fogja haladni 2020-ra az Egyesült Államokét, ha a növekedése továbbra is a 7-8%-os ütemet tartja. Az elmúlt öt esztendőben a világ öt leggyorsabban gyarapodó országa ehhez a térséghez tartozik: Kína, Dél-Korea, Tajvan, Thaiföld és Szingapúr.

Ilyen megközelítésből vizsgálva a találkozót, valóban egyet lehet érteni azzal a felfogással, hogy új történelmi szakasz kezdődött Európa és Ázsia viszonyában.

A világgazdaságot korunkban három mozdony röpíti előre: Észak-Amerika, az Európai Unió és Kelet-Ázsia. Az első és a harmadik térséget már számos kétoldalú és multilaterális egyezmény köti össze. Immáron ötéves az PEC, az Ázsia-Csendes-

óceáni (Pacific) Gazdasági Együttműködés intézménye, amely szorosabbra fűzte a kapcsolatokat Amerika és Kelet-Ázsia között. A 18 ország évi csúcsértekezlete lehetővé teszi a további kezdeményezéseket és a tapasztalatok kicserélését. Nincs viszont ehhez hasonló intézményes kapcsolat az Európai Unió és Kelet-Ázsia között. A bangkoki találkozó volt az első lépés ahhoz, hogy ezt az űrt kitöltsék.

A két térség az „alulkereskedés" és az „alulberuházás" állapotában van jelenleg. Az Európai Unió kereskedelmi forgalma és beruházásainak mennyisége messze elmarad az USA és a kelet-ázsiai térség belső forgalma és tőkeexportja mögött. Ez fordítva is igaz. Például Japán közvetlen európai beruházása tíz évvel ezelőtt még 11%-ot tett ki, most viszont lecsökkent 8%-ra. A többi kelet-ázsiai ország európai beruházása elenyésző. A számoknál maradva, 1994-ben a kelet-ázsiai országok 25%-ban részesedtek az amerikai kereskedelemben, ez európai összehasonlításban csak 8% volt. Az európai és a távol-keleti magánszektor előtt óriási perspektívák nyílnak, a kormányok feladata ennek elősegítése. Nem csoda tehát, hogy Bangkokban megjelent Helmut KOHL, Jacques CHIRAC, John MAJOR és az európai Unió elnöke, Jacques SANTER. Hiszen csupán Kelet-Ázsia infrastrukturális beruházásait az elkövetkező tíz évben 1,5 ezer milliárd dollárra becsülik. A találkozón, érthetően, nem kerültek szóba az érzékeny egyéb kérdések, mint például az emberi jogok ügye Kínában. Annál inkább a távol-keleti országok exportjának nehézségei az EU-ban. A záróközleményben csak röviden esett szó a kereskedelem liberalizálásáról, a leginkább előrenéző európai vállalatok azonban már ráébredtek a piaci lehetőségekre. Csak néhányat említünk: a Volkswagen, az Alcatel és a Nokia.

A tanácskozáshoz nyújtott Kína sajátos hangulati aláfestést. Középhatósugarú rakétákat lőtt ki Tajvan partjai közelében, majd tengeri hadgyakorlatot rendezett a szorosban. A cél kettős volt. Egyrészt ismét a világközvélemény tudomására hozta, hogy Peking Tajvant Kína elidegeníthetetlen részének tartja. Másrészt így igyekezett nyomást gyakorolni a tajvani választókra a küszöbönálló elnökválasztás előtt. A politikai-katonai zsarolás azonban eredménytelen maradt.

A MÁSIK NEMZETKÖZI ÉRTEKEZLETET egyiptomi területen, a Vörös-tenger partján fekvő Sarm-es-Sejkben tartották huszonkilenc állam- és kormányfő részvételével. Jelen volt Bill CLINTON amerikai, Borisz JELCIN orosz, Jacques Chirac francia elnök, valamint John Major brit és Helmut Kohl német kormányfő. A tanácskozás hatalmas demonstráció volt a terrorizmus ellen.

Kilenc nap alatt a Hamasz öngyilkos terroristái három merényletet követtek el, kettőt Jeruzsálemben, egyet Tel-Avivban. Az autóbuszokon és a bevásárló központban öngyilkos terroristák által végrehajtott merényleteknek ötvennyolc halottja volt, köztük sok gyerek.

A GYILKOSSÁGSOROZAT megrázta az egész világot, és a bukás szélére sodorta a közel-keleti békefolyamatot. A nemzetközi értekezlet megmutatta, hogy Izrael állam nincs többé elszigetelve a térségben, mert a fundamentalizmus és a terrorizmus ellen felsorakozott Jordánia, Marokkó, Algéria, Jemen, Szaúd-Arábia, Bahrein, az Egyesült Arab Emirátusok, Katar és Omán. Szíria nem képviseltette magát, de külön üzenetben jelezte, a napirendet és az előkészítést kifogásolta.

Simon PERESZ izraeli miniszterelnök és Jasszer ARAFAT, a Palesztiniai Felszabadító Mozgalom vezetője elkötelezte magát, hogy a békefolyamatot a terrorista merényletek ellenére is folytatják. Ugyanakkor tudatában van annak, hogy a terroristák súlyosan veszélyeztetik mindkettőjük helyzetét. Peresz könyörtelen háborút hirdetett a Hamasz és az Iszlám Dzsihad terroristái ellen, Arafat is vállalta, hogy saját biztonsági erői letartóztatják a Gaza övezetben és a palesztin fennhatóság alatt álló városokban a Hamasz vezetőit. A konferencián Arafat először ítélte el nyilvánosan a Hamaszt és az Iszlám Dzsihadot. De kitért arra is, hogy a palesztin területek köré vont izraeli zárlat milyen súlyos ellátási helyzetbe hozta az ottani lakosságot. Clinton beszédében hitet tett a közel-keleti béke győzelme mellett, és a terrorizmus támogatóinak határozott elítélését követelte. Peresz nevén is nevezte Iránt, mint a terror központját, ez a kitétel azonban a zárókommünikébe nem került be. A csúcstalálkozó után Clinton egy napot Izraelben töltött, ahol a CIA vezetőjével együtt részt vett az izraeli állambiztonsági bizottság tanácskozásán. Az USA antiterrorista szerződést köt Izraellel, és 100 millió dolláros segélyt ad ehhez.

Nem kétséges, a vallási fanatikusok és más szélsőségesek szét akarják robbantani a közel-keleti békefolyamatot. Ez volt a szándéka izraeli részről Jichak RABIN gyilkosának és ez a célja a palesztin terrorszervezeteknek. Izraelben május 29-én parlamenti választásokat tartanak és a szavazók döntenek majd arról, maradjon-e Peresz és az Izraeli Munkapárt hatalmon, vagy a kiélezett helyzetben a vezetést vegye át a Likud és a vele szövetségben lévő jobboldali radikalizmus. Az újabb terrorhullámig biztosnak látszott Peresz győzelme, most azonban már a Likud vezetője, Benjamin NETANJAHU került az élre. Ugyan ő is azt mondja, hogy tiszteletben fogja tartani az 1993-as oslói megállapodást a palesztinokkal, de csak addig, amíg a palesztinok is betartják. Peresz politikai jövője nem kis mértékben Arafattól is függ. Ha a palesztin vezető megfelelő erélyt mutat fel a Hamasszal szemben, akkor Izrael nem fog katonai erőszakot alkalmazni és fegyveresen visszatérni a palesztinoknak átadott területekre. Arafat eddig a Hamasz tizenhárom ismert emberét tartóztatta le és az izraeli titkosszolgálat segítségével — érdekes együttműködés — igyekszik fogságba vetni a többit is. De Arafat sem mehet túl messze, mert tartania kell eddigi támogatóinak elpártolásától.

A politikai-katonai megfontolások csak egyik oldalát jelentik a közel-keleti kérdéscsoportnak. A bonyolultabb és áttekinthetetlenebb az érzelmi, lelki és vallási oldal. Az izraeliek és palesztinok 1947 óta engesztelhetetlen gyűlölettel viseltetnek egymás iránt. Sari NUSSEIBEH, a jeruzsálemi Al-Quds Egyetem rektora a *Newsweek*ben (1996. III. 18.) így ír: „A Szentföldön a mohamedánok és a zsidók abban a reményben élnek, hogy ők vannak legközelebb az Istenhez". Tetteik mélyén valahol mindig felfedezhető a vallási bigottság. A zsidó rabbik, így a Los Angales-i Simon Wiesenthal Központ egyik vezetője, Marvin HIER döntő fontosságúnak tartanák a mohamedán egyházi vezetők állásfoglalását a terrorizmus ellen. A *Los Angeles Times*-ban (1996. III. 12.) Abraham COOPER, a dékán arról ír, hogy meglátogatta Egyiptomban a Nagy Muftit és igyekezett rábeszélni az öngyilkos terrorcselekmények elítélésére. Találkoztak a jerikói imámmal is, és kérték, adjanak ki *fetvá*t, egyházi döntést az öngyilkos merényletek kárhoztatásáról. Amint Rabin gyilkosa is Isten akaratára hivatkozik, így azok a muzulmánok, akik TNT köteget csavarnak magukra, szilárdan hisznek abban, hogy Allah a hetedik mennyországba juttatja őket. Az El Fawwar menekülttáborban, ahonnan a két utóbbi merénylő is származott, hatvan fiatalember esküdött fel öngyilkos akciók elkövetésére.

IGEN KITERJEDT a terrorizmus álcázott támogatóinak hálózata. A *Time* külön cikkben foglalkozik a láncolattal (1996. III. 18.). Nemcsak Irán támogatja évente sok millió dollárral a Hamaszt, hanem Szaúd-Arábia, Líbia, az öbölmenti országok és Szudán, ahol a merénylők mindig biztos menedéket találnak. Izraeli források szerint a Hamasz 60-70 millió dollárt kap a külföldi, elsősorban Amerikában és Angliában élő adakozóktól. Csak az USA-ból a múlt évben 30 millió dollár érkezett, Angliából 12 millió. Az iszlám fundamentalizmus, különösen a '68-as arab-izraeli háború óta új reneszánszát éli, Algériától Afganisztánig és Pakisztánig. És ezen nem változtat egy nemzetközi konferencia.

PETHŐ Tibor

SUMMARIES

Quasi — Editor's Note by *Gábor CZAKÓ.*

Rudolf ANDORKA, sociologist, President of the Budapest University of Economics. ***Self-Interest or Ethics? Individual or Community?*** With the Hungarian controversies of an emerging market economy in the background, the author takes a look at recent attempts of Western sociological theory to bring ethics and values and interest-oriented behaviour into harmony.

István NEMESKÜRTY, writer, Budapest. ***László O'sváth and the Royal Hungarian Ministry of Internal Affairs.*** A survey of the career and work of O'sváth, Ministerial Director from the Thirties to 1944, gives a glimpse of high professionalism and integrity, in areas ranging from social and health policy to the secretly co-ordinated affairs of Polish and other refugees during World War II.

Professor ***János SZÁVAI,*** literary historian, former Ambassador to the French Republic, Paris. ***József Antall, the Maker of Foreign Policy***. From the special angle of Franco-Hungarian relations, we gain an intimate view of the initiatives, of the substance and style of Prime Minister Antall's foreign policy (1990-93).

Round Table Series of the Department of Behavioural Studies, Semmelweis University of Medicine, Budapest. ***The Price of Life - The Preservation of Values.*** Doctors, administrators and psychologists discuss human and economic issues in a reassessment of hospital treatment.

Professor ***Miklós BÖSZÖRMÉNYI,*** pulmonologist, Budapest. ***The Role of Social Factors in the Re-emergence of Tubercolosis.*** Like in many other European countries, tubercolosis is again on the rise in Hungary, after decades of almost complete absence, as a dangerous disease.

Ferenc BUJI, librarian, The Uniate Catholic Library, Nyíregyháza. ***Cosmogony of a Children's Drawing - The Self-Portrait of Éva Perger.*** As opposed to theories of children's drawings as pathological material or imaginary reality, the study examines how a fully defined relationship to the world and the cosmos emerges from a young girl's drawing.

György RUZSA, art historian, Budapest. ***Russian Bronze Icons.*** The icons, many of them worn as amulets by soldiers of the Russian army invading independent Hungary in 1849, belong to an anonymous Hungarian collector, and will be first put on show at the Christian Museum of Esztergom.

Endre MIKLÓSSY, writer, city planner, Budapest. ***Nietzsche's Anti-Christ.*** This enigmatic book, often regarded as a confused fragment, is treated in this essay as a harrowing premonition of the modern apocalypse, with Nietzsche as its medium rather than actor.

Zsolt MÓROCZ, writer, Kőszeg. ***A Face From the Darkness.*** A look, against a historical background, at the role and heritage of László Németh (1901-1975), a major novelist and the most influential intellectual of the so-called Populist movement, on his 95th anniversary.

Máté HIDVÉGI, chemist and cultural historian, Member of the European Academy, Budapest, reviews the essays of the late Rabbi Sándor Scheiber and the compilation The Jewish Budapest in „Hungarian Jewish Books".

Tibor PETHŐ, Senior Editor, *Magyar Nemzet*. ***From the Near East to the Far East.*** During the last month, Europe and Asia have come together in two meetings, in Bangkok and Egypt, that have symbolic meanings much beyond their actualities.

NEMZETI SZÍNHÁZ

A Nemzeti Színház műsorából:

Április 26-án pénteken **Csiky Gergely: A Nagymama** c. két részes vígjáték bemutatója. A főbb szerepekben: *Tolnay Klári mv., Kállai Ferenc, Sinkovits Imre, Agárdy Gábor, Béres Ilona.* További előadások: 29. hétfő, 30. kedd. Májusban: 2. csütörtök, 3. péntek, 9. csütörtök, 18. szombat du. 3 óra, 19. vasárnap de 11 óra, 25.szombat du. 3 óra, 26. vasárnap de. 11 óra, 30. csütörtök .

Április 17., 18., május 1., 14., 29., **Lenni vagy nem lenni .** Április 19., május 1., 14., 20., 29. : **La Mancha lovagja.**

Április 20., 27., du. 3 óra, május 4., 10., 22.: **Szent Péter esernyője.**

A Várszínház műsorából:

Páskándi Géza: Vendégség. Főbb szerepekben: *Bessenyei Ferenc, Csomor Csilla, Szakácsi Sándor, Tahi József.* Előadások: 25. cs., május 2. cs., 7. kedd, 19. v.

Katona József: Bánk bán. Előadások: 27. szombat, május 9., 13., 25.

Liszt Fesztivál. Előadások: május 3., 4., 8., 10., 18.

A Thália Színház műsorából:

Ionesco: A székek. Szereplők: *Iglódi István, Töröcsik Mari, Molnár Tamás.* Előadások: április 17., 23., 24., május 7., 16., 23., 24.

John Osborn: Redl. Főbb szerepekben: *Gáspár Sándor, Seress Zoltán, Győry Emil, Kubik Anna, Bubik István.* Előadások: április 18., május 8., 19., 22., 29.

Steinbeck: Egerek és emberek. Főbb szerepekben*: Gáspár Sándor, Bubik István, Kautzky József, Hirtling István.* Előadások: április 19., 22., május 3., 15., 23., 31.

(A külön nem jelzett időpontban az előadások este 7 órakor kezdődnek.)

MAGYAR SZEMLE

Megjelenik havonta

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u.24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Telefon/fax: 111–6477

Kiadja:
Magyar Szemle Alapítvány
Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

ISSN 1216 6235

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.
2340 Kiskunlacháza,
Kossuth L. u. 9.
Felelős vezető:
Tóth Imre ügyvezető

Tipográfia terv:
BANGA FERENC
Műszaki szerkesztés:
MAGYAR BERTALAN

Terjeszti belföldön előfizetésben a Magyar Posta Rt. Hírlap-üzletági Igazgatósága. Árusításban megvásárolható a postai területi hírlapkereskedelmi rt-k árusainál.
Előfizetési díj:
egy évre 1140 Ft, fél évre 570 Ft;

Külföldről előfizethető a Magyar Szemle Alapítvány számlaszámán:
MNB 11707024–20332033
vagy megrendelhető levélben, melyre csekket küldünk

Előfizetési díj: postaköltséggel együtt egy évre 75 $, fél évre 38 $

A CÍMLAPON:
DEÉSZISZ (IMA)
(19. SZÁZAD ELEJE; RÉSZLET)
FOTO: ÁGOSTON JÚLIA ÉS RUZSA GYÖRGY

A *MAGYAR SZEMLÉT* AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN:

Batthyány tér, metró; Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián tér, Flórián üzletközpont; Bécsi út 122–124.; Déli pályaudvar, metró; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Árpád-híd, metró; Móricz Zsigmond körtér, a 6-os villamos indulási oldala; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A *MAGYAR SZEMLÉT* ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN:

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); MENTOR KÖNYVESBOLT (VII., Rákóczi út 54.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); PETŐFI KÖNYVESBOLT (II., Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Mérleg u. 6.); FEHÉRLÓFIA KÖNYVKERESKEDÉS (VIII., József krt. 36.); SZÁZADVÉG KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.); NEMZETI KÖNYVESBOLT (XIII., Pannónia u. 22.) BALASSI KIADÓ KÖNYVESBOLTJÁBAN (II. , Margit u. 1.) korlátozott számban korábbi számaink is kaphatók.

A Garancia Biztosító Rt. szolgáltatásai

SZEMÉLYBIZTOSÍTÁSOK

- Garancia Nyitány Életbiztosítás
- Szivárvány személy-és Panda tanulóbiztosítás
- Kelengye hozománybiztosítás
- Ezüstfenyő nyugdíjkiegészítő biztosítás
- Egyéni baleset- és kockázati életbiztosítás
- Folyószámla személybiztosítás
- Vállalati vezetők élet- és balesetbiztosítása
- Hitelekhez kapcsolódó biztosítások

VAGYONBIZTOSÍTÁSOK

- Új Otthon-Garancia lakásbiztosítás és Építés-szerelés biztosítás
- Vállalkozói vagyonbiztosítás és gazdálkodó szervezetek biztosítása

GÉPJÁRMŰ BIZTOSÍTÁSOK

- Kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás
- Casco biztosítás

NEMZETKÖZI BIZTOSÍTÁSOK

- Utazási Garancia Biztosítás
- INTRANS Szállítmánybiztosítás

FELELŐSSÉGBIZTOSÍTÁSOK

- Általános és munkaadói felelősségbiztosítás
- Egyedi, szakmai felelősségbiztosítások

Ügyfeleink 5 % díjkedvezményben részesülnek, ha OTP lakossági folyószámláról utalják át önkéntes Garancia biztosításuk havi díját!

GARANCIA BIZTOSÍTÓ RT.

AZ OTP CSOPORT TAGJA

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL: EGEDY Gergely: *Versengést vagy együttműködést;* BOD Péter Ákos: *Az erkölcsi értékteremtésről és az értékteremtés erkölcséről;* KÁDÁR Béla: *Sorsanalízis — Magyarország és az Európai Unió;* BOTOS Máté: *Frédéric Le Play;* Sava BABIC Hamvas Béláról; PÉNTEK János: *Hungarológia kisebbségi helyzetben;* Dr. MÉHES Károly: *A gyermekgyógyászati reformtörekvésekről*

A MAGYAR KÖZEGÉSZSÉGÜGY MUNKÁSAINAK évtizedes óhaja valósult meg, mikor a múlt évi december hó 12-én a belügyminiszter a törvényhozás elé terjesztette a „gümőkór és a nemibetegségek elleni védekezésről, valamint a közegészségügyi törvények egyes rendelkezéseinek módosításáról" szóló törvényjavaslatot.

„E TÖRVÉNYJAVASLAT AZ ORSZÁG NEHÉZ GAZDASÁGI HELYZETÉBEN a gümőkór leküzdésére igénybevehető összes anyagi erőforrásokat a leggazdaságosabban kívánja felhasználni, éppen ezért a biztosított népesség ellátását elsősorban az állami illetőleg az önkormányzati gondozóintézetek útján kívánja lehetővé tenni.".

AZ ELSŐ RENDELKEZÉS gyógykezeltetésre kötelez mindenkit, aki tudja vagy gyanítja, hogy tuberkulózisban szenved; kötelezi a munkaadót, hogy szükség esetén alkalmazottját erre a kötelességére figyelmeztesse, sőt a munkavállaló betegségét a biztosító intézetnek bejelentse. Ennek célja, hogy a gümőkóros betegségének korai szakában orvosi kezelésbe kerüljön.

A JAVASLAT AZT A KÖTELEZETTSÉGET rója a gümőkór elleni védekezés szerveire, hogy keressék fel a lakosság között szétszórt, orvost talán soha nem látott fertőző gümőkórosokat. A törvény gondoskodik arról, hogy a "szűrés" elsősorban a lakosság azon csoportjait érintse, melyek foglalkozásuk, életkoruk, elhelyezkedésük vagy egyéb körülményeik folytán a környezetre, illetőleg a közre fokozott veszélyt jelentenek. Elrendeli minden gyermek kötelező orvosi vizsgálatát, valamint az egészségvédelem és a bábaszolgálat alkalmazottainak, a dajkáknak, a tanintézetek személyzetének, az élelmezési, ipari és kereskedelmi alkalmazottak, a fodrász- és rokoniparban foglalkoztatottnak, továbbá a házicselédek ellenőrzését is.

A JAVASLAT ELLEN az orvosi rend több csoportja részéről aggályok is megnyilvánultak. Az egészségügyi kormányzat figyelembe vette azokat a javaslatokat, amelyeknek a szakszerűség mellett a nemzet biológiai jövőjének féltése adott alaphangot.

A TÖRVÉNYJAVASLAT ÓVATOSAN BÁR, de meglazítja az orvosi titoktartás abroncsát, részlegesen felmenti az orvost a titoktartás kötelezettsége alól olyan gümőkórossal szemben, aki nem kezelteti magát, vagy a fertőzés tovaterjedésének megakadályozását célzó orvosi intézkedéseket nem tartja meg. A kényszerelkülönítést a törvényjavaslat azokkal a fertőző betegekkel szemben kívánja lehetővé tenni, akiknél tartani lehet, hogy környezetüket megfertőzik vagy akik a fertőzés meggátlására szolgáló előírásokat nem tartják meg.

REMÉLHETJÜK, hogy a közegészségügyi törvényalkotás lendülete a mainál nehezebb idők súlya alatt sem fog megtorpanni. (*A tuberkulózis törvény* — részletek; *Magyar Szemle*, 1940 április)

DETRE László